

Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ

ҚИМОРБОЗ

Роман

(Ёш йигитнинг ёзгаплари)

Иброҳим Гафуров таржимаси

I боб

Ниҳоят, икки ҳафтадан сўнг яна қайтиб келдим. Бизни килар уч кундан бери Рулетенбургда әдилар. Улар мени кўзлари тўрт бўлиб кутаётган бўлсалар керак, деб ўйлаған эдим, бироқ янгишган эканман. Генерал менга на зар-писанд қилмай қаради, димоқ-фироқ билан гаплашди ва опасининг ҳузурига юборди. Қўлларига қаерданdir пул тегиб қолгани равшан эди. Назаримда, генерал ҳатто менинг кўзимга тик қаролмагандай бўлиб туюлди. Марья Филипповна ҳаддан ташқари югуриб-елар, шунинг учун ҳам мен билан тил учида сўзлашди; шунга қарамасдан, пулни олди, санаб чиқди ва айтишим керак бўлган сўзни әшиитди. Тушлик зиёфатга Мезенцов, французи тушмагур ва яна аллақандай бир инглизни кутишмоқда эди: ҳамёнда жарақлаган пулинг бўлгандан кейин московчасига зиёфат бермай иложинг қанча. Полина Александровна мени кўриб, мунча узоқ ўйқ бўлиб кетдингиз?— деб сўради-ю, жавобимни ҳам кутмасдан аллақаёқса кетиб қолди. Албатта, у буни атай қилди. Лекин барибир у билан яхшилаб гаплашиб олишимиз керак. Қўп гашлар йигилиб қолди.

Менга меҳмонхонанинг тўртинчи қаватидан кичкина хона ажратишиди. Бу ерда мени генералининг аъёнларидан деб ҳисоблашади. Улар бу ерда ўзларининг унча-мунча одамлардан эмасликлариши кўрсатиб улгуришган шекилли. Бу ердагилар генералини ҳаддан ташқари бой рус акобири деб билишинади. У ҳали тушлик бўлмасданоқ бошқа юмушлар қаторида менга иккита минг франклук пулни майдалаб келишини тошириди. Пулларни меҳмонхона идорасидан майдалаб келдим. Энди бизга камиди бир ҳафта худди миллионер деб қарашади. Мен Миша билан Надяни олиб сайд қилгани бормоқчи бўлиб түрғам, зинадан сизни генерал чақирипти, деб қолинди; белаларни қаерга олиб боришимиши билгиси келибди. Бу

одам бутунлай менинг кўзимга тик қаролмайдиган бўлиб қолибди; у тик қарашни жуда истайди, лекин мен ҳар сафар унга ҳаёсизларча бақрайиб қараб туравераман, шунинг учун у бир оз хижолатга тушгандай бўлади. У гоятда оҳанжамадор қилиб, бир жумлани иккинчин устига қалаштириб ва пиҳоят бутунлай чалкашиб кетганча менга болаларни воксалдан шарироқда, богда ўйнатиб юршиш кераклигини тайинлади. Охирида жуда ҳам жаҳли чиқиб кетди-да, дангалига кўчиб қўя қолди:

— Бўлмаса, сиз уларни воксалга рулеткага олиб боришдан ҳам тоймайсиз. Сиз мени маъзур тутинг,— деб қўшиб қўйди у,— лекин мени биламан, сиз ҳали анча ҳавои боласиз, қимор ўйнашдан ҳам тоймайсиз. Ҳар қалай, мен сизнинг насиҳатгўйингиз эмасман, ўз бўйнимга бундай вазифани олмоқчи ҳам эмасман, лекин ҳар ҳолда бир нарсани айтиб қўйишга ҳақим борки, мени исподга қўймасаңгиз...

— Ахир менда пул деганинг ўзи йўқ,— деб хотиржамлик билан жавоб бердим унга,— ўйнайдиган одамнинг аввало пули бўлиши керак.

— Мен ҳозирнинг ўзида пулнингизни бераман,— деб жавоб берди генерал андак қизариницираб, тортмасини титкилаб қаради, дафтарчасини варақлаб кўрди, шунда у менга бир юзу йигирма сўмча бериши кераклиги маълум бўлди.

— Сиз билан қандоқ ҳисоблашсак экац,— деб тилга киради у,— пулни талер ҳисобига ўтказиш керак. Ҳа, мана яхлитгина юз талер олинг,— қолгани яна ахир бизда қоълб кетмас.

Мен миқ этмай пулни олдим.

— Сиз, марҳамат қилиб, менинг сўзларимдан ранжишмаг, сиз дарров хафа бўласиз... Сизга ҳалиги ганини айтган бўлсан, нима десамикин, огоҳлантириб қўйдим, албатта, бундай қилишига бирмунча ҳақим ҳам йўқ амас...

Туниликка яқин болалар билан уйга қайтиб келаётсак, бутун бир издиҳомга дуч келдик. Бизникилар аллақандай вайроналарни томоша қилгани боришибди. Иккита қулиниг ўргилсиз коляска, ўйноқлаган гаройиб отлар! Madeleine Blanche¹ Марья Филипповна ва Нолина билан бир коляскада; французи тушмагур, инглиз ва бизнинг генерал от миниб олингган. Ўткиничилар йўлдан тўхтаб томоша қилиб қарашади, ҳамманинг оғзини очириб қўйишди, лекин барибир генералнинг илии чатоқ. Мен ҳисоблаб чиқ-

¹ Мадемаузель Бланш.

дим, тўрт минг фрапкии мен селиб келдим, бупга яна уларнинг қўлларига ғойибдан келиб қолган уч-тўрт мингни қўшилса, жами етти-саккиз минг бўлади. Mademoiselle Blanche учун бу урвоқ ҳам бўлмайди.

Mademoiselle Blanche ҳам онаси билан бизнинг меҳмонхонада туради; бизнинг фрацуузимиз тушмагур ҳам шу атрофда. Хизматкорлар уни «monsieur le comte»¹ деб аташади, Mademoiselle Blanche нинг онасини эса «madame La confesse»² дейиниади, балки ростдан ҳам улар comte et comtesse бўлсалар керак.

Биз ҳаммамиз биргаликда овқатланишга ўтирганимизда monsieur le comte мени танимасликка олишини билардим. Генерал бизни таништириб қўйинши ёки жилла қурса, менинг кимлигимни маълум қилишини хаёлига ҳам келтирмасди; monsieur le comte Россияяда бўлган ва улар ouichitel³ деб атайдиган кимсалар жинқарча бир қушчадан боиқа нарса эмаслигини биларди. Айтганча, у мени жуда яхши танийди. Лекин, очинни айтганда, мен бу тушлик дастурхонга чақирилмаган бўлсан-да, келиб ўтирибман; айтидан, генерал фаромуш қилган чоги, акс ҳолда мени tble d'бўт⁴ да овқатланишга жўнатган бўларди. Мен ўзим сур бўлиб келавердим, шунинг учун генерал менга нохуш пазар ташлади. Оқкўнгил Марья Филипповна дарҳол менга ўтиргани жой кўрсатди; лекин мистер Астлей билан учрашиб қолганимиз мени қутқарди ва беихтиёр уларнинг жамиятларига тегишли одамдай бўлиб қолдим.

Бу галати инглизни мен олдин Пруссияда ўзимизниларга етиб олини учун бораётганимда вагонда учратгац, у билан рўпарама-рўпара ўтирган эдик; кейин мен у билан яна Францияга ўтиб бораётган чогимда кўришдим; ниҳоят — Швейцарияда учрашидик; кейинги икки ҳафта давомида — икки маротаба бир-биrimизга дуч келдик, мана эндиликда уни Рулетенбургда кўриб турибман. Мен ҳеч қачон ўз ҳаётимда бу қадар уятчан одамини учратмаганман; у тентак бўладиган даражада уятчан, ўзи ҳам албатта, буни билади, чунки эс-ҳушини бутуилай еб қўйган одам эмас. Ҳар қалай у жуда ҳам ёқимтой ва ювониши. Биринчи маротаба Пруссияда учраанганимизда мен узгаңга солдим. У менга бу йил ёзда Шорд-Канеда бўлганилигини, Пижегород ярмаркасини бориб кўрини истаги бор-

¹ Жаоб граф (франц.).

² Графиня хоним (франц.).

³ Учитель (муаллим).

⁴ Табльот — умумий стол (франц.).

лигини айтиб берди. Упинг генерал билан қандай тапши бўлиб қолғанилгини билмайман; назаримда Полина унинг жигаридаш беаёв уриб қўйган. Қиз кириб келганда, у тоңг шафагидай ловуллаб кетди. Мен дастурхон атрофида унинг ёнида ўтирганимдан жуда суюнди, афтидан, мени ўзининг қиёматли ошинаси деб билади.

Французи тушмагур дастурхон тепасида ҳеч кимга гаи бермасди: у ҳеч кимни назар-писанд қилмайди, кибру ҳавоси баланд; Москвада эса эсимда бор, роса оғзини кўпиртириб гапирганди. У молия ишлари ҳамда рус сиёсати ҳақида ҳаддан ташқари кўп гап сотарди. Генерал отдан тушса ҳам, эгардан тушмаслик учун унда-мунида беозоргина минғирлаб, унинг баъзи гапларини ишкор этган бўларди.

Менинг аҳвол-руҳиям жуда ғалати эди; тановул ҳали яримлаб улгурмасдан яна ўзимга-ўзим ўша доимий ва одат бўлиб қолган савонни берган эдим: нега мен бу генералнинг атрофида ўралашиб юрибман, нега улар билан аллақачоноқ орани очиқ қилмадим? Онда-сонда Полина Александровнага кўз қиrimни ташлаб қўярдим; у эса мен томонга ҳатто қарагиси келмасди. Охири жуда жаҳлим чиқиб кетди, битта-яримтасини хафа қилгим келиб қолди.

Аввало ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ ижозат ҳам сўраб ўтирмасдан овозим борича бошқаларниг гапига аралашдим. Мен ҳаммадан ҳам французи тушмагур билан жанжаллашишини истардим. Генералга ўгирилиб қарадим-да, тўёсадан унинг сўзини бўлиб, овозимни баланд кўтариб ва равшан қилиб, бу йил ёзда меҳмонхоналарда руслар табльдотлар атрофида ўтириб овқатланолмайдилар шекилли, дедим. Генерал менга ҳайрон бўлиб қаради.

— Агар сиз ўзингизни ҳурмат қиласдиган одам бўлсангиз,— деб сўзимни давом эттирдим мен,— унда албатта бошингиз сўкишдан, таъна-тазаррулардан чиқмай қолади. Нариж билан Рейнда ва ҳатто Швейцарияда табльдотлар атрофини шунчалар кўп қандайдир полякваччалар ва уларга хайриҳо бўлган бўлар-бўлмас французи қурмагурлар қуршаб олгапларки, мабодо рус бўлсангиз, бир оғиз сўз айтинига имкон бермайдилар.

Мен буни француузчалаб гапирдим. Генерал менинг бу одобсизлигимдан на жаҳли чиқини ва на ҳайрон бўлинини билмай ажабланиб қолган эди.

— Демак, сизни кимдир қаердадир тоза адабингизни бергана га ўхнайди,— деди француузчамиз иописандлик ва нафрат билан.

— Мен аввал Парижда битта поляк билан сўкишиб қолдим,— деб жавоб бердим,— кейин шу полякнинг ёнини олган битта француз офицери билан уришдим. Ундан көйин мен монсинъорнинг кофесига тупурмоқчи бўлганимгимни айтиб берганимдан сўнг французларнинг бир қисми менинг томонимни олди.

— Тупурмоқчи бўлдингиз?— деб сўради генерал камоли таажжубланиб ва ҳатто ён-верига қараб қўйди. Французи тушмагур менга ишонқирамасдан қараб турарди.

— Худди шундай,— деб жавоб қилдим.— Зарурат юзасидан бир зумга Римга кириб ўтиш керак бўлиб қолганлиги, икки кундан бери шуни ўйлаб юрганлигим учун мен авлиё отанинг Париждаги элчихонасига паспортимни тўғрилагани бордим. У ерда мени ёши элликларга бориб қолган, обияти қочган башараси жуда совуқ бир аббатча кутиб олди, сўзимни одоб билан қуруққина эшитди ва кутиб туришни сўради. Мен ҳарчанд ишопилиб турган бўлсам-да, лекин албатта, пачора, кутиб ўтирдим ва чўптағимдан «Opinion nationale»¹ни чиқардиму Россияга қарши ёэйилган жуда ҳам даҳшатли сўкишини ўқий бошладим. Шу орада мен қўпини хона томондан кимдир монсинъорнинг қошига кириб кетганлигини сезиб қолдим; менинг аббатим тушмагур ер ўпиб таъзимлар қилаётганига қўзим тушди. Мен унга яна ўзимнинг илтимосимни такрорладим; илгаригидан ҳам қуруқроқ қилиб яна кутиб туринг деди. Кўп ўтмай яна бир бегона одам иш билан кирди,— қандайдир бир австриялик экан, унинг сўзини эшитиб, дарҳол юқорига бошлишди. Шунда жуда кўнглим гап бўлиб кетди; ўрнимдан туриб аббатнинг қошига бордимда, монсинъор қабул қилаётган экан, менинг ишлами ҳам дарҳол битириб берсин, деб талаб қилдим. Шунда аббат кутилмаганда қаттиқ ҳайратга тушиб орқага тисарилди. Аллақандай арзимас бир рус кишиси ўзини қандай қилиб монсинъорнинг меҳмонларига тенг кўрганилигига у сира ҳам тушунолмасди. Мени таҳқирилаш имкони туғилганидан худди хурсанд бўлиб кетгандай у бошимдан оёғимгacha назари илмай қараб чиқди-да, безбетлик билан башарамга қичқирди: «Наҳот монсинъор сизни деб ўз кофесидан воз кечади, деб ўйласангиз?» Шунда мен ҳам ундан қолишмасдан, ҳатто ундан ҳам ўтказиброқ қичқирдим: «Шуни билиб қўйинг, мен монсинъорнинг кофесига

¹ «Халқ фикри» (франц.).

тупурдим! Агар сиз дарҳол менинг паспортимни тӯғрилаб бермасангиз, унда олдига ўзим чиқамап!»

«Қандай! Унинг олдида кардинал ўтирганда-я!»— деб қичқирди даҳнатга тушиган шўрлик аббат мендан ўзини олиб қочаркан, чопиб эшик олдига борди-да, қўллариши ёзиб уни тўсди, гўё ўлсам ҳам сени ўтказмайман дегандай.

Шунда мен унга ўзимнинг осий ҳамда ваҳний эканлигимни айтдим, яъни «*que ie suis bérétique et barbare*», барча мана шу архиепископлар, кардиналлар, монсеньорлар ва ҳоказо, ва ҳоказоларни бир пулга олмаслигимни билдирам. Бир сўз билан айтганда, мен ҳам орқага қайтмаслигимни маълум қилдим. Аббат менга ёмон ўқрайиб қаради, қўлимдан паспортимни юлқиб олди-да, тепага чиқиб кетди. Бир дақиқадан сўнг паспортим тӯғри бўлди. Мана, кўрсантиз ҳам бўлади.— Мен паспортимни чиқардим-да, Рим визасини кўрсатдим.

— Лекин сиз буни,— деб сўз бошламоқчи бўлди генерал...

— Сиз ўзингизни даҳрий ва ваҳний кўрсатиб қутулиб кетибсиз,— деди иртайиб француздамиз.— «*Cela n'était pas si bête*¹».

— Наҳот бизнинг русларга шундай қарани тӯғри бўлса? Руслар бўлса бу ерда ўтириб, оғизларини очишга журъат қилолмайдилар ва ҳатто ўзларининг рус эканликларидан воз кечишга ҳам тайёрлар. Аббат билан жанжаллашиб қолганимни ҳаммага айтиб берганимдан сўнг, ҳар қалай, Париждаги меҳмонхонада мен билан анчамунча эҳтиёт бўлиб муомала қила бошлишиди. Дастурхон атрофидагилар ичидан менга ҳаммадан кўпроқ ола қараб ўтирадиган семиз поляк пани ҳам ўзини четга олди. Ўн иккинчи йилда француздар егериг милтигининг ўқини қаерга бўшпатинин билмай тўпна-тўғри бир одамга қаратса оттаян эди, меникки йил бурун егер отган шу одамини кўрганилигимни ҳикоя қилиб берганимда, француздар бармоқларини тишилаб қолишиди. Ўқ етган одам ўнианда ўн яшар бола эди, унинг хонадони Москвадан чиқиб кетишига ултурмаганди.

— Бундай бўлинни мумкин эмас,— француздни газаби қайнаб кетди,— француздар аскари ёш болага ўқ отмайди!

— Лекин шундай бўлган эди,— деб жавоб бердим.— Буни менга истеъфодаги канитан, ҳурматли бир одам сўйлаб берди, юзининг чаккасида қолган ўқ изини ўз кўзим билан кўрдим.

¹ Бу унчалар аҳмоқлик эмас (*франц.*).

Француз узуидан-узсқ қилиб бир парсаларни бидирлай бошлади. Генерал унинг ёспин олмоқчи бўлди, шу заҳоти мен унга мисол учун ўп иккичи йилда французлар қўлида асирикда юрган генерал Петровскийнинг «Эсадликлари»дан лоақал нарчалар ўқиб кўриши маслаҳат бердим. Ниҳоят, Марғи Филипповна гапни бошқа ёққа буриш учун алланарсаларни сўзлай бошлади. Генерал мешдан қаттиқ норози эди, чунки биз француз билан туппа-тузук гижиллаша бошлагандик. Лекин менинг фрациуз билан тортишувим мистер Астлейга жуда маъқул тушди шекилли; у стол ёнидан туарар экан, мени ўзи билан бир қадаҳ вино ичишга таклиф этди. Кечқурун ўзим кутгандек бўлди, Полина Александровна билан чорак соатгина гаплашиб олдим. Сайр қила туриб гаплашдик. Ҳамма воксал олдидаги боққа кетди. Полина фаввора қаршисидаги ўриндиққа ўтирди, Наденъкани болалар билан шу яқин атрофда ўйнагани юборди. Мен ҳам Мишани фавворага жўнатдим ва биз алоҳа ёлниз ўзимиз қолдик.

Олдинига, албатта, шиларимиздан гаплашдик. Мен ўзим олиб келган етти юз гульденни берган эдим, Полинанинг жаҳли чиқиб кетди. У менга гаровга қўйиш учун бриллиантлар бериб юборган эди, шунинг ҳисобидап Париждан жуда бўлмагандай икки минг гульден ва ҳатто ундан ҳам кўпроқ пул олиб келишмии кутганди.

— Менга қандай бўлмасин нул керак,— деди у,— топмаса иложи йўқ, акс ҳолда ҳолим хароб.

Мен йўқлигимда бу ерда нима воқеалар рўй берганигини сўраб-суринитирдим.

— Шетербургдан келган иккита хабардан бошқа ҳеч гап йўқ: олдин бувимизнинг аҳволи оғир дейшиди, иккни кундан сўнг эса эҳтимол ўлган бўлса керак, деган гап тарқалди. Бу гапни Тимофей Петрович тониб келди,— деб қўшиб қўйди Полина,— у эса жуда пухта одам. Охирги, узил-кесил хабарни кутянимиз.

— Демак, бу ерда ҳамма шуни кутаётган экан-да?— сўрадим мен.

— Албатта, ҳамма-ҳаммаси, ярим йилдан бери фақат шунинга кўз тикишлади.

— Сиз ҳам кўз тикканмисиз?— сўрадим мен.

— Мен кампирга қариндош эмасман. Генералнинг ўгай қизи бўламан, холос. Лекин биламан, кампир мени ҳам васиятида эслаб ўтади.

— Назаримда сизга жуда кўп нарса қолдирса керак,— дедим мен унинг сўзини тасдиқлаб.

— Ҳа, у мени яхши кўрарди; лекин нега сизнинг назарингизда шундай туюляпти?

— Айтинг-чи,— саволига савол билан жавоб қилдим мен,— бизнинг марказимиз ҳам барча оиласвий сирлардан хабардормай дейман?

— Сиз ўзингиз нега бунга қизиқиб қолдингиз?— деб қуруққина қилиб сўради Полина менга хўмрайганча бойкіб.

— Қизиқмай-чи, янгишмасам, генерал ундан қарздор бўлиб қолган шекилли.

— Тўғри тусмол қиласар экансиз.

— Ҳўи, агар у бувимиз ҳақида эшитмаган бўлса, нул бериб ўтирарми? Стол атрофида ўтирганимизда сездингизми: у уч мартача кампир ҳақида сўз очди, уни кампиршо: «la baboulinka»¹, деб атади. Шунчалар генерал билан оғиз-бурун ўпишиб, апоқ-чапоқ бўлиб кетишибди-я!

— Ҳа, сиз ҳақсиз. У менга ҳам мерос тегаётганини эшитса, ўша заҳоти совчи қўяди. Сиз мана шуни билмоқчимидингиз?

— Энди совчи қўядими? У анчадан бери совчи қўйиб юрибди, деб ўйлаган эдим.

— Сиз аъло даражада яхши биласизки, ундеймас!— юракдан деди Полина.— Сиз бу инглизни қаерда учратдингиз?— деб қўшиб қўйди у бир дақиқа жимликдан сўнг.

— Ҳозир у ҳақда сўрасангиз керак, деб турган эдим.

Мен мистер Астлей билан авваллари сафарларда учратниб қолган чоғларимни ҳикоя қилиб бердим.

— У уятчан ва дарров кўнгил берадиган йигит, сизни ҳам, албатта, яхши кўриб қолгандир?

— Ҳа, у мени яхши кўради,— деб жавоб берди Полина.

— Лекинига у французга қараганда ўп баробар давлатмандроқ. Ихима, ростдан ҳам, французнинг бирон нарсаси борми? Ишонса бўладими шунга?

— Ишонса бўлади. Унинг аллақандай château² и бор. Менга кечак генерал буни оғиз тўлдириб айтди. Ана энди кўнглингиз тўлдими?

— Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда албатта инглизга турмушга чиқардим.

— Нимага?— сўради Полина.

— Француз ҳусндор бўлгани билан насткашроқ, инглиз

¹ La baboulinka.

² Қаср (франц.).

эса ҳалол одам ва бунинг устига яна ўн карра бойроқ,— чўрт кесдим мен.

— Ҳа, лекин француз — ҳам маркиз, ҳам ақллироқ,— деб жавоб берди у ғоятда хотиржамлик билан.

— Ростданми?— давом эттирдим мен яна аввалгидек.

— Худди шундай.

Полина менинг саволларим ҳаддан ташқари ёқмас ва у сўзларининг оҳангиги, жавобларининг қўрслиги билан менинг жаҳонимни чиқармоқчи бўлаётганлиги кўриниб турарди, мен унга дарҳол буни айтдим.

— Нима қипти, жаҳлингизни чиқаришни яхши кўраман. Менга турили саволлар беряпсиз, тусмоллар қиляпсиз, мен ҳам шунга изи бериб ўтирибман, сиз ҳам бунинг жабрини тортишинг-да.

— Мен ҳақиқатани ҳам, сизга турли-туман саволлар беришга ҳақлимап деб ўйлайман,— деб жавоб бердим бамайлихотир,— уларни деб, истаганча жабру жафо тортишга тайёрман, ўзимнинг ҳаётим сира кўзимга кўринмай қолди.

Полина қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Сиз менга охирги марта Шлангепбергда бир оғиз сўзингиз билан ўзимни жарга ташлашга ҳозирман, деб эдингиз, у ерда чамаси жарликнинг чуқурлиги минг футдан кўпроқ чиқар эди. Мен бир кунмас бир кун шу сўзни айтиб юбораман, сиз унинг жабрини қандай чекишингизни ўз кўзларим билан кўришини истайман, лекин ишончнингиз комил бўлсин, бунга менинг иродам етади. Сизни кўргани кўзим йўқ, негаки, кўп нарсаларга сизга изн бердим, ундан ҳам баттарроқ кўргани кўзим йўқ — шунинг учунки, сиз менга жуда кераксиз. Аммо ҳамон менга керак экансиз, сизни эҳтиёт қилишга мажбурман.

У ўринидан қўзғала бошлади. Полина зардаси қайниаб ганирарди. Кейинги пайтларда қачон мел билан гаплаписа, гапни қаҳр-ғазаби тўлиб-тошганча тугатар, бу чинакам даргазаблик эди.

— Бир нарсани сўрасам, майлими? Mademoiselle Blanche ким ўзи?— деб сўрадим уни яна гапга солиш учун.

— Ўзингиз mademoiselle Blanche нинг кимлигини яхши биласиз. Ўшандан бери ҳеч нарса ўзгаргани йўқ. Mademoiselle Blanche балки генералойим бўлиб қолини ҳам мумкин — албатта, башарти бувимизнинг ўлими ҳақидаги миши-мини тўғри чиқса, чунки mademoiselle Blanche ҳам, онаси ҳам, амакиваччаси cousin¹ маркиз ҳам — барчалари биз синиб, хонавайрон бўлгалигимизни яхши билинади.

¹ Кузеп (амакивачча).

— Генералнинг ошиқу бекарорлиги ростми?

— Ҳозир гап бунда эмас. Яхшилаб қулоқ солинг ва эслаб қолинг: мана шу етти юз флоринни олиб, ўйнагани боринг, менга рулеткада иложи борича кўпроқ пул ютиб келинг; менга ҳозир ҳаммасидан ҳам пул зарурроқ.

У шу сўзни айтди-ю, Наденъкани чақирди-да, вонсал томон юрди ва бизникиларга бориб қўшилди. Мен бўлсам, чап томонга, биринчи дуч келган йўлкага бурилдим, ҳайрон бўлган, бошим қотганди. Рулеткага бориш амр қилингапдан сўнг калламга бир нарса қарсиллаб урилгандай бўлди. Йўла ғалати: ўйладиган нарсаларим жуда кўп эди, бунинг ўрнига мен Полинага бўлган ҳис-туйгуларим, сезтиларимни бир бошдан таҳлил қилишга шўнгидим. Очиги, менга ҳозир қайтиб келган кунимдан кўра икки ҳафта бу ерда бўлмаган пайтим анча осонроқ эди, гарчи мен йўлда уни телбалардай согиниб, этагига ўт кетган одамдай югурдим, ва ҳатто уни тушларимда тез-тез кўрдим. Бир куни (бу Швейцарияда бўлган эди) мен вагонда ухлаб қолиб уйқуда Полина билан овоз чиқариб гаплашибман шекилли, ёнимда ўтирган барча йўловчилар кулиб юборишиди. Мана энди яна бир карра ўзимга ўзим савол беряпман: уни севаманми? Ва яна саволимга жавоб топа олмадим, яъни тўғрироғи, мен яна, эҳтимол, бу юзинчи марта бўлса керак, ўзимга ўзим уни кўргани кўзим йўқ, деб жавоб бердим. Ҳа, уни кўргани кўзим йўқ. Шундай бир дақиқалар бўлар эдики, (яна худди айни ҳар сафар ганимизнинг охирнида) мен уни бўғиб ўлдириш учун ярим умримни беришга рози эдим! Қасам ичаманки, мабодо, унинг кўксига ўткир пичоқни секин-астагина ботириш мумкин бўлсайди, назаримда, мен буни лаззатлапиб қиласадим. Ваҳоланки, барча муқаддас нарсалар номига қасам ичиб айтаманки, агарда у Шлангенбергда, ўша томошагоҳда менга чиндан ҳам «пастга ташланг», деб амр этса, унда мен дарҳол ажаб бир фарогат ичиди ўзимни учурумга отган бўлардим. Мен буни биламан. Қандай бўлмасин, орапи очиқ қилмоқ керак. Буларнинг ҳаммасини у жуда яхши тушунади, менинг унга ҳеч қачон етолмаслигим, бу борада барча хаёлларим рӯё эканлигини тўғри ҳам равшан англашим унга аён — мана шуни билганини унга беҳад роҳат бағишлайди, мен бунга ишонаман; бўлмаса у гоятда ақлли ва эҳтиёткор қиз бўла туриб, менга шуничалар очиқ-сочиқ, яқин муносабат қилишга йўл қўйармиди? Назаримда, у менга ўз қули олдида упи одам ўринда кўрмай бемалол ечинаверган қадимги малика каби қарайди. Ҳа, у мени кўпинча одам ўрида кўрмайди...

Бироқ у менга рулеткада қандай бўлмасин ютишни буюрди. Нега, нима учун ютиш керак, қизнинг доимо ҳисоб-китоб билан банд қалласида яса қандай янги фикрлар гужон ўйнамоқда?— буларши ўйлаб ўтиришга фурсатим йўқ эди. Бунинг устига шу мен бўлмаган икки ҳафта мобайнида турли-туман янги воқсалар рўй бергац бўлса керакким, мен улар ҳақида ҳали ҳеч қандай тасаввурга эга эмасдим. Ҳаммасини иложи борича тезроқ англаб, ичига кириб бориш керак эди. Лекин ҳозирча бунига вақт йўқ: рулеткага бормасам бўлмайди.

II боб

Тан оламан, бу менга сира ёқмасди, мен ўйнайман деб, аҳд қилган бўлсан-да, лекин бошқалар учун бошлаймац деб хаёлимга ҳам келтирмагандим. Шу нарса мени бирмунича таанг қилиб қўйгац, шунинг учун ҳам ўйин залларига юрагим ғаш бўлган ҳолда кириб бордим. Бу ерда биринчи қараашдаёқ ҳамма нарса мешга ёқмади. Бутун дунё ва кўпроқ бизнинг рус газеталаридаги ялтоқланиб ёзилган мақолаларга асло тоқатим йўқ, уларда деярли ҳар баҳор ойлари мақола муаллифлари икки нарса ҳақида ҳикоя қиласидилар: биринчидац, Рейндаги рулетка ўйналадиган шаҳарлардаги қимор залларининг фавқулодда улуғвор ва ҳашамдорлиги, иккinciдац, гўёки столлар устида олтинлар төғ-төғ уюлиб ётиши ҳақида. Мақола муаллифларига бунинг учун ҳақ тўланмайди-ку; улар буни шунчаки холисанилло ялтоқланиб ёзадилар. Ушбу ярамас залларда ҳеч қандай улугворлик йўқ, олтинлар столда тенадай уюлиб ётиш у ёқда турсин, бир чимдимгинаси ҳам аҳён-аҳён кўзга ташланиб қолади. Албатта, ўйин мавсуми чоғлари баъзан кутилмагандан бирон телба ва ёхуд инглиз, ва ёхуд аллақандай осиёли, ёхуд бу йил ёз пайтидагидай биронта турк найдо бўладни, ё жуда кўп ютиқизади ва ё ютади; бошқа ҳамма майдада-чақа гульденга ўйнайди, ўрта ҳисобда стол устида доимо нул жудаям оз бўлади. Мен қимор залига киришим билан (умрим бино бўлиб биринчи марта) бир қанча вақтгача ўйшагани журъат қиломай турдим. Бунинг устига одамлар тўдаси қисиб келарди. Лекин мен бир ўзим бўлганимда ҳам, ўшандам, фаҳмимча, ўйпамасдан, балки тезроқ кетиб қолган бўлардим. Очигиши айтсан, юрагим дукиллаб урас, ўзими совуқдонлик билан тутиб туролмасдим; мен Рулетенбургдан шунчаки қуруқдан-қуруқ чиқиб кетмаслигимни, ҳар қалай, билар ва бунига анча бўлгап, имон келтиргац

эдим, тақдиримда кескин ва узил-кесил ишмадир рўй бериши керакдай эди. Шундай бўлиши керак, шундай бўлади. Ўзим учун рулеткадан шунчалар кўп нарса кутаётганим қанчалар култили бўлмасин, ўйиндан бирон-бир нарса кутиш ақлига сиғмайдиган тентаклик деб ўйловчиларнинг ҳамма тан олган, пўпацак босган фикрлари ҳам, менимча, шунчалар балки янада қулигироқидир. Нега энди ўйин нул тоинининг бошига ҳар қандай усуллари, мисол учун, айтайлик, савдо-сотиқдан кўра ёмонроқ экан? Тўғри гап, юзтадан битта ютади. Лекин — бу билан менинг нима ишим бор? Ҳ.

Ҳар ҳолда бу оқшом мен жиiddийроқ бир нима бошиламаслик, фақат ўёқ-буёқнинг равишими олишиликка аҳд қилдим. Бу оқшом агар бирон гап бўлганда ҳам, кутилмаган, енгил-елли бир нарса бўлар,— деган қарорга келдим. Яна ўйиннинг ўзини ҳам ўрганиш керак эди; чунки рулетканинг минг турли таъриф-тавсиғларини доимо ташалик билан ўқиганимга қарамасдан, ўз кўзим билан кўрмагунимча унинг қандайлигини ҳеч тушунолмас эдим.

Биринчидан, менга ҳаммаси шунчалар ифлос — қандайдир ахлоқан ярамас ва ифлос бўлиб кўринди. Мен қимор столлари атрофини қуршаб олган ўплаб, юзлаб оч, бесабр, бесаранжом афт-башаралар ҳақида гапирмай ҳам қўя қолай. Мен иложи борича теизроқ ва қўпроқ ютиб сизи истагида мутлақо ҳеч қандай ифлослик кўрмайман; менга тўқлиқдан доим кекириб юрадиган ҳар томонлама таъминланган бир ваъзхонининг «майдага ўйнаса ўйнабди-да» деган аллакимининг гапига жавобан: майдага ўйнаган янада ёмоц, чунки бу майда тамагирлик, деган фикри жуда ҳам аҳмоқона бўлиб туюлади. Рост: майда тама ва йирик тама — бир нарсамас. Бу иисбий тушунча. Ротинильд учун майда туюлган нарса мен учун жуда йирик, бойлик орттириш ва давлат тўплашга келгашда, одамлар фақат рулеткада эмас, ҳамма жойда бир-бирларидан ишмаларинидир тортиб оладилар ва ютадилар. Уларнинг доимий машғулотлари шу. Умуман, бойлик йигиш ва фойда кўриниши аблажликми-йўқми — бу бошқа масала. Бироқ мен буни бу ерда ҳал қилмайман. Мен ўзим ҳам қандай бўлмасин, ютини истаги билан келганиман, шунинг учун ҳам, мана шу барча тама ва барча тамагирона ифлослик, агар истасангиз, залга кираётган чоғимда менга қўл келар, юрагимга тушунарлироқ эди. Ҳаммадан ҳам яхниси, бир-бириларидан қисиниб-қимтиниб ўтирамай, очиқ-ошкора ҳаракат қилишиларида. Ўз-ўзини алдаб ўтиришининг нима ҳожати бор? Энг нуч ва бефойда иши! Рулетка теварагига

йиғилған мана шу барча аблაҳлар ўз машғулотларига шу қадар ҳурмат билан қарап, столлар атрофини шунчалар иккидият ҳамда иззат-икром билан құршар әдиларки, бир қарашда худди мана шу нарса айниңса, хунук бўлиб кўринарди. Мана шунинг учун ҳам бу ерда қайси ўйин *mauvais genre¹* дейилади ва қайси ўйин ҳалол одамга муснонб кўрилади,— кескин фарқланиб туради. Икки хил ўйин бор, бири — жентльменларга хос, иккинчиси — авомга, турли қаланғи-қасанғи аблажлар ва тамагирларга хос. Бунда буни кескин ажратадилар ва шу ажратишнинг ўзи моҳият эътиборига кўра тубанликдир! Айтайлик, жентльмен беш ёки ўн луидор қўйиши мумкин, бундан кўни жуда кам бўлади, борингки, ҳаддан зиёд бой бўлса, минг франқ тикади, лекин буни фақат ўйин учун, фақат эрмак учун, фақат ютиш ва ёки ютқизиш жараёнини кузатиш учун қиласи; лекин ҳеч қачон ўз ютуғи билан қизиқмайди. У ютуққа эришгач, мисол учун, овозини чиқариб кулиши, ён-берида турган кишиларга сўз қотиши, ҳатто яна қўйиши, яна икки баробар кўп тикиши мумкин, лекин буни у авомга ўхшаб ютиш учун эмас, фақат шу иши қизиқ бўлганидан, имкониятларни чамалагиси, ҳисоблаб кўргиси келганидан қиласи. Бир сўз билан айтганда, у мана шу ўйин столларига, рулеткалар ва *trente et quarante²* га ўзининг қўнгилхуши учун яратилған эрмак дебгина қарамоги керак. Банк асосида ётвучи тама ва тузоқни у бунда хаёлига ҳам келтирмасин. Агар унга ҳар бир гульден устида қалтираб турган мана шу барча бошқа ўйинчилар, қаланғи-қасанғилар ҳам худди унинг ўзи каби давлатманд одамлар ва жентльменлар бўлиб кўриса-ю, улар ҳам худди у каби фақат қўнгилхуши ва эрмак учун ўйнаётгандай туюлсалар, бу умуман ёмош иш бўлмасди, албатта. Бу воқеликни бутунлай билмаслик ҳамда одамларга соддадиллик билан қараш, албатта, ҳаддан ташқари аслзодалик бўлиб кўрингап бўларди. Мен қаддикомати повдадек ўн беш, ўн олти ёцили маъсума қизчаларини қўлгина оналар олдинга ўтказиб, қўлларига бирмунча тилла таингачалар тутқазиб, ўйинга ўргатганларини қўргавман. Қизойим ютадими, ютқизадими, албатта кулиб турар ва ғоятда мамнун бўлиб пари кетарди. Бизнинг генералимиз вазмии, салмоқланнаб столга яқинлашиди, хизматкор югуриб келиб унга курси тутмоқчи бўлди, лекин у

¹ Фирром ўйин (*франқ*).

² Ўттиз ва қирқ (*франқ*).

хизматкорчи кўрмади; узоқ шошилмай ҳамёнини чиқарди; узоқ шошилмай ҳамёнидан олтии уч юз франк чиқарди, пулни қорага қўйди ва ютди. У ютуқни олмай столда қолдирди. Яна қора чиқди; бу сафар ҳам ютуқни олмади, учинчи маротаба қизил чиқди ва у бирварақай бир минг икки юз франк ютқизди. У лабида табассум билан нари кетди, иродасини сипади. Мен аминимашки, шу тобда ушинг ичини ит тимдаларди ва агарда қўйилган пул икки ва ё уч баробар кўп бўлганда — у иродасинч қўрсатолмас, ўзини тутолмай, ҳаяжонланаётганини билдириб қўярди. Ҳар қалай менинг кўз ўигимда бир француз кулиб туриб, ҳеч бир ҳаяжонланмай олдин ютиб, сўнг ўттиз мингга яқин франкни ютқизиб қўйди. Ҳақиқий жентльмен мабодо, ўзишиг бутун сармоясии бой бериб қўйиапда ҳам, ҳеч ҳаяжонланмаслиги керак. Нуј жентльменликдан шунчалар тубан турадики, у ҳақда қайгуриб ўтиришиниг ҳожати йўқ. Албатта, мана шу барча шароитлар ва барча абллаҳликлар балчигини кўриб кўрмаганига олиш анчайини киборона иш бўлур эди. Бироқ баъзан бунинг бутунлай тескариси ҳам, яъни ушибу барча абллаҳларни кўрини, англаш, жуда бўлмаганди, масалан, лорнет орқали томоша қилиши ҳам оқсуяликтан бўлиши мумкин: лекин бунда ушибу издиҳом ва ушибу балчиқни ўзига яраша бир эрмак: жентльменлар зерикиб қолмасин деб, ташкил қилишган галати бир томоша каби қабул этмоқ даркор. Ўзингиз шу издиҳом ичida тиқилиб юришиниг мумкин, лекин атрофинингизга мен бу ерда фақат томошабинман, издиҳомга ҳеч қандай тегишли жойим йўқ, деган ишонч билан қаранишигиз жойиздир. Дарвоқе, жуда синчковлаб кузатишниг ҳам ҳожати йўқ: чунки жентльменлар асло бундай қилмайдилар, чунки ҳар қалай, шима бўлмасин, бу томоша ҳаддан ташқари диққат-эътибор билан қаранига арзимайди. Ва умуман олганда ҳам, жентльменининг шоён диққат-эътиборига арайидиган томошалар камдан-кам бўлади. Ҳар қалай, шахсан, менинг ўзимга буларниг бари бағоят диққатга сазовор нарсалар бўлдиб туюлади, айниқса, киши агар фақат томоша қилиши иятида келмай, ўзини чин дилдан ва ихтиёрий тарзда мана шу абллаҳларниг бири деб ҳисобласа. Менинг асл ишонч-эътиқодларимга келадиган бўлсак, ҳозирги мулоҳазаларимизга уларниг дахлдор ери йўқ. Майли, бу ўзи шундай бўла қолсин; виждопимни оқлаш учун айтиётирман. Бироқ яна бир нарсани айтиб қўйай, кейинги иайтларда ўзимниг хатти-ҳаракатларим ва ўйларимни қандай бўлмасин бир маънавий ўлчовга солиб кўрини нимагадир ҳаддан таниқари шафротимни

кўзгатади. Мени бутунлай бошқа нарса ўз комига олганди...

Аблаҳ одам, ҳақиқатан, жуда гирром ўйнайди. Столининг тепасида жуда кўп патак ўғирликлар рўй беришини мен ишкор қилолмайман. Столининг икки томонида ўтириб ўйининг ҳисоб-китобини қиласиган круперларниң ҳаддан ортиқ иши кўп. Вой, бу абллаҳлар-е! Уларниң кўпчилиги француздар. Айтмоқчи, мен бу ерда рулеткани кейин таъриф-тавсиф қилиш учун синчиклаб кузатиб, ўрганаётганим йўқ; мен келажакда ўзимни қандай тутишим кераклигини чамалаб, ишнинг режасини олаётирман. Мен шунни ҳам сезиб қолдимки, стол чеккасидан кимлингдир қўли чўзилиб келади-да, сиз ютган пулни ўзига тортиб олади ва бу ҳол тез-тез такрорланиб туради. Тортишув, бағириб-чағиришлар бошланади, қани — ютуқ менга чиқди деб, исботлаб кўринг-чи, гувоҳлар топиб боянгичи!

Аввалига, буларниң бари менга ақл бовар қилмайдиган чигал нарсалар бўлиб қўрили, мен нуллар рақамларга, сўнг жуфт, тоқ сонларга ва рангларга тикилишини базўр англаб, илғаб, ажратиб олдим. Мен бу оқшом Полина Александровнанинг нулларидан юз гульденини тикиб кўришга қарор қилдим. Ўзим учун эмас, бошқа бирор учун ўйнаётганим ҳақидаги фикр кўнгилни ғаш қилиб турарди. Гоятда чигал бу ғашлиқдан тезроқ қутулгим келди. Менга нуқул Полина учун ўйнаб, ўз баҳтимни барбод қилаётгандек бўлиб туюларди. Ўйин столига қўя тегар-тегмас хурофий ҳисларга берилшига бало бормикин? Мен ёнимдан беш фридрихсдор, яъни эллик гульден чиқариб ўйинга қўйдим. Дигирчақ айланди-да, ўп уч чиқди — мен ютқаздим. Амал-тақал қизиб, қандай бўлмасин, шу ердан қутулиб чиқиб кетиш учун мен юрагим сирқираған ҳолда яна бепи фридрихсдорни қизилга қўйдим. Қизил чиқди. Мен ўн фридрихсдорниң ҳаммасини қўйдим — яна қизил чиқди. Мен яна ҳаммасини бирваракаёнига тикдим, яна қизил чиқди. Қирқ фридрихсдорни олиб, мен йигирма фридрихсдорни ўн иккита ўрта сонларга қўйдим, бунда нима чиқинини ўзим ҳам билмас эдим. Менга уч баравар ютуқ тўладилар. Шундай қилиб, ўн фридрихсдорим бирдан саксонта бўлиб қолди. Мен аллақандай фавқулодда ва галати туйғудан ўзимни қасрга қўйишни билмасдим, дарров чиқиб кетгим келди. Менга агар ўзим учун ўйнаганимда, асло бундай ўйнамас эдим, деган хаёя тицчлик бермасди. Шунга қарамасдан, мен саксон фридрихсорниң ҳаммасини яна ўртага қўйдим. Бу сафар тўрт

чиқди; менга яна саксон Фридрихсдор тўлашди ва мен бир дунё — бир юз олтмиш Фридрихсдорни олиб Полина Александровнани қидириб кетдим.

Улар ҳаммалари боғда сайр қилиб юришган экан ва мен у билан кечки таом чоғидагина кўришолдим. Бу сафар француз йўқ эди ва генералнинг жағи очилди: дарвоне, у менга сизни ўйин столи атрофида кўришини истамасдим, деб айтиб ўтишини ўзига лозим кўрди. Агар мен қаттиқ ютқизиб қўйсан, унинг фикрича, бундан обрўсига путур етаркан; «лекин башарти, сиз жуда кўп ютганингиз тақдирда ҳам, барибир, бу мен учун яхши бўлмайди,— деб қўшимча қилди у салмоқланиб.— Албатта, мен сизнинг хатти-ҳаракатларингизга монелик қилолмайман, лекин ўзингизга маълумки...» Шунда у яна ўз одати бўйича гапни охирига стказмади. Мен унга қуруққина қилиб, нулим ўзи жуда оз, шундай экан, агар ўйнаганимда ҳам, сезиларни дараҷада қаттиқ ютқизипшимпинг иложи йўқ, дедим. Тепага, ўз бўлмамга кўтарилгач, мен Полинага унинг ютугини бердим ва бундан кейин сиз учун ўйнамайман, деб айтдим.

— Нега энди?— деб сўради у ташвишланиб.

— Чунки мен ўзим учун ўйнашини хоҳлайман,— дедим унга ҳайрон бўлиб қараганча,— бу эса менга халал беради.

— Сиз ҳалиям рулеткани ўзингизнинг бирдан-бир ҳалоскорингиз, деб юрибсизми?— деб сўради у кинояномуз. Мен яна жиддий туриб, ҳа, деб жавоб бердим; менинг албатта ютаман деган ишончимга келганда эса, майли бу кулагили бўлиб туюла қолсин, мен розиман, «лекин мени ўз ҳолимга тинч қўйсалар бас».

Полина Александровна бугунги ютуқни ўртада тенг бўлиб оламиз, деб туриб олди ва менга саксон Фридрихсдорни тутқиза бошлади, бундан кейин ҳам ўйинни шу шарт билан давом эттираверишини таклиф қилди. Мен ютуқнинг ярмидан узил-кесил ва тамомила воз кечдим, бошикалар учун ўйнамаслигимнинг сабаби буни истамаганимдан эмас, ютқизиб қўйишдан қўрқаман, дедим.

— Мен ҳам, агар билсангиз, бу қанчалар тентаклик бўлиб туюлмасин, ёлғиз рулеткадан умид қиласман,— деди у хаёл сурганча.— Шунинг учун сиз мен билан тенг бўлишиб ўйинни давом эттиришингиз керак, ва — албатта — давом эттирасиз.— Шундай деб, у менинг эътирозларимга бошқа қулоқ солиб ўтирмай чиқиб кетди.

III боб

Шундай бўлса ҳам, у кеча кун бўйи мен билан ўйин, ҳақида оғиз очмади. Умуман, кечак, у мен билан гаплашнидан қочиб юрди. Менга муомаласи аввал қандай эса, шундай қолди. Учрашиб қолсақ, яна ўша-ўша буткул менсимаслик ва ҳатто аллақандай нафратомуз ижирганишга тўла муомала. Умуман, у менга бўлган нафратини яшириб ўтиришини истамайди: мен буни кўриб турибман. Шунга қарамасдан, унга нима учундир керак эканлигимни ва шунинг учун ҳам, мени асраб-авайлаб келаётганилигини мендан яшириб ҳам ўтиrmайди. Ўртамиизда аллақандай ғалати, кўп жиҳатлардан менга қоронгу бўлган муносабатлар ўринатилган,— бунинг устига у ҳамма билан ҳам шундай мағрур ва кибрли. Мисол учун, уни ақлхушдан айрилар дараҷада яхши кўришимни билади, ўртаниб-куйиб сўзласам, тинглади — менга муҳаббатим ҳақида очиқдан-очиқ, ҳатто шарм-ҳаёсизларча сўзлашга изн-ижозат бериб, ҳеч қандай тўсқинлик қилмайди ва ўз нафратини ифодалашнинг шундан ортиқ йўлини топмайди. «Демакким, шундай, сенинг ҳисларинг ҳеч нарсага арзимайди, менга нима ҳақида гапирма, қандай ҳиссиётларни бошингдан кечирма, менга ҳаммаси барибир». У ўз ишлари ҳақида илгарилари ҳам мен билан гаплашиб турарди, лекин ҳеч қачон кўнглипи тўла очмасди. Бундан ташқари, менга иисбатан беписандлигининг яна мана шундай нозик томонлари ҳам бор эди: айтайлик, унинг ҳаётига доир бирон-бир воқеа ва ёхуд уни қаттиқ ташвишга солаётган нарса менга маълум эканлигини билади; агар мени ўз мақсадлари йўлида қул каби ишлатмоқчи ва ё югурдак қилимоқчи бўлса, менга ўзи ўз аҳволининг бир шингилини баён қилиб беради; лекин югурдаклик қилувчи одам қанча нарсани билиш лозим бўлса, роса шунчалигини айтади, башарти, менга воқеаларнинг бирбирига боғлиқ томонлари номаълум бўлса, агар унинг уқубат ва ташвишларидан қанчалар азоб чекиб, хавотирланадаётганилигини кўриб турса ҳам, ҳеч қачон менга дўстона самимият билан таскин бермайди, ваҳолани, мендан серташвиш ва ҳатто хатарли топшириқларини бажариши йўлида тез-тез фойдаланаркан, назаримда, мен билан ҳаммасини очиқ-оидин гаплашмоги керак эди. Менинг ҳистойғуларим билан унинг пима иши бор, унинг ташвищу хоҳишлари билан ўзидан кўра кўпроқ қийналиб, ўртаниб, азоб чекиб юрганим унга чикора!

Мен бундан уч ҳафта бурунроқ унинг рулетка ўйнатмоқчи бўлиб юрганилигини билган эдим. У, менга рулетка ўйнаш ярашмайди, менинг ўрнимга сиз ўйнайсиз, деб мени огоҳлантирган эди. Ўшаңда гап оҳангидан уши шучаки пул ютиш истаги эмас, аллақандай бошқа бир ташвиш қийнаётганилигини сезган эдим. Пуани у бонинга уармиди! Бунда қандайдир бошқа мақсад, қандайдир бошқа бир гап борки, уларни тахминлай оламан, лекин ҳанузгача аниқ билмайман. У мени қуллик ва хўрликка маҳкум қилди, худди шу нарса менга унинг ўзидан ҳаммасини тўпна-тўғри ва қўпол суратда сўраб-суриштириб олишга имконият (кўп маҳал) беради. Мен унинг учун қулман ва унинг назарида ҳеч нарсага арзимайман, демак, қўполнан-қўпол қилиб билмаган нарсаларимни сўраб-суриштирам, бундан асло хафа бўлмаслиги керак. Аммо гап шундаки, у менга ўзидан сўраш учун ижозат беради-ю, лекин саволларимга жавоб қайтармайди. Баъзан уларни мутлақо эшитмайди. Бизлар ана шунаقا!

Кечаки хонадонда Петербургга тўрт кун илгари жўпатилигац ва ҳали жавоби келмаган телеграмма ҳақида кўп гап бўлди. Генерални ўй босган, ҳаяжонланади. Ҳаммаси камнир туфайли, албатта. Француз ҳам ҳаяжонда. Кечаки, мисол учун, улар тушликдан сўнг узоқ ва жиддий гаплашишди. Француз ҳаммамиз билан ҳаддан ташқари бенисанд ва киброли муомала қиласди. Худди баайни мақолда айтилгандай: сийлаган сўқимга ёқмайди. У ҳатто Полинапи ҳам менсимайди, қўпол; шунга қарамай, воказал атрофидаги умумий сайлларимиз, шаҳар ташқарисига саёҳатларимизда жон-жон деб қатнашади. Француз билан генерални бир-бирига боғлаб турган баъзи нарсалар менга маълум: Россиянда улар биргаликда завод қуришмоқчи эдилар; уларнинг лойиҳалари барбод бўлдими ва ё ҳамон маслаҳатлашиб юрибдиларми, менга қорону. Бундан ташқари, мен андак хонадоннинг сирини ҳам биламан: француз ўтган йили генерални чиндан қутқариб қолган, у вазифасини топшираётгандай камомад чиқиб, француз унга ўттиз минг қарз берган. Шунинг учун, шубҳасиз, генерал унинг чаңгалида; лекин эндиликда, ҳа, эндиликда, бу ишларнинг ҳаммасида ҳар ҳолда mademoiselle Blanche бош ролни ўйнайди, аминманки, инглишиётганим ўйқ.

Ким ўзи у mademoiselle Blanche? Бизда бу ерда уни олий пасабли француз хотин, ҳаддан зиёд давлатманд, ёнида онасини ҳам олиб юради, деб ганиришади. Шуниси ҳам маълумки, бизнинг марказига эллақандай қаринидош-

чилиги ҳам бор, лекин жуда узоқ қариндоши, қандайдир амакивачча ва ё холавачча. Айтниларига қараганда, мени Нарижга бормасымдан бурун француз ва mademoiselle Blanche бир-бирларига аллаңчук иззату тавозе билан бирмупча нозикроқ ва сирлироқ муомала қилишпар экаш; ҳозир уларниг танишлиги, дүстлиги ва қариндолиги қаңдайдир бенарвороқ ва аллаңданай қўйолроқ бўлиб кўзга ташланади. Эҳтимол, бизниг ишларимиз уларниг назарларида шунчалар чатоқ бўлса керакки, эди бизга аввалтидай иззат-икром кўрсатишни, ўзларини яшириб юришиликни ортиқча деб билинади. Мен бундан уч куни бурун мистер Астлей mademoiselle Blanche билан унинг онасини синчилаб кузатаётганини кўрган эдим. Назаримда, у уларни аввалдан танирди. Назаримда, бизниг французимиз ҳам аввал мистер Астлей билан кўришган. Дарвоқе, мистер Астлей шунчалар тортичкоқ, уятчан ва камган одамки, унга ҳар қалай ишонса бўлади — уйдаги гапни кўчага олиб чиқмайди. Ҳар нечук француз унинг бапнарасига қарагиси келмайди ва ўлганиниг кунидан саломлашади: Э — хуллас, ундан заррача чўчимайди. Бу тушунарлику-я, лекин нега mademoiselle Blanche ҳам унга сира қарагиси келмайди? Бунинг устига кечак маркиз оғзидан гуллаб қўйди: ҳамма билан гаплашиб ўтириб, билмадим цима сабаб биландир у бирдан мистер Астлейниг давлати ошиб-тошиб ётибди, мен буни биламап, деб қолди, ана шу ерда mademoiselle Blanche мистер Астлейга қараса эди! Умуман генерал жуда безовта. Аммасиниғе ўлгапи тўғрисидаги телеграмма унга қашчалар муҳими эканлиги шундогам тушунарли!

Яна ким билади, балки менга шундай кўрингандиру Полина бир шимани кўзлаб мен билан гаплашмай юргандир, лекин мен ҳам ўзимни жуда совуқ ва бенарво тута бошладим: у эртами-кечми барбири олдимга келади деб ўйлардим. Шуниси ҳам борки, кечак ва бугун бутун дик-қат-эътиборимни mademoiselle Blanche га қаратдим. Шўриинг қурғур, генерал, у бутқул хароб бўлибди! Ёшине эзлиқ бешга кирганда ақлу ҳушингни йўқотиб мана ишуидай яхши кўриб қолини — баҳти қаролик. Бунинг устига хотини ўлганини, болалари борлигини, мулки хароб ҳолга келганини, қарз-қурвлари ва ниҳоят, у севнб қолгани хотинни қўшимча қилиб кўринг-чи. Mademoiselle Blanche ўзи чиройли хотини. Лекин билмайман, бир парсанни айтсан тўғри тушунишармикин, унинг чехрасидан одам қўрқади. Ҳар қалай, мени доим шундай хотинлардан қўрқаман. Унинг ёни йигирма бешларда бўлса қерак. **У**

жуда бўйдор, елкадор, елкалари тирсиллаб туради; бўйни
ва кўкракларига тараф йўқ: эти қорамагиз ва саргимтил,
тўсдай тимқора сочи шу қадар кўп ва қуюқки, сават тў-
қиса бўлади. Кўзлари қора, кўзининг оқи сарғайганроқ,
одамга таштмай тик қарайди, тишлари дурдай оппоқ,
лабларини мудом бўяб юради; ундан мушк ҳиди анқийди.
Жуда қотириб кийинади, либослари бой, ҳайратомуз, ле-
кин бағоят дидли. Оёқ-кўлларига қараб одам тўймайди.
Овози — хириллагаш, аммо ширали. У баъзан хаандон
ташлаб кулади, шунда барча тишлари ярақлаб кетади,
бироқ кўпинча индамайгина тик боқиб ўтиради, ҳар қалай
Полина билан Марья Филипповпанинг олдида шундай
қилади. (Қизиқ хабар: Марья Филипповна Россияга ке-
таётганмиш). Менимча, mademoiselle Blanche саводсиз,
балки ҳатто тариқча ҳам ақли йўқдир, лекин жуда бад-
гумон ва айёр. Менимча, у бопидан кўп саргузаштларни
кечирган бўлса керак. Агар ҳаммасини очиқ айтаверсак,
балки маркиз ҳам унинг ҳеч қандай қариндоши эмас,
онаси ҳам онасига ўхшамайди. Лекин бир қапча маълу-
мотларга қараганда, биз улар билан учрашиб қолган Бер-
линда қизининг ҳам, онасининг ҳам анча тузук эътимод-
ли танишлари бор. Маркизнинг ўзига келадиган бўлсан,
мен унинг маркиз эканлигига ҳозиргача ишонмасам-да,
лекин эътиборли жамиятга мансуб одам эканлигига, ми-
сол учун Москвада ва Германиянинг бальзи ерларида
афтидан шубҳа қўлмайдилар. Францияда унинг мавқеи
қандай, билмаймай? Айтишларича, у шато¹ соҳиби эмиш.
Мен шу икки ҳафта давомида кўп сувлар оқиб кетади, деб,
ўйлайман, лекин шунга қарамай mademoiselle Blanche
билан генерал ўртасида узил-кесил гап-сўз бўлиб ўтган-
ми, йўқми, ҳали-ҳанузгача аниқ билмайман. Умуман ҳо-
зор ҳаммаси бизнинг аҳволимизга боғлиқ, яъни тўғри-
роги, генералнинг уларга қанча кўп пул кўрсатишига
қараб қолган. Агар мабодо, мисол учун, кампир ўлган
эмас, деган хабар келса, ишончим комилки, mademoiselle
Blanche дарҳол бу ердан жуфтакни ростлайди. Ҳайрон-
май, бунчалар гийбатчи бўлиб бораётирман, ҳатто ўзим-
нинг ҳам кулгим қистайди. О, қанчалар жонимга тегиб кет-
ди буларнинг бари! Ҳаммасини, ҳамма нарсани жон-жон
деб ташлаб кетган бўлардим! Лекин Полинани қандай таш-
лаб кетаман унинг атрофида айғоқчидай ивисимай юрим
қўлимдан келармиди? Айғоқчилик дегани ўзи, рост —
тубаплик, лекин — менинг бу билан нима ишим бор!

¹ Шато — қаср (франц.) — тарж. изоҳи.

Кече ва бугун мен мистер Астлейга ҳам қизиқиб қолдим. Ҳа, ишончим комил, у Полинани севиб қолган! Мұхабbat шарпаси теккан тортиначоқ, инжиқлиқ даражасыда пок ва маъсум одамнинг ишоҳи қанчалар кўп нарсаларни ифода қилиши мумкин, яна у шундай пайтда сўз билан ва ё кўз қирида бир нарсани айтиш ёки ифода қилишдан кўра ер ёрилса-ю, ерга кириб кетишни ағзал кўради, албатта, жуда ғалати ва кулгили эмасми бу? Мистер Астлей сайд чоғларида биз билан тез-тез учрашиб туради. У шляпасини бошидан олади, албатта ўлардай бизга қўшилишини истайди-ю, лекин нари ўтиб кетади. Агар уни чақириша, дарҳол йўқ деб жавоб беради. Дам олини жойларпида, вожсалда, музыка эшитаётганда ва ё фаввора олдида у албатта бизнинг скамейкамизга яқин бир ерда тўхтайди ва биз қаерда бўлмайлик: боғдами, ўрмондами, Шлангенбергдами — атрофга кўз қирида назар ташлаб қўйсангиз, ҳеч шак-шубҳасиз, бирон жойда, яқиндаги сўқмоқда, ё бута ортида мистер Астлейнинг жиндаккина қораси кўриниб қолади. Назаримда, у мен билан алоҳида гаплашмоқчи бўлиб пайт пойлайди. Бугун эрталаб биз учрашиб қолдик ва икки оғизгина гаплашдик. У батъзан қандайдир фавқулодда, узуқ-юлуқ сўзлайди. Ҳали «салом» демасданоқ, у бирдан чулдираб қолди:

— А, mademoiselle Blanche!.. Мен mademoiselle Blanche каби хотинларни кўп кўрганман!

У қалайсан энди дегандай қилиб менга маънодор қарди. Бу билан у нима демоқчи эди, билмайман, чунки менинг, бу нима деганингиз? — деган саволимга у муғам-бирларча бошини лиқирлатиб қўйди-да қўшимча қилди:

— Тўғриси ўзи шу, Mademoiselle Pauline гулларни жудаям яхши кўрадими?

— Билмайман, сира билмайман, — жавоб бердим мен.

— Қандай! Сиз буни билмайсизми? — деб қичқириб юборди у камоли ҳайрат ичиди.

— Билмадим, сезганим йўқ, — деб тақрорладим кулиб.

— Ҳим, бундан менда бир ғалати фикр туғилди. — У бошини силкитди-да, нари ўтиб кетди. Дарвоқе, у ни-мадандир мамнун бўлган эди. У билап жуда чалкаш французчалаб гаплашамиз.

IV боб

Бугуяги кун кулгили, бемаза, бемаъни бўлди. Ҳозир кечаси соат ўн бир. Мен ўз хужрамда ўтириб, ҳаммасини бирма-бири эслайман. Эрталаб Полина Александровна учун

ўйнагапи рулеткага боришга мажбур бўлдим ва ҳаммаси шундан бошлиди. Мен унинг бир юз олтмиш фридрих-едоришинг ҳаммасини олдим, лекин ўртага икки шарт қўйдим:: биринчидан — мен шерикликка ўйнашин истамайман, яъни агар ютсам, ўзимга ҳеч нарса олмайман, иккичидан — кечқурни Полипа мешга пима учун унга пул шунчалар зарур бўлиб қолганлигини ва аниқ қанча кераклигини тушунтириб берсан. Мен барибир унинг фақат нул деб шундай қиласётганигини ҳеч калламга сигдиролмайман. Афтидан, ростдан ҳам, пул зарурга ўхшайди, тезроқ бўлса, яна ҳам яхши, бирор жиҳдийроқ мақсадни кўзлаган шекилли. У тушунтириб бераман деб ваъда қилид, ва мен ўйнагани жўнадим. Ўйин залларида одам тикилиб кетган. Гоятда безбет ва очкўз оломон! Мен ўртага суқулдим ва крупернинг ёнига туриб олдим; кейин юрагим чопиб-чопмай бир-икки танга қўя бошлидим. Ўйинни кузатдим ва фикр қилдим; менинча, ҳисобнинг унча аҳамияти йўқ пафсиlamрга, кўп қиморбозлар унга аҳамият берганчалик эмас. Улар чизиқлар тортилган қоғозчаларни олдиларига қўйиб ўтиришади, зарбларни белгилашади, ҳисоблашади, имкониятларни чамалашади, ва ниҳоят, пул тикишади ва худди ҳисоб-китобсиз ўйнайвадиган биз бечоралар каби ютизишади. Лекин мен ўз назаримда тўғри бир хулоса чиқардим, ҳақиқатан ҳам, тасодифий имкониятлар давомида гарчи изчил тартибот бўлмаса-да, лекин барибир аллақандай тартиб мавжуд ва бу, албатта, жуда ғалати туюлади. Мисол учун ўн иккита ўрта рақамдан сўнг ўн иккита охирги рақам келади; айтайлик, икки маротаба зарб мана шу ўн иккита охирги рақамга тушади, кейин икки гал ўтказиб, яна биринчиларга қайтади, биринчиларга яна бир марта уради ва кейин ўрта рақамларга уч зарб тушади, бир ярим-икки соат мобайнида аҳвол шундай давом этиб туради. Бир, уч ва икки, бир, уч ва икки. Бу жудаям қизиқ. Баъзи куилари ва баъзан эрталаблар, мисол учун, қизилдан сўнг қора чиқади ва тескарисига ҳеч қандай гартибсиз дам сайин чиқаверади, кетма-кет қизилга ва ёхуд қорага зарб икки-уч мартадан ортиқ туимайди. Эртаги қун эса ва ёки эртаге оқшом устма-уст фақат қизил чиқини мумкин; мисол учун, узлукесиз йигирма икки мартағача чиқади ва шундай бирмунича вақт ўзгармай бораверади, айтайлик, бир куни шундай ўтади. Менга бунинг кўп жиҳатларини мистер Астлей тушунтириб берди. Унинг ўзи эрталаб анча вақт ўйинни томоша қилид, лекин бирон марта ҳам нул тикмади. Менга келадиган бўлсак, бор қўр-қутнинг барини

бирпасда совуриб қўйдим. Мен ўйинга тўғри йигирма фридрихсдор қўйдим ва ютдим, беш қўйдим, яна ютдим ва шу тарзда кетма-кет икки ё уч марта ютдим. Арзимаган беш дақиқа ичидаги қўлимда тўрт юз фридрихсдор йиғилди. Шундан кейин ўйинни бас қилиб шари кетсан ҳам бўларди, лекин менда жуда галати бир ҳиссият турилди, тақдиримни алланечук синамоқчи, унинг бурнига бир чертиб қўймоқчи, унга тилимни чиқариб кўрсатмоқчи бўлдим. Мен қўйиш ижозат этилган энг катта миқдордаги нулини — тўрт минг гульденни қўйдим ва бой бердим. Кейин қизишиб кетиб, чўнтағимда бор ҳамма пулларни яна ўшашча миқдорда тикдим ва яна бой бердим, шундан сўнг қулогим шангиллаганча ўйин столидан шари кетдим. Менга нима бўлганлигини ўзим ҳам билмасдим, ютқизиб қўйганлигини Полина Александровнага фақат тушлик олдиангина маълаум қиёдим. Унгача бодга тентироқлаб юрдим.

Тушлик чоғи худди уч куни илгаридек қаттиқ ҳаяжонланган ҳолда эдим. Француз билан mademoiselle Blanche яна биз билан бирга овқатланишди. Mademoiselle Blanche эрталаб ўйинни томоша қилгани борган экац, менинг қаҳрамониқларимни ўз кўзи билан кўрибди. Энди бу сафар у мен билан анча эътибор бериб гаплашди. Француз эса дабдурустдан очиқласига наҳотки сиз ўз пулларингизни ютқизган бўлсангиз— деб сўради. Менинча, унинг Поливадан гумони бор. Хуллас, гапининг қисқаси, бу ерда бир бало бор. Мен кўзимни бақрайтириб туриб, дарҳол ёлгонладим, ўз пулим деб.

Генерал тамомила анграйиб қолди: шунча нулини қаердан олибди деб? Мен ўн фридрихсдордан ўйин бошлаб, олти ёки етти зарб ичи кетма-кет ютганимни, пулим бени ёки олти минг гульденга етгани, сўнг икки марта қўйиб ҳаммасини ютказганимни айтнаб бердим.

Бу гаплариниг барига, албатта, ишонса бўларди. Уларга тушунтирарканман, мен Полинага қарадим, лекин унинг юзидан ҳеч нарсани уқиб ололмадим. Қаранг-а, у мен ёлгон сўзласам, индамади, ганимни тўғриламади; шундан мен ёлгон гапириб, унинг учун ўйнаганимни яшириб тўғри қилганилигимни англадим. Ҳар қалай, деб ўйлардим мен ўзимча, у менга тушунтириб бериши керак, сирнинг бир чеккасини очинига ваъда бергаган.

Генерал менга у-бу деб дашном берса керак, деб ўйлаған эдим, лекин индамади; ҳолбуки, мен унинг юзига қараб ҳаяжонлананаётгани ва ташвишланаётганини сездим. Балки ўзининг аҳволи бунчалар мушкул бўлиб тур-

ган бир пайтда ўз фойдасини билмаган тентакнинг кўз очиб юмгуича шунча олтинни совуриб юборганини эшитиш унга анчайин оғир бўлгандир.

Кечакурун француз билан унинг ўртасида қизгин тортишув бўлиб ўтганмикни деб тахмин қиласан. Улар хонани ичкаридан беркитишиб олишиб, нима ҳақдадир анча вақтгача тоза тортишдилар. Француз нимадандир жаҳли чиққан ҳолда кетди, бугун эса эртаминан барвақт яна генерал ҳузурига келди — эҳтимол, шу кечаги гашни давом эттириш учун бўлса ажабмас.

Француз ютқизиб қўйғанилигимни эшитиб, менга қарата заҳарханда ва ҳатто қаҳру газаб билан одам сал ақллироқ бўлиши керак, деди. Яна бунинг устига негалигини билмадиму руслар ҳатто ўйнинг ҳам уқувсизлик қиладилар, деб қўниб қўйди.

— Менинчя эса, рулетка фақат руслар учун чиқарилган,— дедим мен, француз жавобимни эшитиб нафратомуз тиржайган әди, унга ҳақиқат мен томонда, чунки русларниң қандай ўйнаши ҳақида гапиарканман, уларни мақташдан кўра кўпроқ сўкаман, шунинг учун ҳам менинг гапларимга ишониш мумкин, деб айтдим.

— Сиз фикрингизни нима билан исботлайсиз?— деб сўради француз.

— Сармоя жамғариш қобилияти маданий ғарб кишиси эътиқод қиладиган яхшиликлар ҳамда фазилатлар алифбосига тарихан энг муҳим модда сифатида кирганки, мен фикримни шунга кўра асослайман. Рус кишиси эса сармоя жамғаришга уқувсизлигидан ташқари, топган нарсасини ҳам ҳатто тузукроқ сарфлай олмайди, бемаъниларча бефойда сочиб юборади. Шунга қарамасдан, биз русларга ҳам пул керак,— деб қўшиб қўйдим,— бундан келиб чиқадиган гап шуки, биз рулеткага ўхшаш воситаларни яхши кўрамиз, уларга суюгимиз йўқ, ахир у орқали бирнаснинг ичида ҳеч жон койитмай бойиб кегип мумкин да. Бизни ана шу васвасага солиб, жон койитмай париданбери ўйнаганимиз учун ҳам ютқизиб юрамиз!

— Бу қисман адолатли,— деб қўйди кеккайиб француз.

— Йўқ, бу адолатдан эмас, ўз она юртингиз ҳақида шундай гап айтиш сизга уят,— вазмин ва жиддий дашниом берди генерал.

— Камипани кечиринг,— деб жавоб бердим унга.— ахир, роестдан ҳам, ҳали қайси бири баттаръироқ эканлиги номаълум: русларниң бемаънилитетими ёхуд немисларниң ҳалол меҳнат қилиб пул жамғариш усулими?

— Қандай бемаъни фикр! — деб хитоб қилди генерал.

— Қанчалар русча фикр! — хитоб қилди француз.

Мен кулиб юбордим, уларнинг жигига текким, жигибийрон қилгим келаверди.

— Немис маъбутига таъзим қилгандан бир умр қирғиз ўтовида кўчиб юришни афзал деб биламан, — қичқирдим мен,— менга шу аъло.

— Қандай маъбуд? — деб қичқирди генерал ҳам астойдил жаҳли чиқиб.

— Бойлик жамғаришинг немисча усули. Мен бу ерда кўп бўлғаним йўқ, лекин шу орада кўрганиларим ҳамда фаҳмлаганларим ҳар ҳолда менинг татар қопимни қайнатиб юборади. Худо ҳаққи, менга керакмас буидай яхшиликлар! Мен кечак бу ерда ўй чақиридан кўпроқ юриб, айланиб чиқдим. Адаб ҳақидаги суратли немис китобларида қандай тасвирлаинган бўлса, худди шундай, ҳеч фарқи йўқ: бу ерда ҳар бир уйнинг ўз фатери¹ бор, у ҳаддан ташқари хайрли ва ғавқулодда ҳалол одам. Шунчалар ҳалолки, ҳатто унинг яқинига боришга ҳам қўрқасан. Олдига бориш қўрқинчли бўлган ҳалол одамларга сира тоби тоқатим йўқ. Ана шундай ҳар бир фатернинг ўз хонадони бор, кечқурунлари улар йиғилиб ибратли китоблар ўқиёдилар. Уй узра аргувонлар ҳамда шаболудлар шовуллаб туради. Қунботар шафақлари, томга лайлак уя қурган ва бари-бари беҳад шоирона, этингни жимирлатиб юборади...

Кўйинг, жаҳлингиз чиқмасин, генерал, менга жозибалироқ ҳикоя қилишга ижозат беринг. Эсимда, менинг марҳум отам ҳам боғчамизда баланд аргувонлар тагида кечки пайтлар онам билан менга шундай китобчаларни ўқиб ўтиради... Бошимдан ўтгани учун буни яхши биламан. Хўши, десангиз бу ердаги ана шундай оила фатерга қул ва тўла маънода унга қарам. Ҳаммалари ҳўқиздай ишилаб, яна ҳаммалари худди жуҳудлардай пул йиғиншади. Айтайлик, фатер аллақаңча гульден пул жамғариб бўлди, унинг бутун умиди тўнғич ўғилдан, унга бир бўлак ер ёки ҳунармадчилик қолдиришин кўзлайди; шунинг учун қизларига сен бермайди, у қари қиз бўлиб ўтираверади. Шунинг учун кичик ўғилни асоратга ва ёки солдатликка сотадилар-да, пулни яна хонадонининг сармоясига қўшиб қўядилар. Рост, бу ерда шундай қилиниади; мен ўзим сў-

¹ Уй бошлиги (немисча) — тарж. изоғи.

раб билдим. Буларниң ҳаммаси ҳалоллик билди, ҳадда ортиқ ҳалоллик билди қилинади, ҳатто асоратта сотилған кичик ўғил ҳам ўзининг ҳалоллик йўлида пулланғанинг ишопади,— қурбон қилинган одамининг қурбон қилинаётганингидан сенинши бу эди ахлоқиниг расмана чўққиси десак ҳам бўлади. Кейин шима бўлади? Кейин тўғиҷ ўғилга ҳам осон эмас: унинг жигаридан уриб қўйган ўз Амальхенинг икки юзи ич-ичига ботгаи, чўпдай озган. Ниҳоят, йигирма йиллардан сўнг, сармоя қўпаяди; гулъденлар яхшилик билди ҳалол жамғариб бўлинади. Фатер қирққа кирган тўғиҷ ўғил билди қўкраклари қуриган, бурни қизарган ўтиз бени яшар Амальхенга оқ фотиҳа беради... Яна шу пайт кўз ёни ҳам қиласди, пасиҳат ўқийди ва жон таслим этади. Тўғиҷ ўғил обрў-эътиборли ҳалол фатерга айланади, яна ўна-ӯша тарих бошланади. Эллик йилми ва ёки етминн йилми орадан ўтиб биринчи фатерининг набираси ҳақиқатан ҳам катта маблағ билди иш кўради, сўнг шу маблагни ўғлига қолдиради, униси уига, униси унга ва беш-олти пасл ўтиб барон Ротшильд ёки Гоппе ва Комп, ёки яна шуларга ўхшаш бирор кимса пайдо бўлади. Ана сизга улугвор манзара: юз йил ё икки юз йил қилинган меросий меҳнат, сабр-тоқат, ақл-идроқ, ҳалоллик, ирода, матонат, ҳисоб-китоб, том бошида эса лайлак! Сизга яна шима керак, шундан ортиқ яна шима бор, мана шу пуктаи назар билди улар бутун дунё устидан ҳукм чиқара бошлайдилар ва гуноҳкорлар, яъни уларга жиндак бўлсин ўхшамайдиганларни дарҳол қатли ом қиласидилар. Хўши, шундай бўлгач, мен яхшини, русчасига тараллабедод яшанини ва рулетка ўйнаб бойиб кетинши истайман. Мен беш насл ўтказиб,

Гоппе ва Комп бўлишини хоҳламайман. Менга пул ўзим учун керак, мен ўзимни сармоя учун зарур қўшимча қиймат деб ҳисобламайман. Мен биламан, бу ерда хўп ёлғоняни ғапларни лақирладим, лекин майли, шундай бўла қолсени. Менинг эътиқодим шундай.

— Гапларниңизда қанчалик ҳақиқат бор, билмайман,— деди ўйчаплиқ билди генерал,— лекин сизга бемалол қўйиб берса, тоза суюлиб кетасиз, буни аниқ биламан...

У одати бўйича гапини охиригача тутатмади. Бизниң генералимиз оддий ва одми гаплардан кўра андак ортиқроқ бирор бир сўз айти бонласа, албатта, охирига етказ-

мас, гапни доим очиқ қолдиради. Француз кўзини лўқ қилиб, бенисандона тинглаб ўтиради. У мен айтган гаплардан ҳеч нима тушумади дейини мумкин. Полица бенарво ва кибрли эди. У менинг гапим у ёқда турсин, умуман ҳозир стол устида бўлиб ўтган сухбатни мутлақо эшишмагана ўхшарди.

V боб

У беҳад хаёлга толғанди, лекин стоядан туришимиз ҳамон ўзи билан бирга сайд қилинни таклиф этди. Биз болаларни олиб ботга, фаввора олдига жўнадик.

Мен ҳамон ўзимни босиб ололмаган эдим, шунинг учун унга қўнол ва аҳмоқона савол бериб қўйдим: нега анов Французча, бизнинг маркиз Де-Грие сиз билан сайдга чиқмай қўйди, ва ҳатто баъзан куни бўйи бир оғиз гаплашмайди? — дедим.

— Нега дессангиз, у абллаҳ,— деб менга галати жавоб берди қиз. Мен ундан маркиз Де-Грие ҳақида шундай таърифи илгари эшишмаган эдим, унинг нега дарғазаб эканлигини англанадан чўчиб, индамай қўя қолдим.

— Генерал билан бугун оралари бузилган, пайқадингизми?

— Сиз нега шундайлигини билмоқчисиз,— деди жаҳл аралаш қуруққина қилиб у.— Генерал унинг чангалида эканлигини биласиз, бутун мол-мулки гаровга қўйилган, агар кампир ўлмаса, француз дарҳол унинг бутун мулкига эга чиқади.

— Э, ростдан ҳам, барчаси гаровга қўйилган экан-да? Қулоғимга бу гап чалингани эди-ю, лекин ҳаммаси қўйилганидан бехабар эканман.

— Бўлмасам-чи?

— Унда mademoiselle Blanche билан хайрланишар эканмиз-да,— дедим мен.— У генерал ойим бўлмайди! Сиз биласизми, менимча, генерал шунчалар қаттиқ севиб қолганики, агар мабодо mademoiselle Blanche уни гашлаб кетса, ўзини отиб қўйса ҳам ажабмас. Унинг ёшида бундай севиб қолини хатарли.

— Мен ҳам унга бир нарса бўлса керак деб юраман,— деди ўйчан ҳолда Полина Александровна.

— Э,вой, буининг зўрлигини кўрииг,— деб қичқириб юбордим мен,— нул учун тегмоқчи экан, шунчалар ҳам сурбетлик бўладими. Андина қилиб ўтиринимайди, юзингда кўзининг борми дейинимайди. Мўъжиза! Кампирни айтмайсизми, ахир бундан ҳам иғлосроқ ва кулгилроқ уни

бўладими? Телеграмма устига телеграмма жўнатиб, ўлдими, ўлдими? — деб сўрашни айтинг. А? Сиз бунга нима дейсиз, Полина Александровна?

— Ўуриб кетсин ҳаммаси,— деди, у нафрати қўзиб сўзимни бўлар экан.— Мени ҳайрон қилаётган нарса бошқа, нега бунча оғзингиз қулогингизда? Мунча суюнмасигиз? Наҳот менинг пуллимни ютқизиб қўйганингиздан хурсандсиз?

— Нега унда менга пул бердингиз? Сизга айтдим-ку, бошқалар учун, яна бунинг устига сиз учун ўйнай олмайман деб. Менга нимаики амр этсангиз, бажараман; лекин натижаси менга боғлиқ эмас. Ахир, бундан ҳеч нарса чиқмайди, деб огоҳлантиридим. Айтинг-чи, шунча пулни йўқотганингиздан қаттиқ хафамисиз? Нимага керак сизга шунча пул?

— Нима қиласиз сўраб?

— Ахир ўзингиз тушунтириб бераман девдишгиз... Ўулоқ солинг: мен ўзим учун ўйнасан, (менинг ўи икки Фридрихсдор пуллим бор) аминманки, албатта ютаман. Ўшанда сизга қанча керак бўлса, истаганингизча олинг.

У нафратланиб юзини буриштириди.

— Мендан жаҳлингиз чиқмасин,— давом этдим мен,— шундай таклиф қилганимга. Сизнинг олдингизда, яна ҳам тўғрироғи, сизнинг кўзингизда мен ҳеч нарсага арзимайман, бунга ишончим комил. Шунинг учун мендан бемалол пул олишингиз мумкин. Инъом қиляпти деб, хафа бўлмаслигингиз керак. Яна бунинг устига сизнинг шулингизни бой бериб қўйдим.

У менга ўқдай назар ташлади, истеҳзо ва жаҳл билан сўзлаётганилгимни кўриб, яна гапни кесди.

— Менинг ҳол-аҳволимда сизни қизиқтирадиган ҳеч нарса йўқ. Агар билишини истасангиз, менинг қарзим бор. Ҳаёлимга жуда ҳам ғалати, жинни бир фикр ўринашиб қолган эди, ўйинда мен худди албатта ютадигандай эдим. Нега ҳаёлимга бу фикр ўрпашиб қолган — билмайман, лекин мен шунга ишонардим. Сайлаб оладиган бошиқа йўл-йўриқ имконим бўлмаганлиги учун ҳам, балки шундай ишонгандирман, яна ким билади.

— Еки қандай бўлмасин, ютиш керак бўлгацдир. Бу биласизми, худди чўкаётган одам хасга ёпишганига ўхшайди. Агар у чўкаётган бўлмасайди, хас ҳам кўзига шохбутоқдай кўрнимаёди, тўғри эмасми.

Полина ҳайрон бўлди.

— Ийе,— деди у,— сиз ўзингиз ҳам худди мана шу нарсага ишониб юрибсиз-ку? Икки ҳафта илгари сиз мен-

га рулеткада ютишимга ишонаман, деб узундан-узоқ гашнрган эдингиз, яна бу одам телба бўлиб қолибди, деб ўйламанг, деган эдингиз, ёки ҳазиллашганимидингиз? Лекин эсимда, сиз жуда жиддий айтган эдилгиз, сира ҳазилга ўхшамовди.

— Тўгри,— дедим мен ҳаёлга толиб,— ҳали-ҳанузгача ҳам ютишимга ишонаман. Таи олиб айтишим керакки, сиз туфайли менда ҳозир бир савол туғилди: нима учун бугун бемаъниларча хунук ютқизиб қўйган бўлсан ҳам, бундан ўзимга ишончим йўқолмади? Мен ҳар қалай шунга аминманки, ўзим учун сал ўйин боиласам дарҳол, албатта ютаман.

— Бунчалар қаттиқ ишонишингизинг сабаби нишада?

— Ростини айтсам — ўзим ҳам билмайман. Мен фақат шунни биламанки, албатта ютишим керак, менга бирдан-бир ҳолос йўли шу. Мана шуннинг учун ҳам назаримда албатта ютадиганга ўхшайман шекилли.

— Шу қадар қаттиқ ишонар экансиз, демак, сизга ҳам бу ҳаддан ташқари *керак-да*, тўгрими?

— Менда ҳам бунга жиддий зарурат бўлиши мумкинлигига бас бойлашиб айтаманки, сиз ишонмайсиз, шундайми?

— Бу менга барибир,— секин ва бепарво жавоб берди Полина.— Ростини айтсам,— тўгри, сизни бирор нарса жиддийроқ қийнаши мумкинлигига ишонмайман. Сиз қийналишингиз мумкин, лекин енгил-елни. Сиз бевош ва суяги қотмаган одамсиз. Сиз пулни нима қиласиз? Ўшандада менга келтирган важ-корсонларингиз ичидаги мен жиддийроқ ҳеч нима тополмадим.

— Айтгандай,— унинг сўзини бўлдим,— сиз қарзимни узишим керак дедингиз. Фалати қарз экан бу! Француздан эмасми?

— Нималар деяпсиз ўзи? Бугун тилингиз мунча аччиқ. Маст эмасмисиз мабодо?

— Ўзингиз биласиз, мен ҳамма парсани гапиришни, баъзан очиқ-ошкора сўраб-нетишим мумкин. Яна қайтагаман, мен сизнинг қулингизман, қуллардан эса уялиб-точиб ўтиришмайди, қулнинг ҳақорати ўтмайди.

— Бари бўлмағур гаплар! Сизнинг шу «қуллик» назариянгизга сира тоб-тоқатим йўқ.

— Шунни билиб қўйингки, сизга қул бўлишини истатанимдан ўз қуллигимни айтиб турганим йўқ, шунчаки — менинг ўзимга сира боғлиқ бўлмаган бир парса каби сўзлаяпмәп.

— Тўгрисини айтинг, пул сизга нимага керак?
— Сизга буни билишининг нима ҳожати бор?
— Узингиз биласиз,— жавоб берди у ва бошини марпур буриб қўйди.

— Ыуллик фалсафасига тоқат қилолмайсизу қул бўлишни талаб этасиз: «Менга жавоб бер, гани чўзма!» Майли, шундай бўла қолсан. Пўлни нима қиласан, дейсизми? Нима қиласадим? Ҳамма гап — пулда-да!

— Тушундим, лекин шунни деб ўнчалар девона бўлиш керак эмас-ку! Сиз ҳам ахир, ўзингизни йўқотиб қўйяпсиз, пул жинини бўлиб қоляпсиз. Бу ерда бир гап бўлса керак, биронта бошқача мақсад. Гапни айлантирмай тўгрисини айтинг, мен шуни истайман.

Унинг, чамаси, жаҳали чиқа бошлаган эди, менга эса чареиллаб, жигибийрон бўлиб сўроққа тутиши майдай ёқарди.

— Албатта, мақсад бор,— дедим мен,— лекин қандай житини тушунтириб беролмайман. Пулни бўлса сиз учун ҳам қул эмас, бутунлай бошқа одам бўлиб қоламан, шундан ортиқ мақсад йўқ.

— Қандай? Сиз бунга қандай эринласиз?

— Қандай дейсизми? Қандай қилсан сиз менга қул деб қарамайсиз, буни сиз ҳатто тушумас экансиз-да? Мен худди мана шуни, яъни ажабланиб қарашларигиз, ҳайрон бўлиб туришларигизни истамайман.

— Сиз, мен қул бўлиб қолганимдан лаззатланаман деган эдингиз. Мен ўзим ҳам шундай деб ўйловдим.

— Сиз шундай деб ўйловдингизми?— деб қичқирдим мен аллақандай мазза қилиб.— Эҳ, соддалик сизга хўн ярашади-да! Ҳа, ҳа, сизга қул бўлиш — мен учун фарогат. Хўрлик ва топталишнинг энг сўнгги нуқтасида лаззат бор, лаззат! — дер эдим мен довдирағапча.

— Ким билади, балки у қамчида ҳам бордир, қамчи слкага тушиб, одамнинг гўнтини буйдалаб чиқаётгаңда... Лекин мен балки бошқача лаззатларни ҳам тотиб кўришни истарман. Менга боя генерал йилига берадиган етти юз сўми ҳисобидан насиҳат қилди, ўзингиз ҳам бор эдингиз, мен ҳали бу етти юз сўмни ололмай ҳам қолсан керак. Маркиз Де-Грие мени қошини чимириб томоша қиласади ва яна одаммисан демайди-я. Мен бўлсан балки сизнинг олдингизда маркиз Де-Гриенинг бурнидан чўзиб жуда ҳам тортгим келар?

— Ёш боланинг гаплари. Ҳар қандай шароитда одам ўз обрўсида туриши мумкин. Агар ўртада кураш кета-

ётган бўлса, у одамни ерга урмайди, балки янада мумтоз қиласди.

— Китобий гаплар! Сиз мени ўзини обрў-эътибор билап тутолмайди деб тахмин қиласиз. Яъни мен ўзим обрўли одамману, лекин ўзимни обрў-эътибор билан тутолмайман. Биласизми, бу ростдан ҳам щундай бўлиши мумкин? Барча руслар шушақа, биласизми, иега щундай: биз руслар ҳаддан ташқари бой ҳамда ҳар томонлама салоҳиятга эгамиш, лекин ўзимизга дарҳол муносиб шакл тополмаймиз. Бунда ҳамма гап шаклда. Аксарият ҳолларда биз руслар шунчалар бой салоҳиятга эгамишки, муносиб шакл тоини учун близга даҳо керак. Даҳо эса камдан-кам топиладиган нарса, чунки унинг ўзи жуда ноёб. Фақат французлар ва эҳтимол бошқа баъзи европаликларда ишакл шунчалар яхши таркиб топганки, энг номуносиб одам бўла туриб ҳам, ўзини ҳаддан ташқари муносиб одамдай кўрсатилиши мумкин. Шунинг учун улар ишаклга алоҳида эътибор берадилар. Француз юракни ўқдай тенишб ўтидиган чинакам ҳақоратни қўтариши, ҳатто бурнини ҳам жийириб ўтирмаслиги мумкин, лекин бурнинга чертиб қўйсангиз буни ҳеч қачон кечирмайди, чунки бу қабул қилинган, одамлар оғигига ўзгармас бўлиб сингиган ўзини тутни, хулқ-автор шаклларига зид, уларни бузини ҳисобланади. Бизнинг ойимчаларимиз француз деса ўлиб қолишади, сабаби уларнинг шакли яхши. Менинчча, умуман, ҳеч қандай шакл бўлмаса керак, фақат хўроздор, le coq gaulois¹. Дарвоқе, мен буни тушунолмайман, мен хотини кипи эмасман, балки хўроздор яхши бўлар. Умуман, були қараанг, мен тоза маҳмадоналиқ қила бошлибман, сиз эса менга бўлди, бас, демайсиз. Менинг төтез тўхтатиб туринг; сиз билан гаплапаётганимда, менинг ҳаммаси, ҳамма-ҳаммасини айтиб улгуришини истайман. Мен бутуслай шаклнимни йўқотиб қўяман. Мен фақат шакл эмас, умуман ҳеч қандай фазилатларга ҳам эга эмасман. Сизга шуни айтиб қўяётирман. Ҳатто фазилатлар орттиришга уринаётганим ҳам йўқ. Энди менда ҳамма нарсалар тўхтаб қолди. Нимагалигини сиз яхши биласиз. Калламда битта ҳам тузук фикр йўқ. Мен анчадан бери дунёда ишма бўлаётганидан, на Россиянда ва на бу ерда, хабарим йўқ. Анов куни Дрездендан ўтдим, лекин Дрезденнинг ўзи қандайлиги эсимдан йўқ. Мен ниманинг домига тунгалигимни ўзингиз биласиз. Сизнинг кўз ўнгингизда мен ҳеч нарсага арзимайман, менинг ҳеч нарсадан умидим

¹ Галль хўрози (франц.).

ҳам йўқ, шунинг учун тўғрисини айтаман: ҳамма жойда сиз кўзимга кўринасиз, қолган нарсалар мен учун барибир. Сизни нега ва қандай севаман — билмайман. Биласизми, балки сиз унчалар ҳам яхши эмасдирсиз? Ўзингиз тасаввур қилиб кўринг: мен ҳатто билмайман сиз яхшимисиз, йўқми, чеҳрангиз қандай? Эҳтимол, сизнинг юрагингиз яхши эмас; ақлингиз эса қашпиқ; бу жуда шундай бўллини мумкин.

— Балки сиз,— деди у,— менинг яхши қиз эканлигимга ишонмагалигингиз учун ҳам, мени пулга сотиб олмоқчи бўлаётгандирсиз?

— Қачон сизни пулга сотиб олмоқчи бўлдим? — қичқирдим мени.

— Сиз ичингизни хўп ёрдингиз, энди эса қалавапгизнинг учини йўқотиб қўйдингиз. Агар ўзимни бўлмаганда ҳам, менинг ҳурматимни пулга сотиб олмоқчисиз.

— Йўқ, сира ундан эмас. Сизга айтдим-ку, менинг тувиунитириб бериним қийин. Сизнинг олдингизда гапимни йўқотиб қўяман. Маҳмадоналик қилинти, деб хафа бўлманиг. Мендан нега хафа бўллини мумкин эмаслигини ўзингиз тушуниасиз: мен телба бўлиб қолганиман. Айтганча, менга барибир, хафа бўлсангиз ҳам майли. Мен тепага, ўз ҳужрамга чиқиб, кўйлакларингиз қандай шувиллаганигини хаёлимга келтиришим билан ўзимни қўярга жой тополмай қоламан, қўлларимни тишлаб ташлагим келади. Нега энди мендан хафа бўласиз? Ўзимни қул деб атаганим учумми? Фойдаланинг менинг қуллигимдан, фойдаланинг, фойдаланинг! Биласизми, мен бир кунмас бир кун сизни ўлдириб қўяман? Севмай қўйиб, ё рапик қилиб эмас, йўқ — шундай, ўзимдан-ўзим ўлдириб қўяман, чунки ҳоҳида сизни об қўйгим келади. Сиз эса қуласиз...

— Ҳеч кулаётганим йўқ,— деди у жаҳли чиқиб.— Бўлди, бас қилинг энди.

У қаҳрининг зўридан базёр нафас олганча тўхтади. Худо ҳаққи, унинг ўзи чиройлими, йўқми билмайман, лекин мен унинг қаршиимда мана шундай тўхтаб тек туришини бениҳоя яхши кўраман, шунинг учун ҳам, унинг жаҳлини тез-тез чиқаришини истайман. Балки у буни фаҳмлаб қолган бўлса, атай ўзини жаҳли чиққандай кўрсатармикин. Шу фикримни унга айтдим...

— Бупча каллаварамсиз! — деб хитоб қилди у пафрагалисиб.

— Менга ҳаммаси барибир,— деб давом этдим.— Биласизми, яна икковлашиб юришимиз жуда хатарли: мен кўн маҳал сизни боплаб калтаклагим, майкақлагим, бўгиб тани-

лагим келади. Нима, сиз бунгача етиб бормайди деб ўйлайсизми? Сиз мени телба қилиб қўясиз. Йўнжал-тўполондан қўрқиб ўтиарамидим? Ё сизнинг қаҳру газабингиздан? Нима бўлиди газаб қилсангиз? Мен ҳеч қандай умид қилмай севаман, шундан кейин сизни яна мине карра қўпроқ севаман. Сизни бир куимас бир кун ўлдириб қўйсам, унда ахир ўзимни ҳам ўлдиришим керак бўлади; мен эса ўзимни ўлдиришни иложи борича узоқроққа чўзаман, сизсиз яшашининг чидаб бўлмас қийноқларини бошнимдан кечиришни истайман. Сизга одамининг ақли бовар қилмайдиган бир нарсани айтай: мен сизни кундан-кунга баттарроқ яхши қўриб қоляпман, ахир бундай бўлини мумкин эмас. Шундан кейин ўз қисматишга қандай қилиб қўр-қўрониашонмай бўлади? Эсингиздами, уч кун бурун Шлангенбергда сизнинг қутқуйнингиз билан қулогингизга ишишиган эдим: бир оғиз сўзинингиз ва мен шу учурумга ўзимни отаман. Агар ўшанда, бўпти, ўзингни ташла, деганингизда, мен ташлардим. Наҳот сиз менинг ташлашимга ишонмасангиз?

— Вой, мунчалар тентак гаплар!— деб қичқириб юборди у.

— Тентакми, тентак эмасми, ишим йўқ,— деб қичқиридим мен.— Сизнинг олдингизда тинмай гапиришим, гапиришни, гапиришни керак — шуни биламан ва шунинг учун ганиравераман. Мен сизнинг қошингизда ўзимнинг бутун помус-оримни йўқотиб қўяман, менга ҳаммаси барабири.

— Сизни Шлангенбергдан сакратиб нима қиласман?— деди у қуруққина ва аллақандай қўнгилга оғир ботадиган қилиб.— Бунинг меига ҳеч қандай фойдаси йўқ.

— Тасани!— деб қичқириб юбордим,— сиз мени эзиб, мажақлаб ташлаш учун атай шу «фойдаси йўқ» деган гаройиб сўзи айтдингиз. Мен бутун юрагингизни ич-ичигиздан қўриб турибман. Фойдаси йўқ, дейсизми? Лекин лаззатланини доим фойдали-ку, майли, гарчи пашша устидап бўлсин — ёввойи, чексиз-адоқсиз ҳукми мутлақ — бу ҳам ўзига яраша роҳат-ку. Иносот — табиатан мустабид ва у боиқаларни қийноққа солилини яхши кўради. Сиз жуда ҳам яхни кўрасиз.

Эсимда, у меига аллақандай ўзгача бир синчковлик билан сарасоф солди. Барча бемаъни ва бўлмағур ҳиссиётларим ўнанда юзимга тенчиб чиқсан бўлса керак. Мен ҳозир аниқ хотирлайман, ўшанда ўртамиэзда, ҳақиқатан ҳам, баайни худди шу ёзётганим гап-сўзлар бўлиб ўтган эди. Кўзларим қонга тўлди. Лабларимнинг чеккаларида

күнек қотиб қолди. Шлангенберг түғрисида эса, ҳозир ҳам қасам ичіб айтаманки, агар ўшаңда ўзингни ташла деса, ташлаб юборган бўлардим! Ҳазиллашиб айтса ҳам, нафратланиб, масхарараб айтса ҳам,— мен барибир ўзими настга ташлардим!

— Йўқ, нимага, мен сизга ишонаман,— деди у ва Суни шундай нафрат ва заҳарханда билан, шундай кибру ҳаво билан айтдики, бундай оҳангда ганириш гоҳо ғақат учинг қўлидангина келади,— худо ҳаққи, мен шу тобда уни ўлдириб қўйишим ҳеч гап эмасди. У ўзини хавф остига қўймоқда эди. Мен унга шунинг ҳам ростиши айтиб қўя қолдим.

— Сиз қўрқоқ эмасмисиз?— деб сўраб қолди у кутилмаганди.

— Билмадим, балки қўрқоқдирман. Билмайман... бу ҳақда анчадап бери ўйламайман.

— Мабодо сизга, шу одами ўлдиринг, десам, уни ўлдирамидингиз?

— Кимни?

— Кимни хоҳласам, шуни.

— Французними?

— Сўраманингда, жавоб беринг,— мен кўрсатган одами. Сиз ҳозир жиддий ганирдингизми, йўқми, билишим керак?— У жиддият ва бесабрлик билан жавобимни кутиб тураг әдики, мен қандайдир галати бўлиб кетдим.

— Э, ўзи менга айтасизми, йўқми, бу ерда нималар бўляпти!— қичқириб юбордим мен.— Нима бало, мендан қўрқасизми? Бу ердаги ҳамма бемазагарчиликларни ўзим кўриб турибман. Сиз Blanche деган шайтонга ҳирс қўйган, хонавайрон бўлган тентак бир одампинг ўгай қизисиз; яна бу ерда — сизга сирли татъир кўрсатиб юргани анов — француз ҳам бор, энди эса, менга қовоқ солиб, бундай... савол беряпсиз. Жилла қурса, нималар бўлаётганини билай ахир; аксинча бу ерда жинни бўлиб қоламан ва бирон нарса қилиб қўйман. Еки мен билан очиқ-ойдига гаплашишдан уяласизми? Ахир, наҳот, мендан уялсангиз?

— Сиз билан бутунлай бониқа нарса ҳақида сўзлашишмиз. Сиздан гап сўрадим, жавобини кутяиман.

— Э, албатта, ўлдирман-да,— деб қичқиридим,— кимни кўрсатсангиз, ўщани, лекин сиз шундай қиласизмни.. Сиз шундай қил деб буюрасизми?

— Сиз пима деб ўйловдингиз, аяб ўтирамидим? Буюраману, ўзим бир чеккада тураман. Бунга чудармикинисиз? Йўл бўлсиз сизга ғидаш! Сиз буйруқ билан ўлдирициш

га ўлдирасиз-у, кейин пега мени юбординг деб, келиб ўзимни сарапжом қиласиз.

Бу сўзларни эшишиб бошумга бир нарса гурсиллаб урилгандаи бўлди. Рост, мен ўшаңда ҳам унинг бу ганини ярим ҳазил, ярим чин, менинг жигитимга тегиши, деб қабул қилиган эдим; лекин ҳар ҳолда у жуда жиддий туриб айтган эди буни. Ҳар қалай унинг оғзидан шундай гап чиққани, менинг устимдан ҳукм юргизаётгани ва ўзи ҳам шундай ҳукмфармоликдан рози экани, шунинг учун ҳам тўғридан-тўғри: «Ўлсанг ўлиб кетавер, мен бир чеккада қоламан», деб айтаётгани мени лолу ҳайрон қилиб қўйди. Назаримда, бу сўзларда қандайдир ошкора бир сурбетлик ҳам бор эдикни, буниси энди ҳаддан ортиқча эди. Ҳўн шундай экан, у менга бундан кейин қандай қарайди? Бу энди қуяллик ва афтодаликнинг ҳамма чегараларидан ҳам ошибтошиб кетди-ку. Мана шундай қаранидан сўнг одамни ўзи қадар тенг кўтаришиади. Ҳа, бизнинг ганимиз қанчалар ақл бовар қилмас ва бемаъни бўлмасин, юрагим титраб кетди.

Бирдан у қаҳ-қаҳ уриб қулиб юборди. Ўшаңда биз скамейкада ўтирас, рўнарамизда болалар ўйнаниар, сал парида қараши томонда воксал олдида от-аравалар тўхтаб, одамларни хиёбонга тушириб кетар эди.

— Сиз ҳув анави семиз баронессани кўряпсизми? — деб қичқирди у. — Баронесса Вурмергельм шу. Уч кун бўлди бу ерга келганига. Эрини кўряпсизми? Найнов, қотма прусс, қўлида ҳассаси бор. Эснигиздами, уч кун буруси билга қаттиқ тикилиб қараган эди? Ҳозир ўрнингиздан туриб, баронессанинг олдига боринг, шияпангизни қўлинигизга олиб, француэчалаб унга бир пима деб айтинг.

— Нега?

— Сиз Шлангенбергдан ўзимни ташлардим деб, қасам ичяпсиз; агар амр қилсангиз, одам ўлдиришга тайёрман деб турибсиз. Шу қотилликлар ва фожиалар ўрнига мен маза қилиб, қотиб-қотиб кулинини истайман. Гапни чўзмай эпди боринг. Барон сизни таёгини кўтариб қандай ҳайдапини томонга қилмоқчиман.

— Сиз жигитимга тегяпсиз; қўлимдан келмайди, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, жигингизга тегяпман, туринг, мен шуни хоҳлайман!

— Майли, борганим бўлсин, лекин бу кети зил ҳазил. Яна менга қараинг: генералга ёмон гап тегиб қолмасмикан, кейин сизга ҳам? Худо ҳаққи, мен ўзимни ўйлаётганим йўқ, сизни, ундан кейин — генерални ўйлайман. Яна

бунинг устига хотин кишини таҳқирлашда нима ботирлик бор?

— Йўқ, сиз фақат тили узун йигит экансиз, энди билдим,— деди у нафратланиб.— Боя бекорга кўзинингизга қон тўлган экан,— айтмоқчи, тушлик пайти қўпроқ вино ичганингиздан шундай бўлгандир.— Нима, ўзим билмайманми, бунинг аҳмоқона бачкана иш эканлигини, генералнинг ҳам жаҳли чиқинини? Мен қотиб-қотиб бир кулай девдим. Нима бўпти шуни хоҳласам! Сизга нима кераги бор хотин кишини мазах қилиб! Тагин калтак билан уриб ўлдириб қўйишмасин.

Мен индамай бурилдим-да, унинг хоҳинини адо этгани йўл олдим. Албатта, бу бемаънилик эди, ва албатта, мен унинг олдини ололмадим, лекин баронесса томон яқинлашиб борарканман, эсимда, негадир шўхлигим тутди, худди болалардай ўпкамни босолмай ҳовлиқа бошладим. Яна шунчалар ёмон ғашим қўзиган эдики, худди ичиб олган мастга ўхшардим.

VI боб

Ўша бемаза воқеадан бери икки кун ўтди. Қанча ҳойхуй, тўнолон, бақириб-чақириш, койиш! Қандай бевошлиқ, англашимловчилик, тентаклик ва бачканалик ва ҳаммасига айбдор мен. Баъзан гапнинг очиги, одамнинг кулгиси қистайди — бошқалар бўлмаганда ҳам, менинг кулгим келади. Менга пима бўлган, ўзимга-ўзим ҳисоб беролмайман, қутуриб кетдимми, иситмалаб қолдимми, ростда, ё шунчаки йўлдан чиқиб жининилик қиляпманими, то қўл-оёғимни боғлаб қўймагунларича. Гоҳо ўзимга ҳам ҳали ёш болага, мактаб скамейкасида ўтирганча, тирмизаклик қилаётганга ўхшайман.

Ҳаммасини қилган Полина, ҳа, Полина! Агар у бўлмаганда тирмизаклик қаёқда эди. Ким билади, балки мен булаининг барини жонимдан тўйиб кетганим учун (шундай деб ўйлашнинг ўзи ҳам телбалик-ку) қилгандирман. Ҳа, яна тушунмайман, тушунмайман, унинг нимаси яхни ўзи! Лекин ўзи яхшиликка яхшику-я; менимча, яхши. Ахир у бошқаларни ҳам ақлдан оздиряпти. Ўзи сапама-растадай, хушқомат. Фақат жудаям нозик. Менимча, уни икки буқлаб бир тугун қилиб боғлаб қўйини мумкин. Оёғининг изи ишгичка, узунчоқ — юрагингни ўртаб юборади. Ҳа, ўртаб юборади, баайни шундай. Сочлари қўнгироқ тусга мойил. Қўзларни — худди мушукникидай, лекин бағоят мағрур ва кибрли боқади. Бундан тўрт ой муқеддам янги хизматга ўтган кезларим бир куни кечқурун залда

уни Де-Грие билан узоқ, қизишиб гаплашаётганини кўриб қолдим, Де-Гриега шундай қилиб бир қараб қўйдики... кейин мен ўз хонамга ухлагани кирганимдан сўнг тасаввуримда қиз унга қаттиқ шапалоқ туширгандай бўлиб туюлди,— ҳозиргина туширгану, мана энди унинг рўпарасида тикилиб турибди... Шу оқшомдан боилаб мен уни севиб қилдим.

Воқеамизга қайтайлик.

Мен йўлкадан хиёбонга тушдим, хиёбоннинг ўртасига туриб олдим-да, баронесса билац баронни кута бошладим. Орамизда беш қадамча қолганда мен бошимдан шляпами олиб, таъзим қилдим.

Эсимда, баронесса қучоққа сигмас дараражада бениҳоя кенг, оч кулранг, бурма-жимжимили, орқа этаги бежама, ишак либос кийганди. Ўзи паст бўйли, лекин ҳаддан зиёда тўлишган, семиз бағбақаси осилиб тушган ва шунинг учун бўйни қаердалигипи билиб бўлмайди. Юзи шафақдай қип-қизил. Кўзлари кичкина, қаҳрли ва тик боқади. Босайми, босмайми деб қадам қўяди, ўз кўнглида гўё борлиқнинг шарафи. Барон новча ва қотма. Немисларга хос юзи қийшиқроқ ва буткул майдада чизиқ ажин босган; кўзида ойнак; қирқ бешларга борган, чоти худди нақ кўкрагидан бошлангандай; бу — зот асллигининг нишонаси демак. Тустовуқдай кеккайган. Бўй-басти ҳалпираганроқ. Чеҳрасида аллақандай қўйдай ювошлиқ зоҳир, бу ўзига яраша теран фикрининг ўрнини босади.

Буларнинг бари кўз ўнгимдан уч сония ичида ўтди.

Таъзим қилганим, қўлимдаги шляпа билинар-билинмас улар эътиборини тортди. Фақат бароннинг қошлиари андак уюлди. Баронесса устимга бостириб, гўё юриб келарди.

— Madame la baronne,— дедим мен овозимни баралла кўтариб ҳар бир сўзни чертиб айтарканман,— j'honneur d'être votre esclave¹.

Кейин таъзим қилдим, шляпани бошимга кийдим ва юзимга тамкин бир ифода бериб баронга қараганча илжайиб ўтдим.

Полина шляпами ечишни буюрган эди, ҳазил-мазах ва таъзимни эса мен ўз ақлим билан ўйлаб топдим. Билмайман, мен нега бундай ўзимдан кетдим? Худди тор тепасидан юмалаб тушаётгацдай эдим.

— Гейп!— қичқирди, ёки яна ҳам тўғрироги, томоғини қириб деди барон менга жаҳли чиққан кўйи ҳайрон бўлиб қараб.

Мен унга ўгирилиб, юзига тик қараб табассум қил-

¹ Баронесса хоним... камина бир қулинигизман (*франц.*).

гапча эъзоз-икром алғозида кутиб тўхтадим. У афтидаи ҳеч нарсаға тушунмай қошларини нес plus ultra¹ учирди. Унинг афт-ағори тобора тундлашиб борарди. Баронесса ҳам мен томонга ўгирилди ва газаб билан ажабланиб қарди. Ўткинчиларнииг нигоҳи шу томонга қадалди. Баъзилари тўхтаб томонша қила бошладилар.

— Гейн! — бу сафар томонини икки баравар баландроқ қирди барон, унинг қаҳри иккى баробар зиёда бўлганди.

— Jawohl², — деб чўзилемдим мен ҳамон унинг юзидан кўз узмаганча.

— Sind Sie rasend?³ — деб қичқирди у таёғини силкитиб ва чамаси бирмунча юраги пўкиллаб. Афтидан, уни менинг уст-боним иккиласптириб қўйганди. Мен ўзига тўқ, барча тузук одамлар каби яхши ва ҳатто олифталарча пўрим кийиниган эдим.

— Jawo-o-o-hl!⁴ — худди ҳамма берлинликлар каби «о» — ии чўзиб жоним борича қичқирдим мен. Берлинликлар икки ганининг бирда «явол» деб туриншади ҳамда фикр ва хиссиётларининг маъни турланишиларини ифода қиларак «о»ни ё чўзишиади ва ё қисқартиришади.

Барон ва баронесса тезгина орқаларига ўгирилиб, ўтакалари ёрилгудек бўлиб мендан қочишиди. Атрофдаги одамларнииг батъилари гап-сўз қилиб, батъилари менга таажикубланиб қарашди. Лекин буниси яхши эсимда йўқ.

Мен орқамга қайтдим, Полина Александровна томон бамайлихотири қадам ташлай бошладим. Лекин ҳали скамейкага юз қадамча етмасмдан, у ўридан турди-да, болаларни ёнига олиб отелга қараб кета бошлади.

Мен унга остоша олдида стиб олдим.

— Тентаклики... адо этдим, — дедим мен унинг ёнига ўтиб.

— Хўп нима бўпти? Энди жазосини тортаверасиз! — деди у менга ҳатто қарамасдан ва зипадан кўтарила бошяди.

Кеч оқиомгача бодга тентираб юрдим. Боғдан ўтиб ўрмоинга, уидан қўйини князлик ерларигача бориб қолибман. Бир уйчада тухум едим ва вило ишдим; шу қиплоқча овқат учун мендан бир ярим талер пул шилиб олдилар.

Соат ўп бир бўлгандағина уйга қайтдим. Даражол мени генерал сўраётганини айтдилар.

Бизинклар отелда икки номерга жойланиш экар; ҳам-

¹ Энг юқори нуқтасига (*лат.*).

² Ха (*нем.*).

³ Сиз нима, эсангизни еб қўйднингизми? (*нем.*).

маси бўлиб тўрт хона. Бирингчи, энг каттаси — салон, бу ерда рояль ҳам бор. Унинг ёнидагиси ҳам каттагина хона — бунда генерал туради. У кабинетнинг ўртасида тоятда улугвор бир қиёфада мени кутиб турарди. Де-Грие диванда ясланиб ўтиради.

— Марҳаматли афандим, ижозатингиз билан сўрасам, нима қилиб қўйдингиз? — деб бошлади генерал менга қаратса.

— Менимча, гапнинг пўст калласини айтиб қўя қолганингиз маъқул, генерал,— дедим мен.— Сиз, афтидан, менинг бир немис билан қандай учрашганим ҳақида гапирмоқчига ўхшайсиз?

— Бир немис дейсизми?! Бу немис — барон Вурмергельм — катта одам! Сиз унга ва баронессага қўйолтиқ қилибсиз.

— Ундаймас.

— Сиз уларни қўрқитиб юборибсиз, марҳаматли афандим,— деб қичқирди генерал.

— Э, сира унақамас. Берлинда бўлган пайтимда улар тўхтовсиз такрорлайверадиган, одамнинг ғашини келтириб чўзаверадиган «jawohl» сўзи қулогимга ўришиб қолибди. Мен у билан хиёбонда учрашганимда, нимагалигини билмайману шу «jawohl» қаердаандир эсимга тушиб қолса бўладими, шу денг, жуда ғашимга тегиб кетди.. Бунинг устига шу баронесса денг, менга уч марта дуч келди, нуқул устимга тўғри бостириб келаверади, мени худо билади чувалчанг деб ўйлайдими, босиб ўтса бўлаверадиган. Билсангиз, менинг ҳам ўзимга яраша ориятим бор. Мен шляпами олдим-да, одоб билан (ҳа, ишонинг, одоб билан) дедим: «Madame, j'aj l'honneur d'être votre esclave». Барон менга қараб «гейи!»— деб қичқирган эди, менинг ҳам унинг баширасига «jawohl» деб бақиргим келди. Мен шундай деб икки марта қичқирдим ҳам: аввал секингина айтдим, кейин кучимнинг борича бақирдим. Бор гап шу.

Тан олишим керак, мен буни тамомила болаларча тушиштирганимдан ёмон хурсанд эдим. Бўлиб ўтган воқеани иложи борича яхуда бемаъни қилиб кўрсатишни ҳаддан ташқари истамоқда эдим.

Берган сарз тилим ешилиб борарди.

— Нима, менинг устимдан кулянисизми, дейман,— деб қичқирди генерал. У французга қараб, бу одам доим бир балони бошлаб юради, деди французчалаб, Де-Грие разилона иржайиб, елкасини қисиб қўйди.

— О, асло ундан деб ўйламанг, ҳеч ундаимас! — деб хитоб қијадим генералга,— менинг қилингим, албатта, яхши

эмас, буни чин дилдан бўйнимга оламан. Бу қилигимни ҳатто болаларча аҳмоқлик ва одобсизлик деб аташ ҳам мумкин, лекин шундан ортиғи оргиқ. Биласизми, генерал, мен бениҳоя пушаймонман. Лекин мени ҳатто шу пушаймондан ҳам халос этувчи бир ҳол бор бунда. Кейинги найтларда, бунга икки ва ҳатто уч ҳафта бўлиб қолди, мен ўзимни ёмон ҳис қилямсан: касал, асабий, инжиқ, ҳавойн бир алфоздаман, баъзан эса бутунлай иродамии йўқотиб қўиман. Рост, мен бир неча маротаба батзи найтлар маркиз Де-Гриега мурожаат қилмоқчи ҳам бўлувдиму... Лйтгандай, охиригача айтмай қўя қолай; балки, у хафа бўлар. Хуллас, булар бетобликнииг аломатлари. Билмадим, баронесса Вурмергельм ундан кечирим сўраётган чогимда ушбу ҳолни назарга олармиши (чунки мен ундан кечирим сўраши ниятидаман)? Менимча, ҳисобга олмайди, бунинг устига, аддия оламида ушбу ҳолдан бўлар-бўлмасга бузиб фойдалана бошланди: жиноий ишлар кўрилаётганда адвокатлар жиноятчиларни улар жиноят содир бўлган шайтда ҳеч нарсани эслолмайдилар, шундай касал бор, деб оқланига уринадилар. «Ўлдириб қўйгацу, лекин қандай ўлдирганилигини эслолмайди». Буни қараангки, генерал, медицина уларнииг даъволарини тасдиқламоқда — ҳақиқатан ҳам, шундай касаллик бўлади, одам вақтипча эсини йўқотиб қўяди, ҳеч нарсани хотирлай олмайди ё чала хотирлайди, ва ё сал-пал хотирлайди. Аммо билан баронесса — эски авлоднииг одамлари, бунинг устига прусс юнкери ва помешиклиари. Эҳтимол, аддия ҳам медицина соҳасидаги бу янгиликлар уларга ҳали маълум бўлмаса керак, шунинг учун менинг узроҳликларимни қабул қилолмайдилар. Сиз нима деб ўйлайсиз, генерал?

— Бўлди, бас афандим! — кескин деди генерал газабини сочишдан ўзини тутиб, — бас! Мен ўзимни сизнииг болаларча майпавозчиликларингиздан бутунлай, бира тўла қутқармоқчиман. Барон билан баронессадан сиз кечирим сўрамайсиз. Сизнииг ҳар қандай муомалангиз ва ҳатто узр сўраб мурожаат қилишингиз ҳам уларга ҳаддан ташқари ҳақорат бўлиб туюлади. Барон сиз менинг хонадонимга мансуб одам эканлигинингизни билиб, мен билан воксалда гаплашди ва очигини айтсан, сал бўлмаса отишмоқчи ҳам эди. Мени қандай аҳволга солиб қўйганлигинигизни тушуняпсизми, — мени-я марҳаматли афандим? Мен, мен барондан кечирим сўрашга мажбур бўлдим ва дарҳол, ҳатто шу бугуноқ сиз менинг хонадонимга мансубликдан маҳрум қилинасиз деб унга сўз бердим...

— Буни қаранг, буни қаранг, генерал, ростдан ҳам, у мени сиз айтмоқчи, хонадонингиздан маҳрум қилинин талаб этдими?

— Йўқ; лекин мен уни шу билан рози қилишга ўзимпи бурчли деб билдим ва албатта, барон бундан мамнун бўлди. Сиз билан хайрлашамиз, марҳаматли афандим. Менда қолган тўрт фридрихсдору уч фlorин ҳақингизни бу ернинг ҳисоби баробарида оласиз. Мана, пулнингиз, манави эса ҳисоб-китоб қофози; ўзингиз яна текнириб кўришингиз мумкин. Хўп, хайр. Шу ондан эътиборан биз бегона миз. Бошимга ташвии ва маломат ортиридингиз, сиздан бошқа ҳеч нарса кўрмадим. Мен ҳозир кельнерни чақираман, эртадан бошлаб сизнинг отелдаги сарфу харажатларингизга жавоб бермаслигимни айтаман. Камина камтарин қулишгизман.

Мен пул, қалам билан охирги ҳисоб-китоб ёзилган қоғозни олдим, генералга таъзим қилдим ва унга багоят жиддият билан шундай дедим:

— Генерал, иш бундай тугаши мумкин эмас. Барондан бунича маломат эшитганингиз мен учун жуда ачинарли, лекин мени маъзур тутингу — бунга ўзингиз айбдорсиз. Қайси юз билан сиз мен учун бароига жавоб бердингиз? Менинг хонадонимга мансуб деган сўзишгизни қандай тушунайлик? Мен сизнинг уйингизда ўқитувчиман, шу холос. Ўғлиниг ҳам, васийинги ҳам эмасман, ва менинг қилиқларим учун сиз жавоб беролмайсиз. Ўз ҳақ-ҳуқуқим ўзимда. Ёшим йигирма бенида, университет номзодиман, мен дворянман, сизга бутуслай бегона одамман. Сизни бир қатор фазилатларингиз учун чексиз ҳурмат қиласман, бўлмаса шу ондаёқ сизни майдонга чақирган, менинг ҳисобимдан гап айтиб юрганингиз учун жавоб беришликни талаб қилиган бўлардим.

Генерал қотиб қолди, қўлларини ёэди, кейин бирдан фраңцуза ўғирилиб қаради ва унга шоша-пиша менинг сал бўлмаса уни дуэлга чақирай деганимни баён қилди. Француздон ташлаб кулиб юборди.

— Лекин мен баронни шундай қўймайман,— тамомила совуққонлик билан дедим мен мсье Де-Гриенинг хахолаб қулганинга заррача парво қилмай,— сиз, генерал, бугун баронининг надоматларини тинглашга рози бўлиб, унинг машғутини кўзлаётган экансиз, бу билан ўзингизни бутун ушбу ишининг иштирокчиси қилиб қўймоқдасиз, шунинг учун сизга айтиб ўтишим керакки, мен эртага эрталабдан қолдирмай барондан нега менда ици бўла туриб, гўё мен ўзим учун унга жавоб бернига муносиб эмасдай, мени

қўйиб, бопиңа кишига мурожаат қилганиниг сабабини алоҳида тушунтириб беришни ўз помимдан талаб эта-ман.

Юрагим қандай сезган бўлса, шундай бўлди. Генерал менинг яна тентаклик қилмоқчи бўлаётганимни эпитиб, ўлгудай қўрқиб кетди.

— Наҳотки, сиз шу лаънати машмашани давом эттироқчиликни! — деб қичқирди у, — мени не қунларга солмоқчилик ўзи, о худо! Ундай қила кўрманг, ундай қила кўрманг, марҳаматли афандим, акс ҳолда, қасам ичаманки!.. Бу ерда ҳам шаҳар бедарвоза эмас, ва мен... мен... гапнинг қисқаси, менинг узвонимни... барон ҳам албатта... бир сўз билан айтганда, сизни қамоққа олишиади ва тўполон кўтармаслигинги учун бу ердан полиция билан чиқариб юборишади! Биласизми буни! — Қаҳрининг зўридан у на-фас ололмай қолди, лекин барибир ёмон қўрқмоқда ади.

— Генерал, — деб жавоб бердим у тоқат қилолмайдиган хотиржамлик билан, — тўполон қилмасдан бурун тўполон қилди деб қамаш мумкин эмас. Мен ҳали барон билан орапи очиқ қилаётганим йўқ, мен бу ишга қандай равиш ва қандай асосда киришаман, сизга мутлақо қоронгу. Гўё менинг эркин иродам устидан кимдир ҳоким, гўё мен шу ҳокимга қарам ҳолда яшайман, мен ҳақимда бундай ҳақоратомуз тахминларга иечук борилганини тушунтириб бериниларини истайман, холос. Сиз бундай ташвишланиб ўтиришади, бекор хавотир оляпсиз.

— Худо ҳаққи, худо ҳаққи, Алексей Иванович, қўйинг бу бемаъни ниятингизни! — деб ёўлдирай бошлади генерал, бирдан сўзларидаги қаҳрли оҳангни қўйиб, ялинишга ўғди ва ҳатто қўйларимни ушлаб олди. — Ўзингиз ўйланг, бундан нима чиқади? Яна дилхиралик! Тушунинг ахир, мен ўзимни бу ерда бутунлай бошқача тутишим керак, ва айниқса, ҳозир!.. Айниқса ҳозир!.. О, сиз менинг аҳволим қандайлигини билмайсиз, билмайсиз!.. Бу ердан жўнаб кетганимиздан сўнг, сизни яна қабул қилишга тайёрман. Мен ҳозир йўлига шундай, хўш, қисқаси — ахир сиз сабабларини яхши тушунасиз-ку! — деб қичқирди у алам билан, — Алексей Иванович!..

Эшикка томон тисарилиб борар эканимай, ундан қайта-қайта хавотир олмасликини сўрадим, ҳаммаси жойида ва яхши бўлади, деб кейип тезгина чиқиб кетдим.

Баъзан руслар чет элларда жуда ҳам қўрқоқ бўладилар, нима дейишаркин, қандай қарашаркин, уни унцай қилсанак, буни бундай қилсанак, тўгри бўлармикин, деб ёмон

чўчиликкараб турадилар, хуллас — ўзларини жуда ўнгайсиз ва қисиниб-қимтиниб тутадилар ва айниқса, димогларида мўътабарлик даъвоси бўлганлар. Уларга энг ёқадиган нарса — қандайдир олдиндан белгилаб қўйилган, қотиб ўзгармас бўлиб қолган низом — шу низомга улар ҳар срда — отеллар, саир-саёҳатлар, аижуманлар, йўлларда... кўр-кўрониа риоя қиласидилар. Лекин генерал «ўзимни бошқача тутишим керак», аҳволим қандайлиги ҳам маълум деб ўзини ошкор қилиб қўйди. Шунинг учун ҳам бирдан юраги нўкиллаб, дарров гап оҳангини ўзгартирди, менга бошқача гапира бошилади. Мен буни пазардан қочирмай эътиборга олиб қўйдим. Албатта, эртага у қалтабишларча биронта шаҳар ҳокимиға мурожаат қилини мумкин, шунинг учун ҳам, ҳақиқатан ҳам, эҳтиёт бўлишим керак.

Очигини айтсам, генерални сира хафа қилини пиитим ўйқ эди; лекин эди Полинанинг жаҳонни чиқаргим келни. Полина менга қаттиқ бераҳмлик қилди ва мени шу ёмои аҳмоқона йўлга итариб юборди. Эди уни шундай аҳволга солиним керакки, ўзи бўлди, бас қилинг, деб ялиниб келсин. Менинг майнавозчиликларим шиҳоят ушинг ўзига ҳам дод бўлиб тушиши мумкин. Бунинг устига менда эндиликда аллақандай бошқача хоҳини-истаклар ҳам найдо бўлди; агар мен, мисол учун, ўз ихтиёрим билан унинг қонида ҳеч нарсага айланган бўлсан, ахир бу одамлар кўз ўнгидаги ҳам сувга тушган товуқ бўлишим керак, дегани эмас-ку мутлақо, ва тагин келиб-келиб шу барон мени «таёқ билан урадими». Уларнинг ҳаммалари устидан маза қилиб куялгим келди, қани, бир ўзимни кўрсатиб қўяй-чи. Кўрсиналар майли! Не ажаб! Полина жанжалдан қўрқиб, яна мени олдига чақирар. Мабодо чақирмаганда ҳам, ўз кўзи билан кўради, мен сувга тушган товуқ эмасман...

(Қизиқ хабар: ҳозир энагамизни пилланояда учратиб қолдим, у менга Марья Филипповна бугун ёлғиз ўзи кечки поезд билан Карлсбадга кариндошинига кетганлигини сўйлаб берди. Бу қандай хабар бўлди? Энаганинг айтишига қараганда, у анчадаи бери кетмоқчи экан; лекин нахотки бундан ҳеч кимнинг хабари йўқ? Дарвоқе, балки фақат мен билмагандирман. Энага, Марья Филипповна учкун аввал генерал билан анча борди-кејдига бориб қолди, деб оғзидаи гуллаб қўйди. Тушунарли. Бунинг боси — mademoiselle Blanche бўлса керак. Ҳа, бизда ҳал қилувчи дамлар келаётир.)

Эрталаб кельнерни чақириб, менга алоҳида ҳисоб очишни айтдим. Ҳужрам одамни қўрқитадиган даражада қиммат эмас, шу ерда тураверса ҳам бўлар эди. Менинг ўн олти фридрихсдор маблағим бор эди, у ёғи... у ёғида эса, ким билади не-не бойлик! Қизиги шундаки, мен ҳали ютганим йўқ, лекин ўзимни худди ютгаидай, бой бўлиб кетгандаи ҳис қиласман, хатти-ҳаракатим ҳам шунга яраша, ўзимни бошқача тутолмайман.

Мен ҳали барвақт эканлигига қарамасдан дарҳол биздан унча узоқда бўлмаган d'Angleterre отелига, мистер Астлей олдига бормоқчи бўлиб отланган эдим, кутилмағанда, олдимга Де-Грие кириб келди. Бунақаси ҳеч қачон бўлмаган эди ва бунинг устига у жаноб билан орамиз бузуқ, бир-биримизни ёқтиримас, муносабатларимиз тараанг эди. У мени мутлақо писанд қилмас ва буни ҳатто яширгиси ҳам келмасди. Мен эсам — мен эса уни ёқтиримасликка ўз сабабларим бор эди. Қисқаси, уни ёмон кўрардим. Үнинг келиши мени ҳайрон қилиб қўйди. Фавқулодда бир ҳодиса рўй берган бўлса керак, деб ўйладим.

У мулойим бўлиб кириб келди ва ҳужрамни мақтади. Мен қўлимда шляпам билан турганлигимни кўриб, шунча барвақт айлангани чиқасизми, деб қизиқди. Мистер Астлейнинг ҳузурига иш билан кетаётганимни эшитиб, ўйланиб, фикр қилиб туриб қолди, чеҳраси ҳаддан ташқари ташвишли тусга кирди.

Де-Грие ҳамма француздар каби лозим ва фойдали бўлса, қувноқ ва серилтифот, қувноқлик ва илтифотга зарурат қолмаганда эса, чида бўлмас даражада зерикарли бир одам эди. Табиатан илтифотли француз камдан-кам бўлади; у мајбурац, ниманидир мўлжалга олиб илтифот қиласди. Агар мисол учун ўзини фусункорроқ, оригиналроқ, ноодмироқ кўрсатишни зарурат деб билса, унинг ғоятда аҳмоқона ва потабийи фантазияси аввалдан қабул қилинган, сийқаси чиқиб кетган поромлардан туғилади. Умуман, асли француздеганингиз хонаки, майда, одми ижобий хислатлардан таркиб тошгандир,— бир сўз билан айтганда дунёдаги энг зерикарли хилқат. Менинчча, фақат тажрибасиз одамлар ва айниқса, рус ойимқизлари француздеса; кўнгиллари суст кетади. Ўзини билган туппа-тузук одамлар бу қотиб қолган салоннамо илтифотлар, қувноқликлар ва шўх-шаниликнинг асл қадриши яхши билади ва уларга асло тоқат қилилмайди.

— Сизда иштим бор эди,— дадил гап бошлади у ҳар нечук бўлса-да одоб билан,— янириб ўтирмайман, олдингизга элчи ёки яна ҳам тўғрироги, генерал номидан воситачи бўлиб келдим. Рус тилини жуда ёмон билганим учун кеча мен ишма гаплигини уича тушуимадим; лекин генерал менга бошдан-оёқ тушунтириб берди, тан олишм керакки...

— Менга қаранг, monsieur Де-Грие,— деб унинг ганини бўлдим,— сиз шу ишнинг ҳам ўртасига тушибсизда. Мен, бор-йўғи, өддийгина «un outchitel» ва ҳеч қачон бу хонадоннинг яқин дўсти ёки бошқа бирор янада яқинроқ муносабатларга лойиқ кимса бўламан деб, даъво қилимаганман, шунинг учун шарт-шароит қандайлигини билмайман; лекин менга тушунтириб беринг-чи: наҳотки, сиз энди бутузлай шу хонадоннинг аъзоси бўлиб қолган бўлсангиз? Чунки сиз бўлар-бўлмас ҳамма нарсага аралашасиз, дарров ўртага тушасиз...

Саволим унга ёқмади. Тагидаги маънени тушунди, лекин сир бой бермади.

— Генерал билан қисман иш юзасидан ва қисман *айрим бир шарт-шароит* тақозосига кўра алоқаларимиз бор,— деди у қуруққина қилиб.— Генерал мени сизга кечаги ияятингиздан қайтинг деб юборди. Сиз ўйлаб тоғлан нарсаларнинг бари, албатта, жуда антиқа, лекин у қўйлипгиздан ҳеч нарса келмаслигини тушунтиришимни сўради; бу ҳам ҳали оз — барон сизни қабул қилмайди ва охир-оқибатда ҳар қалай у ахир сизнинг bemazagarчиликларингиздан қутулиши учун барча воситаларга эга. Тушунсангиз-чи, ахир. Айтинг-чи, буни давом эттиришдан ишма фойда? Генерал эса қулай фурсат тугилиши билан яна сизни ўз уйига қабул қилмоқчи, унгача яна ҳақингизни сақлаб турмоқчи, vos appoинtements¹. Бу сизнинг фойдангиз-ку, тўғри эмасми?

Мен унга хотиржамлик билан сиз бирмунча янгишяисиз, дедим; мени балки барон ҳузуридан ҳайдаб чиқармайдилар, аксинча, гапимни тинглайдилар; қани, айтинг-чи, дедим унга, мендан гап олгани келдингизми, бу ишларни қайдай амалга оширишимни билмоқчимисиз?

— Э худойим-ей, генералга бу ишнинг дахли бор, албатта, сизнинг ишмани, қандай қилишипгизни у билгиси келади. Бу жуда табиий!

Мен гап тушунтира бошладим, у эса тарвақайлаб, мен томонга бошини бир оз қийшайтирганча, юзида яшириб

¹ Моянаңгизни (*франц.*).

бўлмайдиган оникора бир киноя билан эшитарди. Умумаш унинг кибру ҳавоси жуда баланд. Мен ўзимни ишга жуда ҳам жиiddий нуқтаи вазар билан қараётгани қизидек тутишга бор кучим билан ҳаракат қилдим. Барон генералга менинг устимдаи ишкоят қилиди, гўё мен генералнинг хизматкоридай ва бу билан, биринчидан, мени ишдан маҳрум қили, иккинчидан эса, мени ўзига ўзи жавоб беролмайдиган, ўзини ҳимоя қилолмайдиган ва демак, ҳатто гаплашиб ўтирининг ҳам арзимайдиган одам каби камситди. Мен буни ҳақорат деб тунцунаман; бироқ, ёшимиз, жамиятда эгаллаган мавқемни ва ҳоказо, ва ҳоказо, ўртамиздаги фарқларни (мен шу ерга келганда ўзимни кулгидан зўрга тўхтатиб қолдим) ҳисобга олиб, яна бир карра енгилтаклик қилиб қўйинши истамайман, баронни очиқ беллашувга тортиш ва ёки жавоб талаб қилишдан ўзимни тияман. Шунга қарамасдан, мени у ва айниқса, баронесса олдида узроҳлик қилингга ҳақим бор, деб ҳисоблайман, бунинг устига, мени ростдан ҳам, кейинги пайтларда ўзимни нотоб, париша, яна шима десамикин, жуда ғалати сезаётирман ва ҳоказо, ва ҳоказо. Бироқ бароннинг ўзи кеча генералга мурожаат қўиди ва унинг олдига мени ишдан бўшатиш талабини қўйди, бу, албатта, мени учун ҳақорат, менинг аҳволим эди шу даражага етдики, бунда мени барон билан баронессадан узр сўрашдан маҳрумман, чуки барон ҳам, баронесса ҳам, барча оқсуяклар дунёси ҳам мени қўрқиб кетганидан кечирим сўрайти, ўз хизмат жойига қайтиш учун шувдай қиласинти, деб ўйланади. Бундан келиб чиқадиган хуласа шуки, мени эди аввал бароннинг ўзи мепдан майли жуда камтарона тарзда бўлса ҳам узр сўрасин, деб, талаб этишга мажбурман,— мисол учун, мени сизни ҳеч хафа қилмоқчи эмасдим, десин. Барон ана шундай дегацдан кейин менинг ҳам елкамдан тоши тушади ва чин дилдан, самимият билан унга ҳам ўз уэрларимни айтамап. Бир сўз билан айтганда, деб хуласа қилдим мени, илтимосим фақат шу: барон елкамдан тошини олсин.

— Фу, жудаям инжиқ, жудаям позик бўлиб кетибсиз! Кечирим сўраб нима қиласиз? Тан олинг, monsieur... monsieur... сиз буларнинг барини атайлаб, генералининг жаҳлини чиқариш учун қиласиз... балки ўзингизнинг бирон мақсадингиз ҳам бордири... monsieur monsieur, pardon, j'a j'oublier votre nom, monsieur Alexis?.. n'est ce pas?¹.

¹ Азизим кечиринг, исмивгизни упугтибман, Алексейми?.. Шундай эмасми? (франц.).

— Лекин, менга қаранг, mon cher marquis¹, сизнинг бу билан нима ишингиз бор?

— Mais la generale...²

— Генералга нима? У кеча бир нарсалар деб айтатётганди, аллаңданай бошқача бир шароит... қисқа оёқ... мен жуда хавотирландым... Лекин ҳеч пимани англамадим.

— Бу ерда бир гап бор,— ҳақиқатан ҳам, бошқача бир шарт-шароит бор,— деб илиб кетди Де-Грие ялинчоқроқ бир оҳанг билан, кейин тобора ўзидан ўзининг ганим кела бошилади — Mademoiselle de Cominges сизга танишми?

— Яъни, mademoiselle Blanche демоқчимисиз?

— Ҳа, шу mademoiselle Blanche de Cominges «et madame sa mère...³ тушупинг ахир, генерал... бир сўз билан айтганда, генерал ошиқ бўлиб қолган ва ҳатто... ҳатто, балки ҳали никоҳ ҳам ўқитилар. Шундай шароитда тасаввур қилиб кўринг, турли жанжал-тўполоплар, машмашалар...

— Мен бу ерда никоҳга тегишли ҳеч қандай жанжал, машмана кўрмайман

— Amme le baron est si irascible, un caractere prussien, vous savez, enfin il fera une querelle d'Ailemand⁴.

— Қўйса менга қиласди, сизга эмас, чунки мен бошқа бу хонадонга тегишли эмасман... (Мен атайлаб, иложи борича алмойн-алжойи қилиб гапирмоқдайдим). Менга қаранг, пима ҳал бўлганими, mademoiselle Blanche генералга турмушга чиқадими? Нимани кутиб ўтиришибди? Мен айтмоқчиманки, биз хонадоп атъзоларидан буни яширипинг ҳар қалай, пима ҳожати бор?

— Мен сизга айтольмайманки... ҳар ҳолда бу ҳали бутунлай... бироқ... Биласиз-ку, Россиядан хабар келишини кутипяпти; генерал ишларини сарашжом қилиши көрак...

— Э-ҳа! La baboulinka!

Де-Грие менга еб юборгудай ўқрайиб қаради..

— Бир сўз билан айтганда,— ганимни бўяди у,— мен сизнинг табиатап илтифотли, ақлли, одобли экаплигишизга ишонаман... бу ўтичини сизни ўз багрига туғишган ўғилдай олиб, севиб, ардоқлаб, эъзозлаган хонадоп учун адо этарсиз, албатта...

¹ Қимматли маркиз (*франц.*).

² Лекин генерал ... (*франц.*).

³ Мадемуазель Бланш до Комевж ва онасини (*франц.*).

⁴ Барон жуда қизиқсоқ, прусс характери, биласизми, у аризмаган нарсалардан жанжал чиқаради (*франц.*).

— Э, нима деяпсиз: менн ҳайдаб юборишди-ку! Сиз буни шунчаки йўлига қилиниди, деяпсиз ҳозир; лекин, менга қаранг, агар сизга: «Мен, албатта, сенинг қулогингдан чўзишни истамайман, лекин одамларниг кўзи учун ижозат бер, қулогингдан бир чўзиб қўйяй...», десалар, нима, бу бари бир бўладими?

— Ундай бўлса, ҳеч қандай илтимосга қулоқ солмасангиз,— деб бошлади у жиддий, дімог-фироғ билан,— огоҳлантириб қўйипшига ижозат беринг, чора-тадбир кўрилади. Бу ерда бошлиқлар бор, улар сизни шу бугуноқ шаҳардан чиқариб юборишади,— que diable! un blanbec сомтое vous¹ барондай бир зотни дуэлга чақирмоқчи! Нима, сизга индамай қараб ўтиришадими? Ишонинг, ҳеч ким бу ерда сиздан қўрқмайди! Агар мен илтимос қилган бўлсан, ўз номимдан илтимос қилдим, чунки сиз генерални ташвишга қўйяпсиз. Наҳотки, наҳотки, барон сизни лакейга айтиб қувиб чиқаришига ишонмайсиз?

— Ахир мен ўзим бормайман,— деб бениҳоя хотиржам жавоб бердим мен,— сиз янглияпсиз, monsieur Де-Грие, бу ишни жуда иззат-икром билан қиласмиш, сиз ўйлаганча бўлмайди. Мен мана ҳозирнинг ўзида мистер Астлейнинг олдига бораман, ундан ўртада воситачи бўлишни сўрайман, менга second² бўлсин. У мени яхши қўради, шунинг учун йўқ демаса керак. У бароннинг олдига боради, барон уни қабул қиласди. Агар мен un outchitel бўлсан, ва нимагадир subalterne³ қўринисам, ҳеч ким мени ҳимоя қилмаса, мистер Астлей бутунлай боишқача — у лординг, чинакам лординг жияни, буни ҳамма билади, лорд Пиброк, лординг ўзи ҳам шу ерда. Менга ишонинг, барон мистер Астлейни жуда яхши қабул қиласди, унинг гапига қулоқ солади. Мабодо, қулоқ солмаса, унда мистер Астлей буни ўзига писбатан ҳақорат деб тушиунади (инглизларниг қаандайлигини яхши биласиз) ва барон қошига ўз помидан дўстини жўнагади, унинг эса яхши дўстлари бор. Ана, эди ўзингиз нима бўлишини ҳисоблаб қўринг, балки сиз ўйлаганчалик бўлмаса керак.

Француз жуда ҳам қўрқиб кетди; ҳақиқатан ҳам, бу гапларнинг ҳаммаси ростга ўхшаб қўринар, бундан шу нарса келиб чиқадики, демак, уринсам, менинг ҳам қўлимдан бир иш келар экан.

¹ Эсини еган! Сизга ўхшаш оғзидан она сути кетмаган (франц.).

² Секундант (франц.).

³ Қарам (франц.).

— Лекин сиздан ўтиниб сўрайман,— деб ёлвориб сўрай бошлади у,— қўйинг шу гапларни! Нима, ишқал чиқариш сизга ёқадими! Сиз кечирим сўрашларини эмас, ишқал чиқариши истайсиз! Бундан тўгри, антиқа эрмак ва ҳангома чиқиши мумкин, буни сизга айтувдим, сиз балки, фақат шуни хоҳлаб турган бўлсангиз ҳам керак, лекин, бир сўз билан айтганда,— мен ўрнимдан туриб шляпамни қўлга олганимни кўргач, у гапига хотима ясади,— сизнинг олдингига бир кишининг икки оғиз сўзини еткизмоқчи бўлиб келган эдим, ўқиб кўринг,— менга жавобини олиб келиш топширилган.

У шундай деб, чўнтағидан букланган ва маҳкам қилиб ёпиштирилган мўъжазгина қоғозни олиб менга узатди.

Полицанинг қўли билан шундай деб ёзилган эди:

«Назаримда, сиз бу машмашани давом эттироқчисиз. Жаҳалингиз чиқиб, энди майнавозчилик қилмоқдасиз. Лекин бу ерда ўзгача бир ҳол борки, сизга у ҳақда балки кейин гапириб берарман; сиз эса илтимос, ўзингизни босинг ва бас қилинг бу ишларни. Мунча тентак бўлмасангиз! Сиз менга кераксиз ва ўзингиз ҳамма гапицингизга қулоқ соламан, деб ваъда берган эдингиз. Шлангенбергни эсланг. Қобил бола бўлишингизни сўрайман, лозим бўлса, амр этаман. Сизнинг II.

Боқий: агар мендан кечаги иш учун хафароқ бўлсангиз, унда мени кечиринг».

Шу сўзларни ўқиб бўлгач, кўз ўнгимда ҳамма нарса ағдар-тўйтар бўлиб кетди. Лабларим қув оқарди ва мен қалт-қалт титрай бошладим. Лаънати француз менинг қандай ноқулай аҳволга тушгапимни гўё кўришни истамагандай қўзини олиб қочаркан, ўзини зўр бериб ҳеч нарса билмаган анои қилиб кўрсатмоқчи бўларди. Бундан кўра устимдан ошкора қаҳ-қаҳ уриб кулса, менга осопроқ эди.

— Яхши,— дедим мен,— бориб айтинг, mademoiselle хотиржам бўлсин. Менга қаранг, сиздан бир нарсани сўраб олай,— деб қўшимча қилдим кескинлик билан,— нега менга бу хатни боядан бери бермадингиз? Бўлар бўлмас нарсалар ҳақида валдираб ўтирасдан, менинчча, гапни шундан бошлишингиз керак эди... агар сиз, чиндан ҳам, фақат шу вазифа билан келган бўлсангиз.

— О, мен ўйловдимки... умуман, бу ҳаммаси жуда галати, шунинг учун табиий бесабрлик қилгапимни кечиринг. Нима қилмоқчи эканлигинизни пахсан ўзим ўз оғзингиздан тезроқ эшитиб билсан дегандим. Айтмоқчи, мен

бу хатда нима деб ёзилганини билмайман, уни қачон берсам бары, бир эмасми, деб ўйловдим.

— Билдим, сизга буни бошқа ҳеч иложи қолмагандагина берин топширилган, агар ган билан кўндирангиз, бериб ўтирганинг, дейишган. Шундай эмасми? Ростини айтиинг, monsieur Де-Грие!

— Peut-être¹,— деди у ўзиши аллақандай вазмин тутиб ва менга аллашечук галати қараб.

Мен шляпамни олдим; у бошини силкиди-да, чиқиб кетди. Менга худди мийигида кулиб кетаётгандай бўлди. Бошқача бўлиши ҳам мумкинимди ахир?

— Ҳали сени шошмай тур, французча, беллашиб кўрамиз!— деб тўнғиллаб қўйдим ўзимча зиналардан тушиб бораракмана. Худди бошимга бир нарса урилгандай мен ҳали бир фикрга келолмаган эдим. Очиқ ҳавода сал ўзимга келдим.

Икки дақиқалардан сўнг равшан фикрлай бошладим, шунда миямга ярқ этиб икки фикр келди: *биринчиси*,— кеча кечқурун қизиқ устида айтиб юборилган болаларча дўйқ-пўниса, ақл бовар қилмас иддаолар, арзимас гапларған, буни қарангки, ҳамма баробар оёқда турди! Ва иккинчи фикр — лекин, ва ажабо, бу французнинг Полинага таъсири қандай? Унинг бир оғиз сўзи билан Полина пима лозим бўлса, шуни қиласди, ҳат ёзади ва ҳатто мендан *ильтимос* ўтинади. Ҳа, уларнинг муносабатлари танишганимиздан бери мен учун сирли жумбоқ бўлиб келади; бироқ шу кейинги кунлар ичиди мен қизининг ундан қаттиқ нафратланиши ва ҳатто буткул ёмои кўришини фаҳмлаб қолдим, француз эса қизга ҳатто қайрилиб қарамас, ҳатто у билан дағал муомала қиласди. Мен буни сездим. Полинанинг ўзи менга нафратланаман, деб айтганди; кейинги пайтлар унинг оғзидан мана шупдай фавқулодда сўзлар чиқиб кетадиган бўлиб қолганди... Демак, қиз французнинг қўлига тушлаш, аллақандай занжирлар билан bogлаинган...

VIII боб

Шаболуд хиёбонда, бу ерда променад деб юритиладиган сайдла, мен ошиам инглизни учратдим.

— О, о!— деб юборди у мени кўриб,— мен сизга, сиз менга. Нима, орани очиқ қилдингизми?

— Айтинг-чи, сиз қаердан ҳаммасини биласиз,— деб

¹ Эҳтимол (франц.).

сўрадим ҳайрон қолиб,— наҳотки, булар ҳаммага маълум бўлса?

— О, йўқ, ҳаммага маълум эмас; маълум қилинниг ҳожати ҳам йўқ. Бирор гапирганини эшитмадим.

— Унда сиз қаердан биласиз?

— Мен биламан, билишга тўғри келиб қолди. Энди еиз бу ердан қаерга борасиз? Мен сизни севаман, шунинг учун олдингизга келдим.

— Сиз ажойиб одамсан, мистер Астлей,— дедим мен (ҳар ҳолда мен қаттиқ таажкубда эдим: у қаердан билади?),— мен ҳали қаҳва ичганим йўқ, сиз ҳам, афтидан, яхши ичмаган кўринасиз, шунинг учун, юринг, воказдаги кафега борайлик, у ерда ўтириб, чекинтайлик ва мен сизга барини ҳикоя қилиб бераман, кейин... Сиз ҳам айтиб берасиз.

Қафе юз қадамча нарида эди. Бизга қаҳва келтиришди, ўтиридик, мен папирос тутатдим, мистер Астлей ҳеч нарса тутатмади, менга кўзини тикканча тингламоққа шай бўлди.

— Мен ҳеч қаёққа кетмайман, мен шу ерда қоламан,— деб бошлиладим мен.

— Мен ҳам қолинингизга ишонган эдим,— деди маъкуллаб мистер Астлей.

Мистер Астлей ҳузурига йўл оларканиман, Полипани яхши кўришим ҳақида сира гапириш шиятим йўқ ва ҳатто атойи бу ҳақда ҳеч нарса деб оғиз очмоқчи эмасдим. Мана шунча қунлар ўтиб мен у билан бу ҳақда бир оғиз ҳам сўйлашмагандим. Бунинг устига у жуда ҳам тортишкоқ эди. Мен Полипа унда жуда кучли таассурот қолдирганини аввалданоқ дарров сезган эдим, лекин у ҳеч қаҷон қизининг иомини тилига олмасди. Лекин қизиқ, ҳозир рўпарамда қўйлом каби кўзларини менга тикиб ўтирапкан, ўзим ҳам билмайман, ишма учундир, бутун муҳаббатимни барча тафсилотлари билан оқизмай-томизмай унга ҳикоя қилиб бергим келди. Ярим соатча ҳикоя қилдим, елкамдан тоғ қулагандай енгил тордим, ахир, мен ишк марта бу ҳақда бошқа одамга сўйланим эди! Баъзи бир оташин ўринлар келгапда, унинг жуда қисиниб, уялиб кетаётганини сезиб, мен ҳикоянинг япада алалгали чиқини учун зўр берардим. Фақат бир нарсадан пушаймон киласман; мен балки француз ҳақида ортиқчароқ гапириб юборган бўлсан керак...

Мистер Астлей қаринимда қимиirlамай ўтириб, тек тинглар, чурқ этиб овоз чақирмас, нигоҳини кўзимдан узмасди; лекин мен француз ҳақида гапира бошлаган

әдим, мени тўхтатди-да, жиддий сўради: шу чекка ҳол ҳақида тўхталишга сизнинг ҳақингиз борми? Мистер Астлей доим куда ғалати саволлар берарди.

— Сиз ҳақсиз, асосим йўқ,— дедим мен.

— Ўша маркиз ҳамда мисс Полина ҳақида сиз тахмин ва тусмоллардан бошқа аниқ бир гап айтолосизми?

Мен мистер Астлей каби тортичоқ одамдан бундай қатъий саволни эшитиб яна ажабландим.

— Йўқ, аниқ ҳеч нарса билмайман,— деб жавоб бердим мен,— ҳа, ҳеч нарса.

— Ундаи бўлса, бу ҳақда мен билан гаплашиб ва яна устига-устак ўз ичингиизда ҳам шундай деб ўйлаб яхши қилмагансиз.

— Бўпти, бўпти! Айб менда; лекин ҳозир гап бунда эмас,— деб тўхтатдим уни ҳамон ажабланган кўйи. Шундан сўнг кечаги воқеани барча майдадчийларигача, Полинанинг қилиғи, барон билан бўлиб ўтган саргузашиб, ишдан бўшатилганим, генералининг ҳаддан ташқари қўрқиб кетгани ва ниҳоят, Де-Гриенинг бугун аzonлаб олдимга кириб келганилигини барча тафсилотлари билап ҳикоя қилиб бердим; охирида унга хатни олиб кўрсатдим.

— Сиз буларнинг ҳаммасига нима дейсиз?— сўрадим ундан.— Сизнинг фикрингизни билгани келдим. Менинг ўзимга келадиган бўлсак, назаримда, бу французчани ўлдириб ташлардим, балки ҳали шундай қиларман.

— Мен ҳам,— деди мистер Астлей.— Мисс Полинага келадиган бўлсак, у... биласизми, биз мажбурият остида қолганимизда, бизга мутлақо ёқмайдиган манфур одамлар билан ҳам муомала қиласмиш. Бу ерда бошқа бир чекка ҳоллар билан боғлиқ сизга номаълум муносабатлар бўлиши мумкин. Сиз жуда қаттиқ ташвишламасаигиз ҳам бўлади,— маълум даражада, албатта. Унинг кечаги қилиғига келсак, бу, очиги, жуда ғалати,— сиздан қутулиш учун баронанинг таёғига (нега барон қўлида асо бўла туриб, уни ишга солмади экан, ҳайронман) дучор қилгани учун эмас, умуман, бундай қилиқ шунчалар... шунчалар жозибадор қизга асло ярашмайди. Албатта, ўзининг бу кулгили хоҳишини сиз дарҳол адо этасиз деб кутмаган бўлиши ҳам мумкин...

— Биласизми, нима?— деб қичқириб юбордим мен мистер Астлейга диққат билан тикилиб,— менимча, сиз буларнинг барини, биласизми, кимдан эпитгансиз?— мисс Полинанинг ўз оғзидан!

Мистер Астлей менга ажаблапиб қаради.

— Кўзингиз ёпяпти, мен ундан бадгумоилик аломат-

ларини ўқияпман,— деди у ва яна дарҳол ўзини босиб олди,— лекин сиз ўз гумонларингизни ошкора қилмоқ учун заррача ҳақингиз йўқ. Мен бу ҳақни тан ололмайман ва сизнинг саволингизга жавоб беришдан маълум дараражада бош тортаман.

— Хўп, бўлди! Кераги ҳам йўқ!— деб қичқирдим менинг агадир ғалати ҳаяжонланиб ва бу фикр калламга қаёқдан келиб қолгацлигини тушунолмай! Мистер Астлей қачон, қаерда, қандай қилиб Полинанинг ишончига кириб олибди? Кейинги вақтларда мен ҳар ҳолда мистер Астлейни кўз ўпгимдан қочириб қўйган эдим. Полина эса мен учун доимо сирли жумбоқ бўлиб келган, ҳатто шунчалар жумбоқки, мисол учун, ҳозир мистер Астлейга севгим тарихини сўзлашига тушарканмап, ҳикоя қила туриб, шунга ҳайратланиб қолдимки, қиз билан муносабатиарим ҳақида аниқ-равшан, ишонарли бир гап айтольмадим. Аксинча, ҳаммаси ишонини қийин бўлган, ғалати, асоссиз ва ҳатто ҳеч нарсага ўхшамайдиган гаплар эди.

— Хўп, майли, майли; мен калламни йўқотиб қўйдим, ҳали кўп нарсаларни яхши фикр қилолмайман,— деб жавоб бердим энтикиб.— Ростини айтсан, сиз яхши одамсиз. Энди бошқа гап, мен сиздан маслаҳат эмас, ўз фикрингизни айтишишгизни ўтинаман.

Мен биррас жим қолдим, сўнг дедим:

— Нима деб ўйлайсиз, генерал нега бунча қўрқиб кетди? Нега менинг бемаънидан-бемаъни майпавозчиликимдан шунча даҳмаза ўйлаб чиқаришди? Бу ҳангомага ҳатто Де-Гриенинг ўзи ҳам аралашди (у эса фақат энг муҳим ҳоллардагина аралашади), ўз оёғи билан олдимга келди (қалай!), ялинди, ёлворди, тушуняпсизми, Де-Грие менга ялиниб келди-я! Ниҳоят, бир нарсани ҳам эътиборга олинг, у олдимга соат тўққизда, ўнга яқинлашиб қолгапда келди, мисс Полинанинг хати эса қўлида эди. Савол туғилади, қачон ёзилган эди бу хаг? Балки, мисс Полинани үйготиб ёздиришгандир! Бундан ташқари, менга яна шу нарса равшан бўлдики, мисс Полина унга тобе (чунки мендан ҳам узр сўради!); бундан ташқари, унга нима, буларнинг баридан унга шахсан пима фойда? Нега у бунчалар қаттиқ қизиқиб қолди? Нимага улар қандайдир бир барондан бунчалар қўрқиб кетишди? Хўш, яна, генерал mademoiselle Blanche de Cominges га ўйланса нима қилибди, осмон узилиб ерга тушибдими? Улар мана аҳвол шундай бўлгани учун ўзларини аллақапдай бошқача тутишлари кераклигини айтишади,— лекин энди ҳаддад ташқари бошқача бўлиб кетди-ку, ўзингиз ўйланг!

Сиз нима дейсиз бунга? Кўзингиздан билб турнибман, сиз бу ерда ҳам мендан кўпроқ хабардорсан!

Мистер Астлей мийиғида кулди ва бошини силкиб қўйди.

— Ҳақиқатан ҳам, мен бу ерда сиздан кўра кўпроқ нарсаларни билсан керак,— деди у.— Бу ерда гап фақат mademoiselle Blancheга тегинили ва ишончим комилки, бу чиндан шундай.

— Хўп, mademoiselle Blanche бўлса нима?— қичқирдим мен тоқатсизланиб (бирдан юрагимда ана энди mademoiselle Нолина ҳақида бирон гап очилади, деган умид туғилди).

— Менинг назаримда, ҳозирда mademoiselle Blanche қандай бўлмасин барон ва баронессанинг кўзига тушиб қолмасликининг пайида, улар учраниб қолсалар, бу унинг учун яхшилик билан тугамаслиги апиц.

— Ўҳу! Ўҳу!

— Mademoiselle Blanche бундан уч йил бурун мавсум пайтида бу ерда, Рулетенбургда бўлган эди. Мен ҳам ўшанда шу ерда эдим. Mademoiselle Blanche у пайтда mademoiselle de Cominges эмас, худди шунингдек, унинг madame veuve¹ Cominges деган онаси ҳам йўқ эди. Ҳар ҳолда буни эшитган, билган эмасмиз. Де-Грие — Де-Грие ҳам йўқ эди. Мен шунга қатъяни аминманки, улар ҳеч қандай қариндош эмаслар, ҳатто танишганларига ҳам кўп бўлмаган. Де-Грие маркиз бўлганига ҳам ҳали унча кўп вақт ўтгани йўқ — бир воқеа юзасидан бу менга маълум. Ҳатто адашмасам, у яқиндан бери Де-Грие бўлиб қолган. Мен бу ерда бир одами биламан, у Де-Грие бошқа номда юрган пайтларини эслайди.

— Лекин унинг анча-муича казо-кузо таниплари бор-ку?

— О, бу бўлиши мумкин. Ҳатто mademoiselle Blanche-нинг ҳам шундай таниш-билишлари бўлса эҳтимол. Лекин уч йил бурун mademoiselle Blanche баронессанинг шикояти билан полиция томонидаи чақиргирилади, ундан шаҳардан чиқиб кетишни талаб қиласидар, у шаҳардан чиқиб кетади.

— Қандай қилиб?

— Ўшанда аввал у бу ерда италиялик аллағандай бир князь билан пайдо бўлди, номи Барберини деганга ўхшашроқ, анча тарихийроқ зот экан. Кўрсангиз, ҳамма-

¹ Бева (франц.).

ёғи узук ва бриллиант, ҳатто сохта ҳам эмас. Улар ажойиб-гаройиб әкинажда юришарди. Mademoiselle Blanche аввал *tentente* ef *quarante* ни яхши ўйнаб юрди, кейин қаттиқ омади кетди; шундай эсимда турнибди. Бир куни кечқуруп у ҳаддан ташқари кўн пул югқизиб қўйгани ёдимда. Лекин энг ёмони, бир кун, иш *beau matin*¹ унивр князи номаълум ёқса гумдон бўлди; от ҳам йўқ, әкинаж ҳам — бари гойиб бўлди. Отелдан қарзга ботишган. Mademoiselle Зельма (у бирдан Барберини эмас, Зельма бўлиб қолди) бошини қаерга уриши билмайди. Бутун отелини бошига кўтариб уввос солди, чинқирди, қутуриб кетганидан устидаги қўйлаганин далва-далва қилиб йиртиб ташлади. Отелда бир поляк графи турарди (саёҳат қилиб юрган полякларнинг бари граф) қўйлакларини йиртиб юборган, атирда чайилган гўзал қўллари билан юзини худди мушукдай юлиб, тимдалаётган Зельма графни бирмунча мутаассир қилиб қўйди. Улар ганиланниб олдилар, тушлик пайтигача Зельма анча овуниб, таскин тошганди. Кечқурун граф уни қўлтиқлаганча воксалда пайдо бўлди. Зельма одатини канда қилмай хандон ташлаб кулганни кулган, қилиқлари ҳам шўх-шаи, яллама эди. Рулетка ўйнайдиган баъзи хонимлар тоифаси бор, улар стол олдига келадилар-да, ўзларига жой очиш учун кучлари борича ўйнаётган одамнинг елкасида туртадилар, хонимлар ўзига хос шундай эркалик қиласидилар. Зельма худди ана шулар хилидан эди. Сиз бундай хонимларни кўрдингизми?

— О, албатта.

— Уларга қарамаанг. Туппа-тузук одамларнинг ғанини келтирадиган бундай хонимлар ҳали йўқолгац эмас, ҳар ҳолда худонинг берган куни стол іенасида минг франкли нуулларни майдалаб ўйнайдиганилари топилиб турди. Шуниси ҳам борки, пул майдалашга курблари етмай қолган заҳоти уларга залдан чиқиб кетишини таклиф этишади. Mademoiselle Зельма ҳали пул майдалаб турар, лекин ҳеч ўйинда қўли келмасди. Агар билсангиз, шу хонимларнинг аксарият пайтлар ўйинда омадлари чонади; улар ўзларини ҳайрон қолар дараражада оғир-босиқ тутишади. Айтмоқчи, ҳикоям тугай деб қолди. Қунлардан бир куни худди князь каби граф ҳам зим-зиё, гойиб бўлди. Mademoiselle Зельма кечқурун ёлғиз ўзи ўйнагани келди; бу сафар ҳеч ким унга ўз қўлинини таклиф қиласиди. Икки куни ичиди у бор буд-шудини бой берди. У сўнгги луидо-

¹ Гўзал тошг чотида (*франц.*).

рини қўйиб, уни ҳам ютқизди-да, атроғига аланиглаб қарди ва шундоққина ёнида унга диққат билан даргазаб бўлиб қараб турган бароп Фурменгельмни кўрди. Аммо mademoiselle Зельма баронининг қаҳрланиб турганлигини пайқамай, унга маълум табассуми билан мурожаат қилди-да, мен учун қизилга ўп луидор қўймайсизми, деб сўради. Мана шу сабаб бўлиб, баронессанинг шикояти билан унга кечқурун воксалда бошقا қорангизни кўрсатманг, деб таклиф этишиди. Сиз бу шармандаликининг майда-чуйда тағсилотларини қаердан билишимга ҳайрон бўлишининг мумкин, мен бу хунук гапларининг барини мистер Фидер дегани қариандошимнинг оғзидаи эшитганиман, у mademoiselle Зельмани ўша кечачёқ коляскада Рулетенбургдан Спага олиб кетган. Мана энди тушунгандирсиз: mademoiselle Blanche генералга хотин бўлмоқчи, айтидан, яна худди уч йил аввал бўлганидай воксал полициясидан хунук таклиф олини истамайди. Ҳозир у ўйнамай қўйган чамаси, у бирмунча сармоя тўплаган бўлса керак, шу сармоя ҳисобидан бу ердаги ўйинчиларга қарз беради, улардан кейин проценти билан ундириб олади. Бу анча фойдалироқ. Шўринг қургур генерал ҳам ундан қарз-масмииш дейман. Эҳтимол, Де-Грие ҳам қарздир. Эҳтимол, Де-Грие унга шерик бўлиши ҳам мумкин. Ана энди билгандирсиз, у қандай бўлмасин, жилла қурса, тўй бўлиб ўтгунча, барон билан баронессанинг кўзига кўринмай туришни хоҳлайди. Бир сўз билан айтганда, у ҳозир ҳечам жанжалга дучор бўладиган аҳволда эмас. Сиз эса уларнинг хонадошига алоқадорсиз, сизнинг хатти-ҳаракатларингиз жанжал чиқарини мумкин, ахир у ҳар куни одамлар ўртасига генерал ва ёки мисс Полина билан қўлтиқлашиб чиқади. Энди тушундигизми?

— Йўқ тушунмадим! — деб қичқириб юбордим мен, столга жоним борича қаттиқ урарканман, қўрқиб кетган *garçon*¹ олдимишга чопиб келди.

— Менга қаранг, мистер Астлей,— деб тақрорладим мен жон ҳолатда,— сиз унинг тарихини ва демак, mademoiselle Blache de Cominges кимлигини яхши билар экан-сиз, нега жуда бўлмаса мени ёхуд генералини ва ниҳоят, энг асосийси, мисс Полинани огоҳлантирилдингиз, ахир мисс Полина mademoiselle Blanche билан одамлар ўртасида қўлтиқлашиб юрибди-ку? Ахир, бунга тоқат қилиб бўладими?

— Сизни огоҳлантиришнинг спира ҳожати йўқ эди,

¹ Официант (*франц.*).

чунки қўлинигиздан ҳеч нарса келмасди,— хотиржамлик билан жавоб берди мистер Астлей.— Қайдам, шима деб ҳам огоҳлантирардим? Балким, генерал mademoiselle Blanche ҳақида мендан ҳам кўпроқ билар, шунга қарамасдан, бари бир уни ва мисс Полинани ёнига олиб айланниб юради. Генерал — бахтсиз одам. Кечаке мен mademoiselle Blanche жуда ҳам чиройли отда monsieur Де-Грие ва анови пакана рус князи билан биргаликда чопинниб кетаётганларини кўрдим, генерал эса жайдари отда уларнинг орқаларидан кетиб борарди. У эрталаб оёғим оғрияти, деб нолиган эди, лекин отда жуда виқорли ўтирарди. Шунда бирдан бошимга шўрлик, бутунлай адойи тамом бўлган одам экан, деган фикр келди. Боз устига, буларнинг бари менинг ишм эмас, мен мисс Полина билан яқиндагина танишдим. Ҳа, айтганча (бирдан ҳушёр тортиди мистер Астлей), маълумингизки, сизни чии дилдан яхши кўришимга қарамасдан, баъзи бир тахлит саволлар беришга сизни ҳақлисиз деб тан ололмайман...

— Бас,— дедим мен, ўрнимдан туаркапман,— менга энди кундек равшан, мисс Полина ҳам mademoiselle Blanche ҳақидаги барча гаплардан хабардор, лекин ўзининг французидан айрилиб қолмаслик учун mademoiselle Blanche билан сайр қилишдан бош тортолмайди. Ишонинг, бошқа ҳеч нарса уни mademoiselle Blanche билан бирга юринига ва менга хат ёзиб баронга тегманг, деб ялинишга мажбур қилолмасди. Ана шундай таъсир ўтказиб қўйилгани учун ҳам кўзига бошқа ҳеч нарса кўринмайди! Лекин, буни қаранг, унинг ўзи-ку мени барон билан тўқнаптирган! Э, жин чалсин, ўйлай агар бу ерда бирон нима тушунсан!

— Сиз аввало, mademoiselle de Cominges генералнинг қаллиғи эканлигини унугиб қўяётирсиз, иккинчидан генералнинг ўгай қизи мисс Полинанинг кичкина укаси ва кичкина синглиси бор, улар генералнинг ўз пушти камаридан бўлгап болалар, бу эс-хушидан айрилган киши уларни бутунлай ўз ҳолига танилаб қўйган, ризқларини қийган.

— Э-ҳа, ҳа! Тўғри! Болаларни ташлаб кетиш — уларни тамомила хонавайрон қилиш, улар билан бирга қолини эса — манфаатларини ҳимояяга олиш, жинидаккина бўлсада, мол-мулкнинг қолган-қутганини асрарш. Ҳа, ҳа, бунинг ҳаммаси тўғри! Лекин барибир, бари-бир! О, улар пега кампиршо билан бунчалик қизиқиб қолгапларига энди тушундим!

— Ким дейсиз?— сўради мистер Астлей.

— Аиови Москвадаги ўлмай ҳаммани куйдираётган қари алвости, қачон ўларкин деб, кунда телеграмма кутишади.

— Тўгри, бутун иш унга қараб қолгап. Ҳамма гаш, меросда! Мерос тегадиган бўлса, генерал уйланади; мисс Полинанинг ҳам боин очилади, Де-Грие эса...

— Нима, Де-Грие?

— Де-Гриега бўлса пул тўланади; у бу ерда фақат шунни кутуб юрибди.

— Фақатми! Сиз фақат шуни кутяпги, деб ўйлай-сизми?

— Мен ортиқ ҳеч нарса билмайман,— буткул жим бўлиб қолди мистер Астлей.

— Мен эса биламан, мен биламан!— деб такрорладим бўғилиб, у ҳам мерос кутяпти, чунки Полина сен олади, қўлига пул теккач, у дарҳол ўзини Де-Гриенинг бўйинга ташлайди. Барча хотинлар шундай! Уларнинг энг магурлари — энг бачканга муте ва қулга айланадилар! Менинг у ҳақдаги фикрим шу! У, айниқса, ёлгиз ўзи хаёлга толиб ўтирганда кўриинг: аллақандай муте, маҳкум, бетадбир! Ҳаётининг барча шўришу ғавголарига рози... у... у... лекин ким мени чақирияпти?— ажабланиб дедим мен.— Ким у қичқираётган? Аниқ эшигдим, русчалаб: «Алексей Иванович!»— деб чақиришди. Хотин кишининг товушни, эшигини, эшигини!

Биз бу пайт отелга яқинлашиб қолгап эдик. Кафедан қачон туриб кетганимизни ҳам мутлақо билмай қолибмиз.

— Ызуломига хотин кини чақиргандай бўлиб эшигиди, билмадим, кимни чақиришди; русчалаб чақиришди; мана энди кўрдим, қаердан чақиришаётганини,— деди қўли билан кўрсатиб мистер Астлей,— ҳов, анави катта креслода ўтирган хотин қичқирияпти, креслони анча хизматкорлар непайвон олдига кўтариб чиқинди ҳозир. Орқадап чамадонларни кўтариб келишпяни, демак, яқинда поезд келган.

— Аммо нега у мени чақиради? Яна қичқирияпти; аза, қаранг, менга қўл силкияпти.

— Кўряпман, қўл силкиётганини,— деди мистер Астлей.

— Алексей Иванович! Алексей Иванович! Оҳ, кудойим, қулоги том битганими!— деган шовқин, бақириқ-чақириқ овози келарди отель остонасида.

Биз отель томони югардик. Мен остона саҳнига қадам босди-му... қўлларим ҳайратдан шалвираб тушди, оёқнарами тошидек қотиб қолди.

IX боб

Отеңиңиң олдиңдаги юқори чөрөи майдончада, зинаноялардан күтариб олиб чиқылған креслода әркагу аәл хизматкорлар, отелинг аллақанча ялтоқланған қуллуқчилари ҳамда шүнчалар шовқин-сурои, асъасаю дабдаба, күчү күрөи, ўз хизматкору қора-құралары билан келған мұйтабар хонимниң қарини олғани чиққан обер-кельнердиниг құрновида — камнириш! Құр түкиб ўтирады. Ҳа, бу ўша, телеграмма устига телеграмма жүннатылған ва телеграмма күтилған, ўлиб ўлмаган москвалик номешчик ва аслзода хотиң, шиддаткор ва давлатманд, ёни етмиш бешге чиққан *la babulinka*, Антонида Васильевна Тарасевичеванинг шахсан ўзи ёзда ёққан қор каби түсатдаи бостириб етиб келғанды. У оёқсиз бўлиб қолған, кейинги беш йил ичида фақат креслода күтариб олиб юришар, лекин ҳамон ўз одатлариниң қаңда құлмаган, ўқтам, диловар, танты, тик ўтириб, ҳаммага шангиллаб амронга бақириб-чаңырадиган, вагиллаб уришиб ташлайдиган кампир,— генерал хонадонига ўқитувчи бўлиб ўтгашымдан бери уни иккى марта күрганимда қаңдай бўлса, ҳамон баийни ўшандай, сира ўзгармаган эди. Табииники, унинг қошида лол бўлиб қотиб қолғандим. У эса ўзини креслода силиб чиқаётганиларидә юз қадам наридан сиртлондай кўзлари билан мени кўрган, таниған ва исимини айтиб чақирған эди, буни қарангки, ўз одатига кўра оғимни ҳам бир эшишиб, сўнг буткул эснада сақлаб қолғанди. «Шундай одам гўрга киаркаркани, тобутга тушиб, мерос қолди-паркаими, кутишганини қаранг,— хаёлимдан шу фикр учиб ўтди,— э, у ҳали ҳаммамизни, бутун отелин гўрга тиқади! Э, худойим-эй, энди бизниkilариниг ҳоли не кечади, генералнинг аҳволи нима бўлади! Кампир эпди бутун отелин бир чеккага суриб ташлайди!»

— Сени нима жиңи урди, отагинам, кўзингин бақрайтириб қараб турибсан! — деб қичқириарди менига камнир,— гаъзим-назим, салом-наломни ҳам билмайсанми? Е бурнинг күтарилиб кетдими, хоҳламайсанми? Ёник, балки, танимай турибсанми? Эшитяпсанми, Нотанич,— деб мурескаат қилди у сафарда ҳамроҳ бўлиб келған соч-соқоли оқарған, фрак кийған, оқ галстук таққан, тепакали оч қизгий, мўйсағид мулоғимга қаратада,— эшитяпсанми, ташимаётир! Мени гўрга тиқиб бўлишган! Телеграмма устига телеграмма: ўлдимя, ўлмадими? Мен ҳаммасини биламан! Мен эса, мана кўриб турибсан-ки, гип-тирикман!

— Маъзур тутиш, Антонида Васильевна, мен сизга

нега ёмонликни право кўрар эканман? — хурсанд бўлиб жавоб бердим ўзимга келиб, — мен фақат ҳайрон бўлиб қолдим... Ажабланмай ҳам бўладими, шундай кутилмаганда...

— Нимасига ажабланасан? Ўтирдиму келавердим. Вагон юмшоқ, қасир-қусур йўқ. Сен айлангани чиқувдингми?

— Ҳа, voxalni сайр қилиб келдим.

— Йхши экан, бу ерлар, — деди кампир алаинглаб, — ҳаво илиқ, дов-дарахт кўп. Шуни яхши кўрамаш! Бизничилар уйдами? Генерал-чи?

— О! Уйда, ҳозир ҳаммалари уйда бўлсалар керак.

— Э, бу ерда ҳам соатга қараб, бутун тартиб-қоидага риоя қилишадими? Ўзларини кўрсатишади. Эшитдим, экинажлари ҳам бор эмиш, les seigneurs!¹ Дамлари чиқиб кетгач, чет элга қочишади! Ирасковъя ҳам шу ердами?

— Полина Александровна шу ерда.

— Анов французча ҳамми? Ўзим ҳали ҳаммасини кўрамаш. Алексей Иванович, йўл бошла, тўппа-тўғри унинг олдига. Ўзинг бу ерда тузук юрибсанми?

— Ёмонмас, Антопида Васильевна.

— Ҳой, Потапич, сен анави галварс кельнерга айт, менга қулайроқ, баланд бўлмаган жой берсин, нарсаларни ҳам ҳозир ўша ерга олиб чиқ. Э, нимага ҳаммалари мени кўтаришга ёпишади? Нега тикилишади? Вой, қувваччалар-эй! Апов ёнингдаги ким? — яна менга қаратадеди у.

— Бу мистер Астлей,— жавоб бердим.

— Қандай мистер Астлей?

— Саёҳатчи, менинг яхши танишим; генерал билан ҳам таниш.

— Инглиз. Тишининг оқини кўрсатмай менга тикилиб туришини кўр. Мен, нафси ламрга, инглизларни севаман. Хўп, қани, юқорига, тўғри уларнинг олдига олиб чиқинг; қаерда улар?

Кампирни юқорига олиб чиқипди; мен отелнинг кенг пиллапоясидан олдинда борардим. Бизпинг юришнимиз тоятда дабдабали эди. Ким учратса, тўхтаб, кўзлари алаингжаланг бўлиб қарамарди. Бизпинг отелимиз бу ерда энг яхши, энг қимматбаҳо ва энг олиймақом деб санааларди. Пиллапоя ҳамда коридорларда доимо ажойиб-гаройиб хонимлар ва салобатли инглизлар учраб турарди. Кўплар пастда обер-кельнердан сўраб-суринтиришар, кельнерпинг ўзи эса қаттиқ ҳайратда қолганди. У, албатта, барча сў-

¹ Рус арконлари (франц.).

раганларга бу чет эллик мўътабар хоним бўлади, une comtesse, grande dame¹, энди у бир ҳафта илгари la grande duchesse de N.² эгаллаб турган хоналарга жойлашиди. Креслода кўтариб борилаётган кампирниңг мумтоз ҳамда ҳукмфармо ташки қўринишни ҳаммани лол қилиб қўйганди. Кўзига ким ташланмасин, кампир унга бошдан оёқ қизиқиб разм салар ва улар ҳақида мендан баланд овоз билан сўраб-сuriштиради. Кампир йирик одамлар тоифасидан эди, гарчи у креслодан қўзғалмаса ҳам, лекин қараган одамга унинг қадди-қомати баланд эканлиги сезилиб турарди. Унинг елкаси тахтадай текис, кресло суяниғичига ясламасди, юз тузилишлари йирик ва бўртиб чиққан, катта, оқарган бошими тик тутарди; боқишилари ҳам аллақандай кибру ҳаволи ва қаттиқ эди; қарашлари ҳам, хатти-ҳаракатлари ҳам табиий эканлиги сезилиб турарди. Етминъ бешига чиққап бўлишига қарамасдан, афт-апгори анча тиниқ, ҳатто тишлари ҳам ҳали бус-бутун әди. У қора шак кўйлак ва оқ калланўш кийганди.

— У мени тамомила ром қилиб қўйди,— деб шипшиди менга мистер Астлей ёнимда юқорига кўтарилааркан.

«Телеграммалардан хабари бор,— деб ўйлардим мен.— Де-Гриени ҳам билади, аммо mademoiselle Blanche айтидан, унга ҳали маълум бўлмаса керак». Мен дарҳол бу ҳақда мистер Астлейга айтдим.

Гуноҳкор банда! Ҳали ҳайроналигим ўтиб-ўтмай, мана энди генералниңг қошига момогулдиракдек кириб боришимиздан ўзимда ўйқ қувониб кетаётирман. Оғизм қулоғимда, олдинда қанот чиқаргудай бўлиб борардим.

Бизникилар учинчи қаватда туришарди: мен маҳсус айтиб ва ё эшикни қоқиб ўтирмадим, эшикни шартта лаиг очиб юбордим, кампирни голибона бир тарзда ичкарига олиб кирдилар. Худди атай қилғандай уларниңг ҳаммалари генералниңг кабинетига йигилган эдилар. Соат ўн икки бўлиб қолган, улар чамаси, аллақандай сайрга,— ким коляскада, ким отда чиқишига ҳозирлик кўраётгандилар; яна таниш-билишлардан ҳам аллакимлар бор эди. Генерал, Полина билан болалар, уларниңг энагасидан ташқари кабинетда яна шулар ҳозир эди: Де-Грие, суворалардай кийинган mademoiselle Blanche, унинг онаси madame veuve Cominges, пакана князъ, ва мен уларницида аввал ҳам бир қўрганим қандайдир немис олим ва сайёҳ. Кампир ўтирган креслони хонаниңг қоқ ўргасига, генералдан у-

¹ Рус хотин, графиня, катта хоним (*франц.*).

² Улуг киягина де Н. (*франц.*).

қадам нарига қўйдилар. Э, худо, шу манзарани ҳеч қа-
чон унутмайма! Биз кирмасдан олдин генерал бир нарса
деб сўзлаётган, Де-Грие эса унинг гапини тўғрилаётган
эди. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, mademoiselle Blan-
che ва Де-Грие иккι-уч кундан беринима сабабданидир
пакана князгиниг атрофида айланиб-ўргилишиш ва яна
нақ — a la barbe du puvge general¹; ва барчалари эҳтимол,
сохтароқ бўлса-да, лекин шўх-эркин, очиқ-яқин оиласвий
кайфиятга мойил эдилар. Кампирни кўриши билан гене-
рал шагамдек қотиб олди, оғзини катта оғланча нимадир
демоқчи бўлиб тўхтади. Кўзлари худди ром қилингандай
бақрайди. Кампир ҳам унга индамай, қимир этмай тики-
либ турар — қанчалар тантана, диловарлик, қиноя бор эди
унинг боқишида! Ҳамма теран сукутга чўмга, улар бир-
бирларига ўн сония чамаси қараб қолдилар. Де-Грие аввал
тарашдай қотди, кейин тез орада унинг чехрасида фав-
қулодда ташвиш, хавотирланиш акс этди. Mademoiselle
Blanche қопларини чимириди, оғзини очди ва жуда галати
қилиб кампирга тикила бошлади. Князъ билан олим бу-
тун манзарани ҳеч нарсанни тушунмай томоша қилиб
туривиарди. Полицанинг нигоҳида фавқулодда ҳайрат ва
ажабланиш ифодаси пайдо бўлади, лекин у бирдан дока
рўмолдай қарниб кетди; бир зумдан сўнг унинг юзига
қон тендз, ёпоқлари дув қизарди. Ҳа, барчалари учун бу
фалокат эди! Мен нигоҳимни кампирдан ва атрофдагилар-
дан олиб улгурмас, дам кампирга, дам уларга тикилиб
қарап эдим. Мистер Астлей бир чеккада, ўз одатига кўра,
хотиржам са тек туради.

— Мана, стиб ҳам келдим! Телеграмманиг ўрнига!—
жимликини бузиб, айюҳаниос солди кампир.— Ҳа, кутма-
ган эдинигларми?

— Антошида Васильевна... аммажон... лекин қандай
қилиб...— гўлдиради шўрииг қурғур генерал. Агар кам-
пир яна бир неча сония, индамай турганда, генерал эҳти-
мол ҳущдан кетиб қулаган бўларди.

— Нима, қандай қилиб? Ўтиридиму келавердим. Темир
йўлни нимага чиқарга? Сиз ҳаммангиш бу ерда, кампир
иляқ қоққандир, бизга мерос қолдиргандир, деб ўйлаб
ўтиргандирсиз? Бу ердан қандай телеграммалар юборга-
нингни мен биламан-ку. Пулни бекорга сарф қилгансан.
Бу ердая арzon эмасдир. Мен эса ёғимни қўлимимга ол-
диму бу ёққа чондим. Манови ўша французы? Monsieur
De-Грие шеккабди?

¹ Шўрлик генералниг нақ бурии тагида (франц.).

— Oui madame, — деб илиб кетди Де-Грие, — et croyez, je suis si enchanté... votre santé... c'est un miracle... vous voir ici, une surprise charmante...¹

— Ха, charmante деган сенинг тилингдан; сен масхаравозин биламан, сенга мана шу тирюқчалик ишонмайман! — кампир унга жимжилогини күрсатди. — Манови ким бўлди? — деб сўради у mademoiselle Blancheни кўрасатиб. Суворалардай кийнинг, қўлида қамчи ўйнаган, сўлқиллаб турган француз ойимча, афтидац, кампирни таажжубга солди. — Шу ерликми, нима бало?

— Бу mademoiselle Blanche de Cominges манави киши эса унинг онаси madame de Cominges улар шу ердаги отелда истиқомат қилинади, — маълумот бердим мен.

— Ылизи әр қилганими? — тортишмай сўрашда давом этди кампир.

— Mademoiselle de Cominges ҳали ойимқиз, — деб жавоб бердим мен иложи борича ҳурмат билан овозимни атай настайтириб.

— Ўйноқими?

Мен савонни англомадим.

— Зериктириб қўймайдими? Русчани тушунадими? Манави Де-Грие Москвада тоза бизчалаб чугурланин, бодган тоққа сакрашни ўрганиб, уста бўлиб олди.

Мен унга mademoiselle de Cominges ҳеч қачон Россияда бўлмаганигини айтдим.

— Bonjour!² — деди бирдан кампир mademoiselle Blanche дафъятан мурожаат қилиб.

— Bonjour, madame, — қоидасини келтириб, нафис тиз букиб таъзим бажо қилди mademoiselle Blanche, у ҳаддан зпёд камтарлик ва одоб-ибо ниқоби остида юз ифодаси ҳамда қомати билан бундай ғоятда ғалати савол ва муо-маладан беҳад ҳайратда қолганигини билдириб ўтди.

— О, кўзиши сузишини қараанг, тапноз, ўзиши тарозуга солади, юриши-туринидан маълум; актриса бўлса керак-да. Мен ишу отелга тушдим, пастдаман, — деди у бирдан генералга қараб, — сенга қўшини бўламан; хурсандмисап, йўқми?

— О, аммажон! Нипонинг, менинг самимий туйгуларим... менинг самимий туйгуларим... менинг мамнуниятим, — деб илиб кетди генерал. У айча ўзига келиб қолган эди, у ўрни келгандаганин қойиалатиб қўяр, бо-

¹ Шундай хоям... Ишонинг қувопчим чексан... сизнинг сорлигинги... мўъжиза... сизни бу ерда жўриши... гўзал ҳада (франц.).

² Салом! (франц.).

лохонадор ва бирмунча жимжимали қилиб сўзлай оларди, ҳозир ҳам оҳанжамасини келтира бошлади.— Сизнинг бетобланиб қолганингизни энитиб биз қаттиқ танившина тушибик, тинчимизни йўқотиб қўйдик... Биз кўнглимишини чўктирадиган телеграммалар олдин, мана эди кутилмагандা...

— Ҳа, алдоқчи, алдоқчи!— деб упинг сўзини бўлди бувимиз.

— Лекин қандай юрак билан,— деб овозини кўтариб-роқ зудлик билан кампиринг гапини бўлди генерал «алдоқчи» деган сўзни қулоғипинг бир чеккасидан ўтказиб юборишга ҳаракат қилиб,— қандай қилиб йўлга отландингиз? Ахир, ёшингиз бир жойга бориб қолгаш, соғлигини гиз ҳам... рост, жуда ҳам кутилмаган антиқа иш бўлди, ажабланмай иложинг йўқ. Лекин мен жуда ҳам хурсандман... биз ҳаммамиз (у боши осмонга етган кишидай дилбар табассум қила бошлади) бор кучимиз билан мавсумни яхши ўтказишингиз учун ҳаракат қиласмиз...

— Бўлди, бас; бекорчи гаплар; қўйиб берса аравани тоза қуруқ олиб қочасан; мен ўз кунимни ўзим кўраман. Лекин сизларга ҳам бегона эмасман; кўнглимда кек асралмайман. Қайси юрак билан йўлга чиқдингиз, дедингми? Бунинг ажабланадиган жойи йўқ. Ҳаммаси жуда оддий. Нимасига улар бунча ҳайрон қолишади, тавба. Салом, Прасковья. Яхши юрибсанми, бу ерда?

— Салом, бувижон,— деди Полина кампирга яқинлашиб келаркан,— анча бўлдими йўлга чиққанингизга?

— Ақлингга балли, қизим, хўп, сўрадинг; оҳ-воҳдан нима фойда! Мана кўрдилгми: ётдим-ётдим, тоза доридармон қилишди, кейин мен докторларни қувиб юбордим, кейин Николапинг жомчисини чақиртирдим. У бир хотинин сано қилиғи билан шундай касалдан тузатиб юборган экан. Менга ҳам анча эм тушди; уч куп деганда қора терга тушиб, оёққа туриб кетдим. Кейин яна ўзимниг пемисларим йигилишиди-да, қулоғимни қоматга келтиришиди: «мана, энди, дейиншади нуқул, чет элга бориб сувга туписангиз, бир курс олганингиздан кейин ҳаммасини кўрмагандай бўлиб кетасиз». Борсам, борибман-да, деб ўйладим. Дуръ-Жагнилар оҳ-воҳ қилишди: «Шунча жойга етиб боришни айтинг!» Ана, холос! Бир кунда ҳаммасини йигинитирдик, ўтган ҳафтанинг жума куни бир қизни, яна Потаничини, хизматкор Фёдорни ёнимга олдим, бу Фёдор тушмагурни Берлинидан қайтариб юбордим: қарасам, менга ҳеч кераги йўқ экан, бир ўзим ҳам бемалол етиб келаверарканман... Алоҳида вагон олдим, юқчилар

бўлса ҳамма бекатларда бор, танга берсанг, хоҳлаган жойингга олиб бориб қўйишади. Ў, ижара га олган уйларингизни қараганг!— деб якунлади у атрофга назар солиб.— Қайси пулларингта, отагинам? Ахир, бор нарсанг гаровда-ку. Манови французнинг ўзидаш қанча қарзаси, одам ҳуркади! Мен ҳаммасини биламан, ҳаммасини!

— Мен, аммажон...— деб бошлади генерал қаттиқ ўсал бўлиб,— мен ҳайронман, аммажон... Мен чамаси, бироннинг назоратисиз ҳам... бунинг устига менинг сарф-харажатларим бор маблагимдан ортиқ эмас, биз бу ерда...

— Қандай қилиб ошмасин? Гапингни қара! Болаларнинг ризқини ҳам совуриб бўлаётгандирсан! Сендақа васийни қара-ю.

— Ундаи бўлса, агар ундаи бўлса...— деб бошлади генерал жони ҳиқилдогига келиб,— шу сўзингиздан кейин, билмадим...

— Баракалла, сенга, билмайсан-а? Рулеткадан бошинг чиқмаётгандир! Суробинг тўғри бўлиб қолгандир?

Генерал шу қадар лол бўлиб қолган, ҳаяжон ҳиссиятларининг зўридан нима дейишини ҳам билмасди.

— Рулетка дэйсизми! Мен-а? Шунча обрў-эътиборим билап... мен-а? Сал эви билан бўлсин, аммажон, сиз ҳали унча соғайиб кетмаганга ўхшайсиз...

— Э, ёлгончи, ёлгончи; судраб ҳам олиб чиқолмасалар керак у ердан, ёлғонлаганинг ёлғонлаган! Мен ўзим рулеткасини бугун бир кўриб қўйай. Прасковья, сен менга бу ерда томоша қиласдиган жойларни айтиб бер, э, мана, Алексей Иванович кўрсатади, сен, Потапич, қаерга боришини ҳаммасини ёшиб ол. Нимани томоша қилишади бу ерда?— деб сўради у яна Полинадан.

— Бу ерга яқин жойда қаср вайроналари бор, ундан кейин Шлангенберг.

— Шлангенберги нимаси? Дарахтзорми?

— Йўқ, дарахтзор эмас, тоғ; пуант бор...

— Яна пуанти нимаси?

— Тоғдаги энг баланд нуқта, атрофи ўраб қўйилганинг жой. У ердан атроф жудаям чиройли кўринади.

— Тоққа креслони кўтариб чиқиш керакми? Олиб чиқишадими, йўқми?

— О, юқчиларни топиш мумкин,— деб жавоб бердим мени.

Шу пайт бувимизнинг олдига саломлашгани энага Федосся келди, генералнинг болаларини ҳам ола келди.

— Ўшишмай қўя қолайлик! Болалар билан ўшишни-

ни ёқтирмайман: ҳамма болалар мишиқи. Хўш, ўзинг қалайсан, Федосья?

— Бу ер жаям, жаям, яхши, опаҳон Антонида Васильевна,— жавоб берди Федосья.— Ўзингиз тузукмисиз, онаҳон? Сизни ўйлайвериб бу ерда эсимиз кетди.

— Биламан, ўзим ўргилай. Булар ҳаммалари меҳмонларми, а?— деди бувимиз Полинага қаратат.— Анави жимитгина киши ким, кўзойнак таққан?

— Князь Нильский, бувикон,— шивирлади Полина.

— Э, русми? Мен тушунмайди дебман! Балки, эшитмагандир! Мистер Астлей, боя кўрувдим. Э, мана, ўзиям шу ерда экан,— уни кўриб бувимиз,— салом!— деди бирдан унга қаратат.

Мистер Астлей жимгина унга татъим қилиди.

— Хўш, сиз менга нима яхши гап айтасиз? Бир нарса дейл! Буни унга таржима қилиб бер, Полина.

Полина таржима қилиди.

— Сизга қараган одамнинг кўзи қувоиди. Соғ-саломмат юрганингиздан хурсандман,— деди фавқулодда хозиржавоблик билан мистер Астлей. Кампирга буни таржима қилиб беришди, унга, афтилаи, жавоб маъқул тушди.

— Инглизларнинг тили доим бийрон бўлади,— деди бувимиз.— Мен нима учундир доим инглизларни яхши кўраман, улар француздарга сира ўхшамайди! Менинг олдимга киринг,— деб яна мистер Астлейга мурожаат қилиди у.— Сизни учалик ташвишга қўймасликка ҳаракат қиласман. Унга шуни таржима қилиб бер ва яна айтиб қўй, мен шу ерда, пастдаман, шу ерда, пастдаман, билдингизми, пастда, пастда,— деб такрорлади у мистер Астлейга қўли билан пастни кўрсатиб.

Бу таклифдан мистер Астлейнинг бошти кўкка етди.

Бувимиз Полинага бошдан-оёқ диққат билан разм солди ва мамнун бўлди.

— Мен сени, Прасковья; нима қиласай, яхни кўраман,— деди у бирдан,— сен ажойиб қизсан, уларнинг ҳаммаларидан яхшироқсан, лекин феъл-авторнинг ҳам бор-да, ўҳ! Рост, менинг ҳам характерим шунақа; қани орқангни ўгир-чи; сочинигнинг тагида нарса йўқми?

— Йўқ, бувикон, ўз сочим.

— Ана бунинг тузук, ҳозирги аҳмоқона модаларни жиним сўймайди. Жуда сулув бўлибсан. Агар ўғил бола бўлсан, ўзим сени яхши кўриб қолардим. Нега турмушга чиқмаяпсан? Лекин мен энди борай. Сайру томоша қиласлик, ҳадеб вагон, вагон... Хўп, қани айт-чи, ҳалиям хафа бўлг'б турибсанми?— деди у генералга қаратат.

— Ыўғ-эй, аммажон, хафа эмасман! — ҳушини йиғиншириб деди анча дадилланган генерал,— биламан, сизнинг ёшингизда...

— Cette vieille est tombée en enfance¹, — шипшиб қўйди менга Де-Грие.

— Мен бу ерда ҳаммасини кўрмоқчиман. Сен менга Алексей Ивановични бериб турасаними? — деди бувимиз генералга.

— О, истаганингизча, лекин мен ўзим ҳам... Полина monsier Де-Грие ҳам... биз ҳаммамиз сизга ҳамроҳ бўлсак, бошимиз осмонга етади...

— Mais, madame, cela sera un plaisir², — деб гап қистирish Де-Грие мафтункор табассум билан.

— Ха, баракалла, plaisir. Кўулгим келади сенга қараб, отагинам. Айтгаңдай, сенга барি бир пул бермайман, — деб қўшиб қўйди бувимиз бирдан генералга қараб.— Қани, энди менинг номеримга борайлик: бир қўздан кечирайлиқчи, кейин томоша қилиб юрамиз. Қани кўтаришлар.

Бувимизни яна кўтариб олишди ва ҳамма тўдалашиб, кресло билан изма-из пиллапоядан пастга тушди. Генерал босига тўқмоқ билан урилгаңдай гаранг борарди. Де-Грие алланимани фикрларди. Mademoiselle Blanche бир қолмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин фикридан қайтиб, бошқалар қатори настга тупди. Унинг ортидан дарров князъ ҳам юрди, тепада, генералнинг хонасида фақат немис билан madame veuve Cominges қолиниди.

X боб

Шифоли сувларда — ва афтидан, бутуп Евронада ҳам, отелларининг бошқарувчилари, обер-кельнерлар ижарадорларга уй ажратишда уларнинг талаб, хоҳишлирига қараб эмас, ўзларининг улар ҳақида чиқарган хulosаларига кўра иш тутадилар; ва айтиш керакки, камдан кам хато қиласдилар. Лекин бувимизга шунчалар ҳашамдор жой ажратишнибдик, ҳатто бир оз ҳаддан ошириб ҳам юборишибди: тўртта қўркам безатилган хона, ванна, хизматкорлар учун алоҳида жой, жорияга алоҳида кабинет ва ҳоказо ва ҳоказо. Ҳақиқатан ҳам, бундан бир ҳафта буруп ушбу хоналарда аллақандай grande duchesse истиқомат қилган, квартирини янада обрўлироқ қилиб кўрсатиш учун бу

¹ Бу кампир бола бўлиб қолибди (*франц.*).

² Лекин, хопим, бу биз учун ёқимли (*франц.*).

ҳақда япги ижарадорларга дарҳол ҳикоя қилиб бериларди. Бувимизни барча хоналарга олиб киришиди, түғрироғи, креслода айлантириб, гидиратиб юришиди, кампир уйларни зеҳи солиб, диққат билан кўриб чиқди. Ёши анча ўтип-қираган, бошида сочи қолмаган обер-кельнер тавозе билан унинг ёнида юрди.

Улар кампирни ким деб қабул қилишди, билмадиму, лекин жуда мўътабар, ҳаддан ташқари бой хоним ўрида кўрганилари аниқ. Гарча бувимиз ҳеч қачон киягиня бўлмаган эсалар-да, отел китобига дарҳол шундай деб ёзиб қўйилди: «Madame la generale princesse de Tarassevitcheva»¹. Ўз хизматкорлари, вагонда маҳсус ажратилган жой, соп-саноқсиз бўғчалар, тугунлар, чамадонлар ва ҳатто сандиқлар кампирнинг обрўйини чандон ошириб юборганди. Кресло, кампирнинг кескин, амона товушин, унинг ҳукм-ҳиккали, тап тортмас, ҳеч қандай эътироғза ўрии қолдирмайдиган бетгачонар саволлари, бир сўз билан айтганда, адл, шаҳдам, ҳукмфармо қиёфаси ҳаммани ўзига ром қилиб қўйганди. Кампир уйларни кўздан кечи-раркан, гоҳо бирдан креслони тўхтатишни сўпар, хонадаги ашё-анжомлардан бирини кўрсатар ва тавозе билан кулиб турган, лекин энди юраги анча-мунниа пўкиллай бошлигаран обер-кельнерга кутилмаган саволлар берарди. Камир саволларини француз тилида берар, лекин бу тилини жуда ёмон билгани учун кўпинча мени тилмочлик қилиб турардим. Обер-кельнернинг аксарий жавоблари унга ёқмас, қаноатлантирумас эди. Ўзи ҳам худо билади, аллақандай ишга дахли бўлмаган чет нарсаларни сўраб-сураштирарди. Мисол учун, бирдан таниқли рассомнинг мифологик воқеа асосида инплантган оригиналдан олинган суратининг заниф нусхаси рўнарасида тўхтаб қоларди.

— Кимнинг сурати?

Обер-кельнер бирон графиняининг сурати бўлса керак, деб жавоб берди.

— Вой, нега билмайсан? Шу ерда яшаб, яна билмайсан. Нега бу ерга осилган? Нега кўзлари қисиқ?

Обер-кельнер бу саволларнинг ҳаммасига қопиқарли жавоб беролмай ўзини йўқотиб қўйди.

— Вой аҳмоқ-ей! — деб ҳукм чиқарди бувимиз русчалаб.

Уни кўтариб бошида хоналарга олиб киришиди. Бир саксония ҳайкалчаси хусусида яна ўша ҳангома такрорланди,

¹ Жаноби олиялари генералойим, киягиня Тарасевичева (франц.).

бувимиз ҳайкалчани узоқ томоша қилиб турди-да, сўнг нима учундир чиқариб ташлашни буюрди. Ниҳоят, яна обер-кельнердан суриштира бошлади: хобхонадаги гиламларнинг баҳоси қанча ва улар қаерда тўқилган? Обер-кельнер сўраб биламаи, деб ваъда қилди.

— Вой эшишаклар-эй! — деб тўигиллади бувимиз ва сўнг бутун диққатини каравотга қаратди.

— Пақ тахти равоннинг ўзи-я! Очинг, ичини!
Тўшакнинг қаватини очдилар.

— Яна, яна очинг, ҳаммасини очинг. Ёстиқларни, рўйжаларни ҳаммасини ечиб ташланг.

Барини ағдар-тўётар қилиб юборишиди, бувимиз диққат билан кўздан кечирди.

— Яхшики, каналари йўқ экан. Барча рўйжаю чойшабларини олинг! Менинг ўз рўйжа ва чойшабларим, ёстиқларимни қўйинг. Бироқ булар ҳаммаси ҳашамдор экан, мен кампирга бундай уйнинг нима ҳожати бор: бир ўзим зерикаман. Алексей Иванович, болаларни ўқитиб бўлганингдан сўнг менинг олдимга тез-тез кириб тур.

— Мен кечаги кундан эътиборан генерал хонадонида хизмат қилмайман,— жавоб бердим мен,— отелда бутуслай ўз ҳисобимдан турибман.

— Нега бундай бўлди?

— Яқинда бу ерга Берлиндан бир мўътабар немис барони хотини билан келди. Кеча мен сайд қилиб юрганимда у билан Берлин лаҳжасига риоя қилиб ўтирасдан сўйлашдим.

— Хўп, шунга нима бўлибди?

— У буни одобсизликка йўйиб, генералга шикоят қилди, генерал эса мени кечанинг ўзида истеъфога чиқарди.

— Нима, сен баронни сўкиб-нетганмидинг ўзи? (Мабодо, сўккан бўлсанг ҳам, ҳеч бокиси йўқ!)

— О йўқ. Аксинча, барон менга ҳассасини ўқталди.

— Э, сен сўлагингни оқизиб туравердингми, муаллимингни ҳақорат қилдириб,— деб мурожаат қилди у бирдан генералга, яна ишдан қувиб юборибсан? Ҳаммаларнинг — қалпоқсанлар,— қалпоқсан баринг, - кўриб турибман.

— Ташвишланманг, аммажон,— бир мунча тақаббурона оҳангда қуруққина жавоб берди генерал,— қандай иш юритишни ўзим биламан. Бунинг устига Алексей Иванович сизга унчалар ҳам тўғри гапириб бергани йўқ.

— Сен ипдамай кетавердингми? — деди бувимиз менга қараб.

— Мен баронни дуэлга чақирмоқчи бўлган эдим,— дедим мен иложи борича камтарлик ҳамда вазминлик билан,— аммо генерал қаршилик қилди.

— Нега сен қаршилик қилдинг?— яна бувимиз генералга қаратаде. (Сен эса, отагишам, боравер, чақирганда келарсан,— деди у обер-кельнерга ҳам қараб,— нима қиласаи, оғзингин очиб қараб туриб. Ниорибергликларнииг шу афт-апгорига сира тоқатим йўқ!)—Обер-кельнер таъзим қилиб чиқиб кетди, албатта, бувимизнинг нима деб мақтаганига тушуниади.

— Ўзингиз ўйлаб кўринг, аммажон, ҳозир дуэлга тунноб бўладими?— деди иржайиб генерал.

— Нега бўлмас экан? Эркакларнииг ҳаммаси хўрор; уришаверсин-да. Кўриб турибмац, ҳаммаларнииг қалпоқсанлар, ўз юртипгин ҳимоя қилолмайсанлар. Қани, кўтаришлар! Нотапиҷ, юқ кўтариадиган иккита одам ёлла, доим тайёр турсин, ҳақини келишиб ол. Иккитадан кўп бўлмасин. Фақат зиналардан кўтариб чиқишади, текис жой бўлса, кўчада гилдиратиб юреа ҳам бўлаверади, шундай деб айт; яна олдиндан ҳақини ҳам тўлаб қўй, ҳурмат қилишади. Сен ўзинг доим ёнимда тур, сен эса, Алексей Иванович, сайр пайтида менга ўша баронни кўрсат: қандай таъвия фон-барон экан, кўриб қўййлик. Хўш қаерда анов рулеткаси?

Мен рулетка воқсалда, алоҳида залларда жойлашганлигини маълум қилдим. Шундан сўнг саволлар ёғилиб кетди: рулетка кўпми? Кўп одам ўйнайдими? Куни бўйи ўйнашадими? Ўзи қандай тузилган? Мен ишҳоят, ҳаммасини яхиниси, одам ўз кўзи билан кўргани маъқул, сўз билан таърифлаб берини анча мунискул дедим.

— Хўш, қани, тўғри ўша ёққа кетдик! Бонла, Алексей Иванович!

— Не, қандоқ бўлди, аммажон, йўлдан келиб дам олмайсизми?— меҳрибонлик қилди генерал. У андак талмовсираб қолди, умуман, уларнииг ҳаммалари алланечук саросимага тушиб, бир-бирларига қарай бошладилар. Улар тўғридан-тўғри воқсалга кампирга ҳамроҳ бўлиб боришдап негадир қисиниётган, кампир у ерда ҳам, одамларнииг кўз ўигида бир кори ҳол қилиб қўймасмикан, деб хавфсираётган эдилар; лекин бари бир ҳаммалари бувимиз билан бирга борини истагани билдирилар.

— Дам олиб нима қиламан? Чарчаганим йўқ; бен қун ўтириб келганим ҳам етар. Кейин бу ердаги булоқларни, пиофобахни сувларни бориб кўрамиз. Ундаи сўнг... ҳалиги нимайди,— сен айтдинг-ку, Прасковья,— пулайт, дедингми?

- Пуант, бувижон.
- Пуант бўлса, пуант. Яна пима бор бу ерда?
- Бу ерда қўрадиган нарсалар кўп, бувижон,— қий-
палиброқ деди Полина.
- Э, ўзинг ҳам билмайсан! Марфа, сен ҳам мен би-
лан борасан,— деди кампир жориясига.
- Э, у пима қиласди, амма жон?— тишнинчлаб қолдї
генерал,— бу ахир, мумкин эмас; Потаничин ҳам воказалга
киритишилари даргумон.
- Бекор гап! Нима, хизматкор деб, ташлаб кетавера-
дими? Ахир, у ҳам тирик одам; мана бир ҳафтадан берни
йўл юрамиз, унинг ҳам кўргиси келади. Мен билан бор-
маса, ким билан боради? Ёлғиз ўзи кўчага чиққани қўр-
қади.
- Майли-ю, бувижон...
- Э, пима, мен билан боргани уяласанми? Унда уйда
ўтири, сендан ҳеч ким сўраётгани йўқ. Вой, анов генерал-
ни; мен ўзим ҳам генералойим бўламан. Менга дум бўл-
май қўя қолинглар, пима қиласиз, судралиниб? Мен Алексей
Иванович билан томониа қиласман барини...
- Лекин Де-Грие ҳаммамиз бирга борамиз, деб туриб
олди, кампирга сизга ҳамроҳ бўлинидан бошимиз осмонга
етади, у-бу деб, шакаргуфторлик қила бошлади. Ҳамма-
лари йўлга тушдилар.
- Elle est tombé enfance,— деб такрорлади Де-Грие
генералга,— seule elle fera des bêtises...!¹ У ёгии мен
эшитмай қолдим, лекин чамаси, қандайдир ияти борга
ўхшайди, ҳатто яна андак умид уйгонган ҳам ишқилли.
- Воказалгача ярим чақиримча келарди. Йўлимиз шабо-
луд хиёбонидан ўтар, сквергача борилиб, уни айланиб
ўтилгач, тўғри воказалдан чиқиларди. Генералининг кўнгли
бир оз жойига тушибди, гарчи бу юришимиз антиқа бўлиб
кўринса-да, лекин ҳаммаси батартиб, бадастур эди. Уму-
ман, қариб қурби кеттаги, касал, ногирон бир кимсанинг
шифоли сувларга келганида ҳеч қандай ҳайрон қоларли
нарса йўқ эди. Лекин, афтидан, генерал воказалдан қўр-
қарди: касал, ногирон бир кампирга воказалла пима бор?
Полина билан *mademoiselle Blanche* гилдираб бораётгани
кressлонинг икки томонида кетишарди. *Mademoiselle Blan-*
che бир ганириб, икки кулар, ўзини ибо билан тутар ва
ҳатто бувимизга шўхлик қилиб, ҳавилланиб ҳам қўяр-
дики, ниҳоят, кампир уни икки оғиз мақтаб қўйди. Полина
кампирнинг бошқа ёнбошида унинг дўлдай ёғилаётгани са-
волларига жавоб беринга мажбур эди, чунопчи: ўтиб кет-

¹ У тоза ишқал чиқаради (*франц.*).

гаи ким? улов мишиб ўтган хотин ким? шаҳар каттами? боғ каттами? бу қанақа дарахтлар? анови қандай тоглар? бу ерда бургутлар бўладими? анови ўйнинг томи жуда қизиқ-а? Мистер Астлей мен билан ёпма-ён бораркан, бутун эрталабдан жуда ғалати ишлар бўлади, деб шипшиб қўйди. Шотапич билан Марфа эса креслонинг шундоқ орқасида боришар — Шотапич фрак, оқ бўйибог, картузда эди, ёни қирққа чиқсан, икки юзи қип-қизил, лекин соchlарига оқ оралай бошлаган қиз — Марфа эса, бошига қалпоқча, эгнига чит кўйлак, оёғига эчки терисидан ишиланган гарчли бошмоқ кийтанди. Бувимиз дам-бадам ўгирилиб қараб, уларга бир парсалар деб қўярди. Де-Грие ва генерал бир оз орқада қолишигац, алланималар ҳақидадир қуйиб-нишиб гаплашишарди. Генералнинг шаҳди жуда наст; Де-Грие ўлиб-тирилиб ниманидир уқтиради. У генералга далда бераётган бўлса эҳтимол; аллашарсаларни унинг қулогига қуяди. Бироқ бувимиз боя танининг цўст калласини айтди-қўйди: «Сенга пул бермайман». Балки Де-Грие бу танин миясига сиддиролмас, лекин генерал ўз аммасини яхши билади. Мен Де-Грие билан mademoiselle Blanche бир-бирларига им қоқиб қўяётгандарини сезиб қолдим. Князь билан немис сайёҳнинг қорасини хиёбоннинг нариги бурчида кўриб қолдим, улар биздан орқада қолиб, бошқа ёққа кетишли.

Биз воксалга голибона кириб бордик. Швейцарлар ва лакейлар худди отел хизматкорлари каби бизни иззатикром билан қарши олдилар. Бироқ улар жуда қизиқиб томоша қилишарди. Бувимиз аввал ҳамма залларни кўрсатиб чиқишини сўради: баъзи нарсаларни мағгади, баъзилари уни заррача қизиқтирмади; ҳаммаси ҳақида сўраб-суриштируди. Ниҳоят, ўйин залларига ўтдик. Ёниқ эшик олдида худди соқчилик турган лакей қаттиқ ҳайратга тушишга, эшикни ланг очиб юборди.

Бувимизнинг рулетка олдида пайдо бўлиши ҳаммага қаттиқ таъсир қилди. Рулетка столларида ҳам, залнинг нариги бошидаги trente et quagante столида ҳам, юз эллик ва балки икки юз чоғлик ўйинбозлар бир неча қатор бўлиб тўдалашиб турмоқда эдилар. Стол олдига сукулиб кириб олишга мусассар бўлганлар, одат бўйича, жойларида маҳкам туришар ва пулларини то ютқизиб битирмагунларча ўринларидан жилмас эдилар; зотан, оддий томошабин бўлиб, ўйин жойини бекорга банд қилиб туриш мумкин эмас. Стол атрофига қатор қилиб стуллар қўйилган бўлишига қарамай ўйинбозлар уларга камдан-кам ўтирадилар, айниқса, одам кўп бўлган маҳалларда, бинобарин,

тик турган ҳолда ўйналса, тиқилиброқ жойлашиш, қу-
лайроқ нул қўйиш мумкин. Иккинчи ва учинчи қаторлар
ўз навбатини кутиб биринчи қатордагиларниг орқасида
турадилар; лекин баъзан сабрлари чидамай биринчи қатор
орасида қўлларини суқиб ўз бўнакларини қўядилар.
Ҳатто учинчи қатордан ҳам худди шу йўсида пул қўяди-
гацлар топилиб туради. Шу бонедан, беш-ўн дақиқа ора-
дан ўтмай, столниг у ёхуд бу бошида «жанжал» бошла-
шиб қолади. Воксал полицияси анча яхши ишлайди.
Албатта, тиқилинчдан қочиб қутулишининг иложи йўқ;
аксинча, одам қапча кўп бўлса, шунча хурсанд бўладилар,
нега дессангиз, бу фойдали; лекин стол атрофида ўтирган
саккиз крунер одамларниг қанча пул тикканликларини
ҳушёр кузагиб турадилар, ютган-ютқизган билан ҳисоб-
китоб қиласилар, жанжал чиқса, ўртада турадилар. Ҳеч
иложи бўлмай қолса, полицияни чақирадилар ва иш бир
зумда битади. Полициячилар ҳам шу залниг ўзида ўйин-
чилар орасида ҳамма қатори оддий кийимда юрадилар,
шунинг учун уларни билиб олиш қийин. Улар айниқса,
ўгрилар ва кисавурларга кўз-қулоқ бўлиб турадилар, ру-
летка ўгрилик ва кисавурликка анча қулай жой бўлгани
учун, бу ерда улар топилиб туради. Ростдан ҳам, бошқа
ҳамма жойларда чўнтак кесин ва ё қулф бузишга тўғри
келади, иш ўигидан келмаганда, оқибати хунук тугайди.
Бу ерда эса, рулетка олдига келиб ўйни бошласа, бас, би-
ровнинг ютуғига кўзини бақрайтириб туриб қўл узатиш ва
очиқдан-очиқ ўз ҳамёнига солиши ҳеч гапмас; агар ўртада
жанжал чиқиб, тортишув бошланса, муттаҳам овозини
баланд кўтариб, ҳаммага эшилтириб, ютуқ меникк деб,
туриб олади. Агар иш усталик билан чаққон қилинган ва
гувоҳлар иккиланиб турган бўлса, унда ўғри пулни дар-
ров ўзиники қилиб улгуради, албатта, бу унчалик ҳам
катта миқдордаги нул бўлмайди. Агар каттароқ нул тикил-
ган бўлса, у аввалроқ круперлар ва ўйнибозларниг баъ-
зи бирлари томонидан эътиборга олиб қўйилган бўлиши
эҳтимолдан холи эмас. Лекин пулниг чўги пастроқ бўл-
са, унинг ҳақиқий эгаси баъзан жанжалланиб ўтиргани
орияти ўйл қўймай секин чеккага чиқиб кета қолади. Аммо
ўрини қўлга туширишса, дарҳол уни шовқин-сурон кў-
тариб чиқарип юборишади.

Бувимиз буларининг, ҳаммасини чеккароқда ҳаддан
ташқари қизиқиб томоша қилди. Ўгриларни чиқарип юбо-
ришлари унга айниқса ёқди. Trente et quarante унда кўп
ҳам қизиқиши уйғотмади; унга кўпроқ рулетка ва зўл-
дирчанинг тириглаб айланини ёқиб қолди. Ниҳоят у

ўйинни яқинроқдан томонна қилини истагини билдирип. Ўзандай бўлганилигини билмайману, лекин хизматчилар ва баъзи қуида-шунда агентлар (булар кўпроқ бор будишини бой берган, энди барча чет эллардан келган кишинилар ва омадёр ўйинбозларга у-бу ёрдам кўрсатиш найндан бўлган поляклар) жуда ҳам тиқилини бўлишинига қарамай дарҳол кампирга бош қрунернинг нақ ёндан, столиниг шундай ўртасидан жой топиб, шу ерга унинг кресисини ғизидиратиб келдилар. Кўнгниа ўзи ўйнамайдиган, лекин томоннатараб бўлган кишинилар (аксари инглизлар оила, бола-чақалари билан) бувимизни яхнироқ кўрини учун столга яқинроқ сурилдилар. Бувимиз турган томонга жуда кўн лористлар тўгриланди. Қрунерларнинг кўзида уми; чаққади; бунидай антиқа ўйинчи фавқулодда бирон пима ваъда қилар эди. Ёши етмишдан ошган, ногироц бир кампир ўйнамоқчи экац,— албатта, бу кунда учраб турадиган оддий ҳодиса эмас. Мен ҳам стол томонга суқилдим-да, бувимизнинг ёнига турдим. Потанич билан Марфа аинча олиса издиҳом ичида қолиб кетишиди. Генерал, Полина, Де-Грие ва mademoiselle Blanche ҳам бир чеккада, томошибинлар орасида туришиди.

Бувимиз аввал ўйинчиларни томоша кила бошлади. У менга шиддатли, хириллаган товуш билан: ким бу? ким бу?— деб шинширди. Унга, айниқса, столиниг у четида туриб ўйнаётган йигит ёқиб қолди. У жуда катта қимор ўйнар, ўртага минглаб нул тикар, атрофдагиларнинг пицирлаб айтишларича, қирқ минг франк миқдорида ютган, бу қогоз ва олтин пуллар унинг олдида тогдай ўюлиб ётарди. Унинг раиги оқарган; кўзлари чўғ бўлиб ёпар, қўллари қалтиради: у энди ҳисоб-писоб қилиб ўтирмаи, қўлига қанча нул сингса, шунча қўяр, ютгани ютган, олдинга пул уйгани уйган эди. Лакейлар унинг ён-верида гирдикапалак бўлишиар, ўтирсан деб, кресло сурин келишар, эркинроқ турсин, одамлар қисиб ташламасин учун атрофини очишар,— буларнинг барини катта чўтал илиш-жика қилишарди. Айрим қиморбозлар ютган вақтлари хурсанд бўлиб кетиб, чўнтакларидан қўлларига сиққанича пул олиб уларга бериб кетадилар. Йигитини ёнида ҳозир бир полякча зўр бериб нарвона бўлар, унинг қулогига тавозе билан ҳадеб аллашималар деб шивирлар,— афтидан, қандай ўйнаш, нимага қўйинши маслаҳат берар,— албатта, бўлажак бой чўтал умиди билан ўлиб-тирилар эди. Аммо ўйинбоз унга ҳатто қайрилиб ҳам қарамас, бекорга пул тикиб, бекорга ютиб оларди. У чамаси эспи ўйқо-таёзган эди.

Бувимиз уни бир печа дақиңа кузатиб турди.

— Айт унга,— деб бирдан безовталаниб мени туртди бувимиз,— унга айт, бас қилсии, тезроқ пулларини олиб чиқиб кетсии. Ютқизиб қўяди!— бесараликом бўлиб қаттиқ ҳаяжонга тушиди у.— Нотапич қани? Нотапични юборинг унинг олдига!— Э, айтсанг-чи, унга, айтсанг-чи, турткиларди мени,— э, қай гўрга кетди бу, Нотапич! Sortez, sortez!¹— деб қичқира бошлади у йигитга қараб. Мен унга томон энгашдим-да, бу ерда қичқириши мумкини эмас, ҳатто сал овоз чиқариб ганиринша ҳам йўл қўйинимайди, иега дессангиз, бу ҳисоб-китоб қилингига халал беради, бўлмаса, бианди ҳозир ташқарига ҳайдаб юбориниади, деб шиншиидим.

— Вой, тавба-эй! Адои тамом бўлади, ўзи хоҳлаб тургайга ўхшайди... унга қарай олмайман, ичим ўпирлиб кетяпти. Вой, қулоқсиз-эй!— бувимиз шундай деб тезроқ бошқа ёққа қараб олди.

Чап томонимизда, столининг нариги ёғида ўйинчилар орасида бир ёшгина хоним ҳаммадан ажралиб турар, унинг ёнида аллақандай митти одам ҳам бор эди. Ким эди бу митти — хонимининг қариндошимни ва ёхуд уни шунчаки қизиқ учун бирга олиб юрадими,— билмайман. Шу бой хонимни мен авваллари ҳам кўргац эдим; у ҳар куни пешин пайти роса соат бирда ўйнагани келар, соат роса иккита кетар эди; кунингга бир соатдан ўйнарди. Уни яхши ташиб қолишган, пайдо бўлиши ҳамон дарров унга кресло тутишарди. У киссасидан бир қанча тилла, бир қанча минг франклар пулларни чиқаради-да, аста, совукқонлик билан ичиди ҳисоблаб қўя бошлар, олдиаги қогозга қалам билан рақамларни тизиб ёзар, худди шу дамда қаторланиб чиқаётгани имкониятларининг тартиботини излаб топинига ҳаракат қиласиди. У анча-мунича каттагина пул тикарди. Ҳар куни минг, иккни минг, кўни билан уч минг — шуидан ортиқ эмас,— ютарди, ютиб олгач, дарҳол залдан чиқиб кетарди. Бувимиз анчагача уни томона қилиб турди.

— Э, мана бу ютқизмайди! Бу сира ютқизмайди! Қайси зотдан? Билмайсанми? Ким ўзи?

— Француз хотин, ановнақалардан бўлса керак,— деб шиншиидим мени.

— Э, қадам олишидан маълум. Тирниги ўткирми дейман. Энди меңнга тушиунтириб бер, ҳар бир айланни нимани билдиради, қандай қўйини керак?

¹ Кетнег, кетинг! (франц.).

Мен ўз билганимча бувимизга ютуқларнинг мана шу кўпдан-кўп комбинациялари, rouge et poig, pair et impair, manque et passe¹, ва ниҳоят сонларнинг турлича ўзига хосликлари ҳақида сўзлаб бердим. Кампир диққат билан тинглар, эсида сақлар, яна — қайтадан суринтирар, ёдлаб оларди. Ютуқларнинг мавжуд тартиботига мисоллар ҳам келтириши мумкин эди, шунинг учун кўп нарсаларни дарров ёдлаб, эсда сақлаб қолса бўларди. Бувимиз айчанига ҳаноат ҳосил қилди.

— Э, бу zero² дегани нима? Алави сочи жингалак бош крупер ҳозир zero деб қичқирди-ку? Нимага у столда бор пулларнинг ҳаммасини ўзига йигиштириб олди? Шунча пул-а, ҳаммаси ўзигами? Буниси қандоқ бўлди?

— Э, zero банкнинг фойдаси. Агар зўлдирича zero га тушса, столга қўйилган барча пуллар ҳеч қандай ҳисобкитобсиз банк фойдасига ўтади. Рост, ўйни учун зарб яна бир такрорланади, лекин банк ҳеч парса тўламайди.

— Ана холос! Мен қуруқ қоловераманми?

— Йўқ, бувижон, сиз агар олдинроқ zero га қўйиша бўлсангиз, zero чиқиб қолса, сизга ўттиз беш баробар кўп ҳақ тўлашади.

— Ростдан ўттиз беш баробарми, тез-тез чиқиб турадими бу? Нима учун унга тикаверишмайди, каллаварамлар?

— Ўттиз олти имконият бунга қарши, бувижон.

— Бекор гап! Потапич! Потапич! Шошма, менинг ёнимда ҳам пул бор, мана! — у киссасидан пул тўла ҳамённи олди-да, ичидан бир фридрихсдор чиқарди.— Ма, ҳозир ўша zero га қўй.

— Бувижон, zero ҳозиргина чиқди,— дедим мен, энди анчагача чиқмайди. Кўп ютқизиб қўясиз; пича тўхтаб туринг.

— Э, алдама, тик!

— Майли-ку, лекин у эҳтимол кечгача ҳам чиқмас, сиз минггacha кеткизиб қўясиз, бунақа воқеалар бўлган.

— Бекор гап! Бекор гап! Чумчуқдан қўрқкан тариқ әкмайди. Нима? Ютқиздингми? Яна тик!

Иккинчи фридрихсдорни ҳам ютқизди; учинчисини қўйдик. Бувимиз ўринда зўрга ўтирас, айланётган дигирчакнинг уячалари ичидаги сакраб юрган зўлдиричадап ёниб турган кўзларини узмасди. Учинчисини ҳам ютқизди. Бувимиз ўзини тутолмас, жойида тек ўтиролмас, кру-

¹ Қизил ва қора, жуфт ва тоқ, кам ва ошиқ (*франц.*).

² Ноъ (франц.).

пер биз илҳақ кутган зего ўрнига «trente six¹» деб эълон қилгандা, ҳатто мушти билан столга тушириди.

— Қуриб кетсан! — жаҳли чиқди бувимизнинг, — э, қаҷоп чиқади бу яшишамагур зероси? Ўлсам ўламанки, лекин шу зего чиққунча ўтираман! Бу ҳаммаси анов афтиғни ел егур жинигалак крупериинг иши, у ўла қолса ҳам чиқармайди! Алексей Иванович, бирданига икки тилла тик! Бўлмаса зигирдай қўйиб, зего чиқиб қолса, ҳеч нарса ололмай қоласан.

— Бувижон!

— Тик, тик! Сеникимас цул!

Мен икки фридрихсдор қўйдим. Зўлдирича анчагача дигирчак ичида учиб юрди, сўнг ниҳоят, уячаларига тушиб сакрай боилади. Бувимиз тек қотганча, қўлимни маҳкам қилди, ва бирдан — қарсса!

— Zero,— деб эълон қилди крупер.

— Кўрипг, кўрипг! — Чехраси чарақлаб очилған, ўзидан мамнун бувимиз менга тезгина ўгирилиб қаради.— Сенга айтдим-ку, айтдим-ку! Худо ўзи икки тилла ташга қўй деб, кўпглимга соглан экан. Қани, энди мен қанча оламан? Нега беришмаяпти? Потапич, Марфа, қайга ғойиб бўлишди булар? Бизникилар ҳаммаси қаерда? Потапич, Потапич!

— Бувижон, кейин,— деб шивирладим унга,— Потапич эмиқда турибди, уни бу ерга қўйишмайди. Ана, қаранг, бувижон, сизга пул тўлашяпти, олинг! Бувимизга кўк қоғозга эллик фридрихсдор солиб муҳрланган, вазмини тугунчани ташлашибди ва яна муҳрланмаган йигирма фридрихсдорни санаб узатишибди. Буларниг барини мен бувимизниг олдига куракча билан суриб қўйдим.

— Faites le jeu, messieurs! Faites le jeu, messieurs! Rien ne va plus²— деб эълон қиласарди крупер, ўйинга чорлаб рулетканি айлантироқчи бўларди.

— Э, худо! Кеч қолдик! Ҳозир айлантириб юборишади! Тик, тик! — безовталаниб қолди бувимиз,— мунча имиллайсан, тезроқ,— деб ҳовлиқарди у мени кучи борича туртиб.

— Нимага тикамиз, ахир, бувижон?

— Zero ga, zero ga! Яна zero ga! Иложи борича кўпроқ қўй! Ҳаммаси бўлиб қанча пулимиз бор? Етмиш фридрихсорми? Аяб ўтирма, бирварақай йигирма фридрихсдордан тикавер.

¹ Ўттиз олти (*франц.*).

² Ўйинга пул тикинг, жаноблар! Ўйинга пул тикинг! Бошқа ҳеч ким қўймайдими? (*франц.*).

— Эсингизни йигинг, бувижон! У баъзан икки юз мартааб чиқмайди! Бу аҳволда бор сармоянгиздан айриласиз?

— Қўй, алдама, алдама! тик! Тилим қақшаб кетяшти? Үзим биламан,— титраб-қақшаб жазавага тушди, бувимиз.

— Устав бўйича зегога бирваракай ўн икки Фридрих-едордан ошиқ қўйин мумкин эмас, бувижон,— мана, бўйти, қўйдим.

— Нега мумкин бўлмас экан? Э, сен мени алдаётганинг йўқми? Мусье! Мусье!— деб турткилади у рулеткани айлантироқчи бўлиб турған, чап томонида ўтирган крунерни,— combien zero? donze? donze?¹

Мен дарров кампирининг саволини французчалаб тушуни тириб бердим.

— Oui, madame²,— одоб билан гасдиқлади крупер,— худди шунингдек, ҳар бир тикиш бирваракай тўрт минг флориндан ошмаслиги керак, устав бўйича,— деб қўшиб қўйди у яна изоҳлаб,

— Майли, плож йўқ, ўн икки қўй.

— Le jeu est fait³!— қичқирди крупер. Дигирчак айланна кетди, ўн уч чиқди. Йотқиздик!

— Яна, яна, яна!— Тик яна!— қичқирди бувимиз. Мен энди қаршилик қилмай қўйдим, елкамни қисдим-да, яна ўн икки Фридрихедор тикдим. Дигирчак узок айланди. Бувимиз дигирчакдан кўзини узмас, даф-даф қалтиради. «Наҳотки, у ростданам, яна zero га ютаман деб ўйлаётган бўлса?»— унга ҳайрон бўлиб тикилганча хаёлимдан ичирдим. Унинг чеҳрасида албатта ютаман деган ишонч иорламоқда эди, мана-мана zero!— деб эълон қилишларига унинг ишончи комил эди. Зўлдирча катакка тушди.

— Zero!— қичқирди крупер.

— Ана!!!— жўшиб тантана қиларкан, менга қаради бувимиз.

Мен ҳам ўйинчи эдим; мен буни ўша дамда қаттиқ ҳис қилдим. Қўл-оғим қалт-қалт титрар, бошим бир нарса урилгандек гувилларди. Албатта, бунақаси камдан-кам учрайди, қандайдир ўнта зарбдан сўнг уч карра zero чиқди: лекин бунга уничалар ажабланиб ўтирмаса ҳам бўларди. Мен ўзим уч кун бурун zero уч карра кетма-кет чиққанлигини ўз кўзим билан кўрганимаш, шунда олдидағи

¹ Поль қавча туради? Ўн иккими? Ўн иккими? (франц.).

² Шундай хоним (франц.).

³ Ўйин бошланди (франц.).

қоғозга зарблар қаандай тушаётганилигиши батафсил қайд қилиб бораётган ўйинчилардан бирни кечагина шу зего бир кеча-кундуз ичи фақат бир марта чиқди, холос, деган әди ҳаммага эшиттириб.

Катта ютуққа ўйнаб ютган одам каби бувимизга алохыда ҳурмат күрсатыб, әзтибор билан ҳисоб-китоб қилиниши. Камиир роша-роса түрт юз йигирма фридрихсдор, яъни түрт минг флорину йигирма фридрихсдор олиши керак әди. Йигирма фридрихсдорни унга тилла тапга билан, түрт мингини эса — банк билетлар билан тұлашды.

Бу сафар энді камиир Нотапични чақириб ўтирамади; у бутуслай бошқа нараса билан машыгул әди. У ҳозир турт-түрткиласас, сиртдан айча сокин әди. Агар таъбир жойын бұлса, у ич-иңдан қалтиради. Бутун диңқати алланимдага жам бўлғап, мўлжал олмоқда әди:

— Алексей Иванович! У бирварақай фақат түрт минг флорин тикини мумкин деб айтдими? Ма, ол, шу түрт мингниң ҳаммасини қизилга қўй,— бир қарорга келди бувимиз.

Уни бундан қайтаринининг фойдаси йўқ әди. Диғирчак айланаб кетди.

— Rouge! — эълон қилди крунер.

Яна түрт минг флорин ютдик, демак ҳаммаси бўлиб саккиз минг.

— Түрт мингини менга бер, қолған түрт мингиди яна қизилга қўй,— амр қилди бувимиз.

Мен тагин түрт минг қўйдим.

— Rouge! — яна эълон қилди крупер.

— Ҳаммаси ўн икки минг! Қани, бу ёққа бер. Тиляларни бу ёққа ҳамёнга тўқ, қоғоз пулларни эса яшириб қўй.

— Бас! Уйга! Креслони жилдиринг!

XI боб

Креслони залнииг нариги ёғига, эшикка томон гилдиратиб олиб кетинди. Бувимиз ял-ял яшиаб кетганди. Бизниклар унинг атрофини дарҳол ўраб олиниб, табриклай бошлишди. Бувимизниң хатти-ҳаракати қанчалар ғалати бўлиб кўришимасин, унинг бугунги ютуғи кўп нарасаларининг ўрнини босиб кетар, шунинг учун генерал ҳам одамлар кўз ўигида шундай ғалати хотинга қариндош экашлигини оникора қилишдан чўчимай қўйди. У калондимоғлик ва ясамароқ кувоич билан худди ёпи болани эркалатгандай кампирни табриклиди. Даравоқе, у бошқа барча томонабинлар

қатори афтидан қаттиқ ҳайратга тушганди. Теварак-атрофимизда ҳамма бувимизни гапирар, бувимизни кўрсатишарди. Кўплар уни яқинроқдан кўриш учун ёнидан ўтишарди. Мистер Астлей чеккароқда ўзига таниш икки инглиз билан у ҳақда муҳокама қилиб турарди. Бир қанча пурвиқор аёл томошибинлар, хонимлар унга аллақацайдай мўъжиза каби улугвор таажжуб билан кўз солишаарди. Де-Грие табассум ва табрикларини мисли сочиб юборди.

— Quelle victoire!¹— дерди у.

— Mais, madame, c'estait du feu!²,— деб унга жўр бўларди ялтоқи бир жилмайшилар тортиқ қилиб mademoiselle Blanche.

— Ҳа, муни қараанг-а, ўн икки минг флорин ютиб олибман! Ўн икки мингтини қўя туринг, олтинлар-чи! Олтинлар билан ўн уч минг бўлади ҳисоб. Бу бизнинг пулга қанча бўлади? Олти мингларга бориб қолар-ов?

Мен, етти мингдан ошади, ҳозирги курс бўйича саккиз мингга ҳам бориб қолади, дедим.

— Ҳазилми, саккиз минг! Сизлар эса, бу ерда қўлипгизни бурпингизга тиқиб ўтирибсиз, қалпоқлар! Потапич, Марфа, кўрдингларми?

— Онажонимиз, қандай қилдингиз? Саккиз минг сўм-а,— деб хитоб қиласарди айланиб-ўргилиб Марфа.

— Манглар, сизларга ҳар бирингизга мендан беш тилла танга, мана!

Потапич билан Марфа ўзларини ташлашиб ушинг қўлларини ўпа бошлапши.

— Ўқчиларга ҳам бир фридрихсдордан берилсип. Ҳар бирига бир тилла танга бер, Алексей Иванович. Манов лакей қуллуқ қиляптими, ановиниси ҳамми? Табриклашяптими? Уларга ҳам биттадан фридрихсдор бер.

— Madame la princesse . . . un pauvre expatreie... malheur continual... les princes russes sont si généreux³, деб кресло атрофида чирмовуқдай ўралашарди эски камзул, йилтироқ шимча кийган мўйловдор бир кимса картузини қўлида ўйнатганча таъма ва тавозе билан оғзини қийшайтириб.

— Унга ҳам фридрихсдор бер, йўқ, иккита бер, бўлди, бас, уларинг охири бўлмайди шекилли. Кўтаринглар, олиб боринглар! Прасковья,— деб мурожаат қилди у Поп-

¹ Қандай ғалаба (*франц.*).

² Лекин, холим, бу жуда зўр бўлди! (*франц.*).

³ Киягиня жаноби олиялари... бечора муҳожир... Бахтсизлик ичидагидим... рус княzlари шу қадар хайр-саховатли.. (*франц.*).

глиа Александровнага,— мен сенга әртага қўйлаклик олиб бераман, ановинга ҳам, mademoiselle нимайди, отинг қуртур mademoiselle Blanche, шундаймиди, унга ҳам қўйлаклик олиб бераман. Унга таржима қилиб бер, Прасковья!

— Mersi, madame,— ликиллаб тиз букиб таъзим қилди mademoiselle Blanche у оғзини майна қилгандай қийшайтириб қулди-да, Де-Грие ва генералга қараб қўйди. Генерал бир оз қисинар, хиёбонга етиб келганимизда у ҳаддан ташқари енгил тортди.

— Федосья, Федосъяни айтмайсизми, тоза анграйиб қоладиган бўлди-да,— дерди бувимиз генерал хонадонининг энагасини эслаб.— Унга ҳам қўйлаклик совга қиласиз. Ҳей, Алексей Иванович, Алексей Иванович, анов тиланчига садақа қил!

Йўлдан аллақандай жулдур кийинган, елкалари тиришган бир кимса ўтиб борар, икки кўзи бизда эди.

— Бу тиланчига ўхшамайди, бувижон, биронта сандирвоқи шекилли.

— Бер! бер! унга бир гульден бер!

Мен унинг олдига бордим-да, садақа узатдим. У менга ёмон таажжубланиб тикилди, аммо гульденни индамай олди. Ундан май ҳиди анқирди.

— Ўзинг-чи, Алексей Иванович, баҳтиргни синаб кўрмадингми?

— Йўқ, бувижон.

— Кўзларинг ёниб кетди, кўрдим.

— Мен ҳали бир синаб кўраман, албатга, кейинроқ.

— Тўғри zero га қўявер! Мана кўрасан! Қанча пулинг бор!

— Бор-йўги йигирма фридрихсдор, бувижон.

— Озроқ экан. Агар хоҳласанг, сенга эллик фридрихсдор қарз бериб тураман. Анави тахланганни майли, ола қол, сен эса, отагинам, умидвор бўлиб ўтирма, сенга бермайман!— бирдан генералга қаратади деди у.

Генерал икки букилиб қолгандай бўлди, лекин миқ этмади. Де-Гриенинг қовоғи солинди.

— Que diable, c'est une terrible vieille!¹,— деб тишининг орасидан шипшиди генералга қараб.

— Тиланчи, тиланчи, апа яна тиланчи!— деб қичқирди бувимиз,— Алексей Иванович, бунга ҳам гульден бер.

Бу сафар аллақандай этаги узун кўк камзул кийган,

¹ Жин урсии, ёмон кампир экан (франц.).

қўлида узун ипгичка қамчи тутгац, ёгоч оёқли мўйсағид учради. У кекса солдатга ўхшарди. Аммо унга гульден узатган эдим, у ўзини бир қадам орқага ташлади-да, мени ўқрайиб кўздан кечирди.

— Was ist's der Teufel!¹ — деб қичқирди у бўралаб сўкингланча.

— Жинни! — деб қичқирди бувимиз ҳам қўлини силтаб. — Юринглар, ҳой! Очқаб кетдим! Ҳозир тушлик қилиб оламиз, кейин бир оз дам олиб ётамиз, кейин япа ўша ёққа борамиз.

— Сиз яна ўйнамоқчимисиз, бувижон? — қичқирдим мен.

— Сен нима деб ўйловдинг? Бу ерда сизлар шўри-нгизга шўрва тўкилиб юрсангиз, мен, нима, сизларга қараб ўтирайми?

— Mais, madame, — деб яқинлашди Де-Грие, — les chances peuvent tourner, une seule mauvaise chance et vous perdrez tout... surtout avec votre jeu... c'était terrible!²

— Vous perdrez absolument³, — деб чурқиллади тадамоисelle Blanche

— Сизларнинг пима ишларингиз бор-а? Ютиқизсам, ўз пулимни ютқизаман! Қаерда қолди апави, мистер Астлей? — деб сўради у мендан.

— Воксалда қолди, бувижон.

— Аттанг; ана уни яхши одам деса, бўлади.

Бувимиз уйга келгач, зинада обер-кельнерни учратиб қолди-да, уни ёнига чақириб қандай ютгани ҳақида мақтанди, кейин Федосъяни чақириб, унга уч фридрих-едор ҳадия қилди, сўнг таом келтиришини буюрди. Кампир овқатлапаркан, Федосъя билан Марфа упиниг атрофида гиргиттон бўлишар, офизаларидан бол томарди.

— Сизга қарайману ҳеч кўзимни узолмайман, опажон, — лаби-лабига тегмай бидилларди Марфа, — Потапичга шукул дейманки, онажонимиз асти нима қўлмоқчи. Столлинг усти эса, вой, худойим-эй, пулга тўлиб кетибди! умрим бино бўлиб бунча пулни сира кўрмагацман, атрофда ўтирганиларнинг ҳаммаси жаноблар, ҳаммаси жаноблар. Потапич, дейман, шунча жаноблар қаердан келишди? Худо онажонимизга ўзинг мадад бер дейман! Сиз

¹ Жин үрсин, ўзи нима гап! (нем.)

² Лекин хоним, омад қолмаслиги мумкин, бир потўгри ўйни — кейин ҳаммасини бой берасиз... айниқса сизнинг бу қўйишингизда... жуда ёмон бу! (франц.).

³ Сиз мутлақо ютқизиб қўясиз (франц.).

учуп худодан сўраймангу юрагим эса худди тўхтаб қолаётгандек, тўхтаб-тўхтаб қолаётгандек, шукул қалтирайман, титроқ босади. Худо, ўзинг уига мададкор бўй, дейман, ана, худонинг ўзи сизга етказди. Ҳозиргачаям, онажоним, ҳадеб титраўман, титрагапим ҳеч ўтиб кетмайди.

— Алексей Иванович, тушиликдан сўнг тайёр бўлиб тур, соат тўртларда борамиз. Ҳозирча сенга хайр, менга биронта доктор-покторни чақирилг эсингдан чиқмасин, ҳали сув ҳам ичиш керак. Бўлмаса эсингдан ҳам кўтарилади.

Бувимизнинг ёнидаи бошим говлаб чиқди. Бизникинниг ҳоли энди нима кечади, ишлар қандай бўлади, шуларни тасаввур қилишга уришардим. Улар (айниқса, генерал) кампирни кўрганиларидан бери ўзларига сира келолмаётгандилари равшан эди. Дам сайин интизор бўлиб кутилган ўлим ҳабари (ва, демак, мерос ҳам) ўринига даҳватан кампирнинг етиб келишин уларнинг мақсадлари ва азму қорорларини шушчалар тилка-пора қилиб ташлаган эдики, бувимизнинг рулеткада қозонган зафарлари ҳақида нима дейинини ҳам билмас, мисоли кесак бўлиб қолган эдилар. Ҳолбуки, ушбу кейинги рўй берган воқеа олдингисидан ҳам муҳимроқ эди, негаки, гарчи кампир икки қайта аниқ-равшан қилиб, генералга нул бермайман, деган бўлишига қарамасдан, ҳали балки яна ким билсин,— ҳар ҳолда умидензлананинга эрта эди. Генералининг барча ишларига бош-қош бўлиб турган Де-Грие умид узмаган эди. *Mademoiselle Blanche* ҳам бу ишларга бош сукъан (ёмоими, генералойим бўлиш, меростга эга чиқиш!), у ҳам, ишончим комилки, умидини йўқотмаган ва ҳар қандай йўл билан бўлмасин, кампирнинг бош-кўзини айлантиришга, уни қўлга олинига тайёр эди,— бу жиҳатдан, у эркаланиб, эркаланиши, ийларпини билмайдиган, димоғдор ва кибру ҳавоюн Полинанинг бутунлай тескариси эди. Лекин эндиликда, бувимиз рулеткада мана шундай зафарлар қозонгандан кейин, унинг феъл-атвори улар кўз ўнгидаги равшани ва ҳар томонлама (қийин-қайсар, ҳукмрон кампир et tombée en enfance) муҳрланиб қолгандан кейин, ҳа, эҳтимолки, шундан кейин ҳаммаси тамом бўлди: ахир, у амал-тақал қилиб бу ерга етиб келганидан ёш боладай хурсанд ва энди сўнгги таңгасини ютқизгунча ўйнайди. «О, худойим!— деб ўйладим, (ва худоё, ўзинг кечиргайсан, заҳархацда қилиб қўйдим)— худойим, ахир, боя кампир ўйнинг чиқаргани ҳар бир Фридрихсдор, генералининг жонига наштар бўлиб ботди,

Де-Гриенинг фигопини оширди, mademoiselle de Cominges нинг аламига алам қўшди, инчунин, энди бу бечорага кўрмоқ бору емоқ йўқ. Яна бир нарса: бувимиз худо берган ютуқдан суюниб кетди, ҳаммага пул улашайтган ва ҳар бир ўткинчи кўзига тиланчи бўлиб кўринаётган найтда ҳам, ўзини тўхтатолмай генералга: «Сенга эса, бари-бир бермайман!»— деб юборди. Бу демак: шу фикр миясида қаттиқ ўрнашиб қолган, ўзига-ўзи шундай сўз берган, оёғини маҳкам тираб олган; чатоқ! чатоқ!»

Мен бувимизнинг олдидаи чиқиб, катта зинадан энг юқори қаватга, ўз ҳужрамга кўтарилад экайман, мана шундай фикрлар миямда қуюн каби айланарди. Буларнинг бари мени қаттиқ қизиқтириб қўйганди; гарчи мен авваллари ҳам олдимда актёрларни бир-бирларига боғлаб турган энг асосий йўғондан-йўғон ипларни сезиб, англаб турган бўлсам-да, лекин барібир бу ўйининг барча во-ситалари ҳамда сирларини билмас эдим. Полина ҳеч қачон менга ишониб юрагини очган эмас. Рост, баъзан у худди билмагандай менга юрагини очиб қолар, лекин шунда дар-ҳол, доимо барча айтган сўзларини кулгига айлантирад, ёки атайлаб барчасини чалкаштириб юборар, ёлғонга чи-қаради,— мен буни сезиб қолгандим. О! У кўп нарсаларни яширади! Ҳар ҳолда мен бу сирли кучаниш ва зўриқинн-лар охирига етаётганилигини сезиб турардим. Яна бир зарба билан ҳаммаси ошкор бўлади ва тугайди. Мен ҳам бу ишларнинг баридан манфаатдор эдим, лекин ўз қисматим устида қайғурмасдим. Менда ғалати бир кайфият ҳукмрон: чўнтағимда бор-йўғи йигирма фридрихсдор пул; бегона юртларда, пимага, қандай яшашимни билмайман, ҳеч парсадан умидим, мўлжалим йўқ — лекин парвойим фа-ляк! Агар Полина ҳақидаги ўй тутиб турмаганда эди, мей тамомила воқеаларнинг кулгили ечимиға берилиб кетган ва тинмай қаҳ-қаҳ уриб кулган бўлардим. Полина мени ўйлатиб қўйган эди, унинг тақдирни ҳал бўлаётганилигини ҳис қилиб турардим, лекин гуноҳкорман, ишма қиласай, мени унинг қисмати ташвишлантираётгани йўқ. Мен унинг сир-асрорини билишини истайман; у олдимга келиб: «Ахир, мен сени севаман»— деб айтишини хоҳлайман, бунинг иложи бўлмаса, бу телбаликдан ҳеч нарса чиқ-маса, унда... Хўп, унда нимани ҳам истайман? Нимапи исташимни билармидим? Мен ўзлигимни йўқотганиман; фақат унинг ёнида бўлсам, унинг камалакдек зиёсида тов-лансан, ёнсан, абадулабад, буткул, доимо, бир умр шундай қолсан дейман. Шундан бошқа ҳеч нарса билмайман! Мен ахир унни қандай талилаб кетаман?

Учинчи қаватга, уларнинг коридорига чиққапимда, мени бир парса туртгандай бўлди. Мен орқамга ўгирилдим ва йигирма қадамча нарида эшикни очиб чиқаётган Полинани кўрдим. У худди мени кутиб, пойлаб тургандай имлаб олдига чақирди.

— Полина Александровна...

— Жим! — огоҳлантирди у.

— Биласизми,— деб пичирладим унга,— ҳозир бир нима биқинимга туртгандай бўлди; қарасам — сиз! Сиздан худди оҳанрабо чиқиб тургандай!

— Манафи хатни олинг,— деди қовоги солиқ, ташвишли ҳолда Полина, у, афтидан, менинг нима деганимни ҳам эшитмади,— ҳозир мистер Астлейцин шахсан ўзига элтиб беринг. Илтимос, тезроқ. Жавоби керак эмас. Унниг ўзи...

У гапини охирига етказмади.

— Мистер Астлейгами? — ажабланиб қайта сўрадим мен.

Лекин Полина аллақачон ичкарига кириб кетганди.

— Ўҳӯ улар хат ёзишиб туришаркан-да! — дедиму, дарҳол югурга мистер Астлейни қидириб кетдим, олдин отелига бордим, йўқ экан, кейин воксалда ҳамма залларни қидириб чиқдим, тополмадим, жаҳлим чиқиб, хафа бўлиб уйга қайтаётсам, уни тасодифан аллақандай отлиқ инглизлар ва инглиз хонимлар қуршовида отда кетаётгапини кўриб қолдим. Уни имлаб чақирдим-да, тўхтатиб, хатни қўлига тутқаздим. Кўзимиз кўзимизга тушиб ҳам улгурмади. Лекин назаримда, мистер Астлей отни атай қичаброқ ҳайдади.

Мени рашик ўртардими? Лекин мен ўзимни мажақланиб ташлангандай сезардим. Улар нима ҳақда бир-бирларига хат ёзишаётгапига ҳам қизиқиб ўтирумадим. Демак, у Полинанинг ишонган одами экан-да! «Ошиаликка ошнаку-я,— ўйлардим мен,— буниси равшан (қачон у Полинанинг ишончига кириб улгурибди экан), лекин ўртада севги бормиккин?» «Албатта, йўқ», деб шишишрди мепга ақлим. Лекин бундай пайтларда ёлғиз ақлнинг ўзи камлик қилади. Ҳар қалай, буни ҳам аниқлаш лозим эди. Иш ёмон чигаллашмоқда эди.

Мен отелга кираг-кирмас швейцар ҳамда ўз кабинетидан чиққан обер-кельнер, сизни ахтариб, сўраб юришибди, уч марта қани у? — деб чақириб одам юборишди, тезроқ генералнинг хонасига бораркансиз, деб айтишиди. Мен ҳаддан ташқари ёмон кайфиятда эдим. Генералнинг кабинетеida унинг ўзидаи бўлак Де-Грие ҳамда mademoiselle

Blanche бор эди, онаси қўриимасди. Унинг онаси фақат хўйкакўрсинга олиб юриладиган, ёллаинган хотин эди; чинакамига иш юритишга тўғри келганда, mademoiselle Blanche ёлғиз ўзи бўлишни ёқтиради. Анов хотин ўз тутинганд қизининг шилари ҳақида чамаси ҳеч нима билмас эди.

Учовлон ниманидир кенганимоқда эдилар, ҳатто кабинетининг эшиги ёниқ эди, ҳеч қачон бунақаси бўлмаганди. Эшикка яқинилашар эканман, қаттиқ-қаттиқ чиқаётган овозларни эшитдим. Де-Грие идда ва заҳарханда билан ганирар, Blanche сурбетларча қутуриб қичқирав, генерал почор товуш билан ўзини нимадацди оқларди. Менинг қўрицилари билан ўзларини бир оз босиб, у ёқ-бу ёқларини тузатишган бўлнидп. Де-Грие соchlарини текислади, қаҳрли юзида табассум пайдо бўлди. Унинг шу ярамас, сохта-қуруқ, соф француздарга хос жилмайини жиним сира суймайди. Ўзини ўйқотиб қўйган, адоп тамом бўлған генерал қаддини аллақандай ихтиёрсиз суратда тиклади. Фақат mademoiselle Blanche дарғазаб чеҳрасини ўзгартирмади, менга бесабр нигоҳ ташлаб, жим бўлиб қолди. Шуни ҳам айтиб ўтайки, у мана шу пайтгача менга ҳаддан ташқари назар-писанд қўймацдан қарап, ҳатто таъзимларимга ҳам жавоб бермас,— менинг умумиц, назарига илмасди.

— Алексей Иванович,— деб майин таъна оҳангидаган бошлади генерал,— сизга шуни айтиб қўяйки, жуда ғалати, ҳаддан зиёда ғалати... бир сўз билан айтганда, менга ва менинг хонадонимга писбатац бўлган сизнинг хатти-ҳаракатларингиз... бир сўз билан айтганда, ҳаддан зиёда ғалатидуркум...

— En ce n'est pas ça,— ғаши келиб, нафрати қўзиб унинг сўзини бўлди Де-Грие (тавба у ҳаммани қўлга олганди!) — Mon cher monsieur, notre cher général se trompe¹, — гап бошқа ёқда (унинг сўзини русчалаб давом этирмоқчиман), лекин у сизга шуни айтмоқчи... яъни, яна ҳам тўғрироғи, сизни огоҳлантириб, ёки ундан ҳам яхшиси, сиздан шуни қаттиқ ўтиниб сўрамоқчи эдик, учи ҳалок қўйманг! Мен худди ана шу сўзни айтмоқчидим...

— Лекин, нима қилиб, нима қилиб? — тўхтатдим уни.

— Майли, айтсан, айтай, сиз, бу кампирга йўлбошчилик (ёки бошқа қандай айттай!) қилаётирсиз, cette pauvre

¹ Бу ундаи эмас... Азизим, қадрли генералимиз адашяпти (франц.).

terrible vieille¹, — тили тутила-тутила дерди Де-Грие, — ахир у ютқизиб қўяди, ҳаммасини қоқлаб олишади! Ўзингиз кўрдингиз, ўзингиз гувоҳ бўлдингиз, унинг қандай ўйнашига! Ахир у ютқиза бошласа, столдан асло нари кетмайди, қайсарлик, қаҳру газаб билан шундай қиласди, ўйнайверади, ўйнайверади, бундай пайтларда ҳеч қачон ютқизган пулинни қайта ютиб бўлмайди, шунда... шунда...

— Шунда, — деб илиб кетди генерал, — сиз бутун хонадонни барбод қиласиз! Мен ва хонадоним — унинг меросхўрларимиз, биздан бошқа яқин қариномни йўқ. Сизга очигини айтай: менинг ишларим чатоқроқ бўлиб турниди, жуда чатоқ. Ўзингиз ҳам бир оз хабардорсиз... Агар у катта ютқизиб қўйса ва ёки бутун меросин бой берса (о худойим!) унда уларга, болаларимга нима бўлади! (Генерал Де-Гриега қараб олди) — менинг ҳолим нима кечади! (У нафратланиб юзини бурган mademoiselle Blanche га ўтирилиб қаради). Алексей Иванович, қутқаринг, қутқаринг бизни!..

— Ахир, мен нима қиласай, генерал, нима қиласай... Қўлимдан нима келади?

— Воз кечинг, воз кечинг, борманг у билан!..

— Бошқа одам топилади! — қичқирдим мен.

— Ce n'est pas ça, ce n'est pas ça, — яна сўзимни бўлди Де-Грие, — que diable! Йўқ, майли, бирга боринг, лекин жила қурса, сал жиловини тортинг, уялтиринг, бошқа нарсага жалб қилинг... Шу, унга жуда ҳам кўп ютқизиб қўйишига йўл қўйманг, бирон ёққа олиб кетинг.

— Қандай қиласман буни? Ахир, ўзингиз шу ишни устингизга олиб қўя қолсангиз бўлмасмикин, monsieur Де-Грие, — деб қўшиб қўйдим ўзимни иложи борича соддаликка олиб.

Шунда мен mademoiselle Blanche Де-Гриега шаҳд билан чўғдай ёнган кўзларини саволомуз тиккантигини кўрдим. Де-Гриенинг баширасида очиқ-опкора, ўзгача бир маъни нифода қиласди, у буни яшириб кетолмади.

— Ҳамма гап шунда-да, у менга энди рози бўлмайди, — деб бақирди Де-Грие қўлларини силтаб. — Мабодо-о... кеийипроқ...

Де-Грие mademoiselle Blancheга ярқ этиб маънодор қаради.

— O, mon cher monsieur Alexis, soyez si bon², — меъ томонига оғатижон табассум билан қадам ташлади made-

¹ Уша бечора, чатоқ кампирни (франц.).

² О, азизим жаноб Алексей, бир яхшилик қилинг (франц.).

moiselle Blanchенинг шахсан ўзи, у иккала қўлимни шартта ушлаб олди-да, маҳкам қисди. Қуриб кетсин! Унинг шайтоний юзи бир зум ичидан бутунлай бошқача бўлиб кетарди. Ушбу сонияда унинг болаларча беғубор табассумли чехраси ялинчоқ, эрка, дилбар бир тусга кирди: охирги жумласини айтаркан, у менга ҳеч кимга билинтирмай аста мугомбирона кўз қисиб қўйди, мени бир йўла адои тамом қилиб ташламоқчи бўлгандир балки? Ҳар қалай, ёмон чиқмади,— лекин бунинг бари жуда қўпол ва жуда чатоқ эди.

Унинг кетидан генерал ҳам ёпишиб олди,— ҳа, росмана ёпишиб олди:

— Алексей Иванович, бояги гапларим учун узр, мен ундан демоқчи әмасдим... Мен сиздан илгимос қиласман, ёлвораман, рус одати бўйича бел букиб таъзим қиласман,— фақат сиз, фақат сиз бизни қутқаришингиз мумкин! Мен ҳам, *mademoiselle de Cominges* ҳам сиздан ўтинализ,— сиз, ахир тушунасиз-ку, тушунасиз-ку?— деб ёлворарди у менга кўзи билан *mademoiselle Blanchени* кўрсатиб. У жуда ҳам почор бўлиб қолганди.

Шу пайт эшик уч марта аста, ҳурмат билан чертилди; очишди — коридор югурдаги эшик олдида, унинг орқасида, бир неча қадам парида Потапич туарарди. Улар бувимиздан элчи бўлиб келишганди. Уларга дарҳол мени қидириб топни ва етказиб келиш топширилганди, «жаҳлари чиқяпти»,— деб маълум қилди Потапич.

— Ҳали эндигина соат уч ярим бўлди-ку!

— Улар ҳеч ухлолмай, ўринда бутун ағдарилиб чиқдилар, кейин бирдан ўринларидан турдилар-да, кресло келтиришни, сизни чақиришни сўрадилар. Ҳозир эшикка чиқиб олганлар...

— *Quelle mègèr!*¹— бақириб юборди Де-Грие.

Ҳақиқатан ҳам, бувимиз эшикда мени тоқати тоқ бўлиб кутиб туарарди. Соат тўртгача унинг сабри чидамаган эди.

— Қани, қўтаринглар!— деб қичқирди у ва биз яна рулетка сари йўл олдик.

XII боб

Бувимиз сабрини йўқотган, тажанг аҳволда эди; рулетка миясига қаттиқ ўрнашиб қолганлиги сезилиб туарарди. Бошқа ҳеч нарсага хотирасини жам қилолмас, ҳад-

¹ Бу қандай алвости (*франц.*).

дан ташқари фаромуш эди. Мисол учун, йўлда борарканмиз, боягидан фарқли ўлароқ ҳеч нарса ҳақида сўраб-суринштирмасди. Бизнинг ёнимиздан шамолдек ўтиб кетган бенихоя ҳашаматли коляскани кўриб, қўлинни кўтарди-да, «Нима ўзи? Кимники?»— деб сўрагандай бўлди-ю, яна менинг жавобимни эшитмади ҳам чоги; у төқат-сизланиб жойида ўтиролмас, аллақандай қилиқлар қилар, хаёли уни узоқларга олиб қочарди. Воксалга яқинлашар-канмиз, мен олироқдан барон ва баронесса Вурмергельм-ни кўрсатган эдим, у бутуnlай паришонлик билан, «А!»— деди-ю, орқада келаётган Потанич билан Марфага шаҳд билан ўтирилиб, бобиллаб берди:

— Нега орқамдан судралиб келянисизлар? Ҳадеб сизларни олиб боравераманми? Уйга қайтинглар! Менга сенинг ўзинг етасан,— деб қўшиб қўйди улар шошанина қуллуқ қилиб орқаларига қайтиб кетгач, менга қараб.

Воксалда бувимиз келишини кутишган экан. Унга тагии крупер ёпидан ўша жойини ажратиб беришди. Менинча, оддий чиновникларга ўхшаган мана шу сино кру-перларга банк ютадими, ютмайдими, мутлақо барибирга ўхшаб кўрингани билан аслида улар банкнинг ютқизигига бешарво. қарамайдилар ва албатта, одамларни ўйнига жалб этини, газна маифаатларини кўзлаб иш тутини юза-сидан тегишли кўрсатмалар билан таъминланганилар ва шунга кўра ўзлари ҳам, мукофот ҳамда ҳадялар билан тақдирланадилар. Ҳар ҳолда бувимизга энди худди қур-бонликка қарагандай қарапдилар. Кейин бизда қашдай тахмин қилган бўлсалар, шундай бўлди.

Воқеа мана бундай рўй берди.

Бувимиз тўғри zero га ташланди ва дарҳол ўн икки ғридиҳедордан тикилни буюрди. Бир марта қўйдик, икки марта, уч марта — zero ҳеч чиқмас эди. «Тикавер, тикавер!»— деб турттарди мени бувимиз сабрини йўқотиб. Мен адo этардим.

— Неча маротаба қўйдик?— деб сўради у инҳоят тишларини чидамсизлик билан гижирлатиб.

— Ўн икки марта қўйдим, бувижон. Бир юз қирқ тўрт ғридиҳедор тикдик. Сизга айтяпман-ку, бувижон, ҳали кечгача ҳам эҳтимол...

— Йўм бўл!— тўхтатди бувимиз.— Ҳозир zero билан қизилга минг гульден қўй. Ма, сейга пул.

— Қизил чиқди; zero яна бой берилди; минг гульденни қайтариб олдик.

— Кўрдингми, кўрдингми!— пичирларди бувимиз —

қанча қўйган бўлсақ, деярли ҳаммасини қайтариб олдик. Яна zero га қўй; тагин ўн қўямизу сўнг бас қиласиз.

Лекин бешинчи марта қўйганимизда бувимизнинг ҳафсаласи пир бўлди.

— Зўришкаси ҳам қуриб кетсии, бўлди. Ма, тўрт минг гульденинг ҳаммасини қизилга қўй,— амр қилди у.

— Буви! Кўплик қилади; қизил чиқмаса-чи,— деб ёлворардим мен, аммо бувимиз сал бўлмаса мени қалтаклайдеди. (Дарвоқе, у шунчалар кўн турттар эдки, худди уришаётгана ҳам ўхшарди). Илоҳ қанча. Мен боягина ютганимиз тўрт минг гульденинг барини қизилга қўйдим. Дигирчак чироилаб айланга кетди. Бувимиз ютуқ чиқинига асло шубҳа қилмай, виқор билан адл ўтиради.

— Zero,— эълон қилди крунер.

Олдинига бувимиз нима бўлганини англамади, лекин крупер столдаги барча шуллар билан бирга унинг тўрт минг гульденини ҳам қураб олгач, боядан бери чиқмай, бизнинг иккиси юз Фридрихсдорни ютиб кетган, кампирнинг қарғиш ва наломатига учраган zero атай қилгандай бирдан чиқиб қолганлигини билди-ю, баралла оҳ чекиб, бутун залга эшиттириб чапак чалди. Атрофдагилар ҳатто кулиб юборшиди.

— Вой-эй! Лашнатининг пойлаб чиққанини қаранг!— шовқин соларди бувимиз,— вой-вой қуриб кеткур-эй! Бу сен! Бу ҳаммаси сен!— деб менга ёпиша кетди бувимиз, туртиниб.— Сен қўлимни қайтардинг!

— Бувижон, сизга тўғрисини айтдим, нима чиқинини мен қаердан биламан?

— Сенга кўрсатиб қўяман қаердан билишни!— деб шиншиди у ғазаб билан,— йўқол қўзимдан.

— Хайр бўлмаса бувижон,— дедим мен қайрилиб кетмоқчи бўлиб.

— Алексей Иванович, Алексей Иванович, кетма! Қаёқка? Нима бу, нима? Жаҳлинг чиқдими! Тентак! Яна бирпас тур, бирпас тур, хўп бўлди хафа бўлма энди. ўзим жинни! Хўп, бўпти, айт, энди нима қиласиз!

— Мен, бувижон, нима қилишини сизга айтмайман, чунки кейин мени айблайсанз. Ўзингиз ўйнаңг, айтиб туринг, меш қўяман.

— Хўп, хўп! Бўлмаса яна тўрт минг гульден қизилга қўй! Мана ҳамён, олавер,— у чўнтағидан ҳамёнини олиб менга узатди.— Ол, тезроқ бу ерда соғ пул билан йигирма минг бор.

— Бувижон,— шивирладим,— шунча пул-а...

— Ўлсам ўламанки, қайтариб оламап. Тик! — Тикдик ва яна ютқиздик.

— Тик, тик, саккиз минг тик!

— Мумкинмас, буви, энг каттаси тўрт минг!..

— Унда тўрт минг қўй!

Бу гал ютуқ бизники бўлди. Бувимиз сал ўзига келди.

— Кўрдингми, кўрдингми! — деб туртқилади у мени, — яна тўрт қўй!

Тикдик — бой бердик; кейин тагин, кейин тагин бой бердик.

— Бувижон, ўп икки минг ҳаммаси соб бўлди, — дедим мен.

— Кўриб турибман, бари кетди, — деди у қони қайнаб турган бўлса ҳам, ўзини босиб, — кўряцман, отагинам, кўряпман, — деб ғўлдирарди у бир пуктага тикилганча ўйланниб, — эҳ! ўлсам, ўлиб кета қолай, яна тўрт минг гульден қўй!

— Пул қолмади, бувижон; ҳамёпда бизнинг беш процеентли қоғозларимиз ва яна аллақандай қоғозлар бор, пул эса ўйқ.

— Тўрвачада-чи?

— Майда-чуйда чақа бор, бувижон.

— Бу ерда сарроф дўқонлари борми? Менга бизнинг ҳамма қоғозларимизни алмаштирса бўлади, деб айтишди, — деди қатъият билан бувимиз.

— О, истаганича! Лекин алмаштириб, шупча кўп нулингизни ўқотасизки... ҳатто жуҳудининг ўзи тавба дейди!

— Бекор гап! Яна ютиб оламап! Олиб бор, мени. Ўша аҳмоқ саррофларни чақир!

Мен креслони орқага тортдим, юк кўтарувчилар келишиди, биз воксалдан ташқарига чиқдик.

— Тезроқ, тезроқ, тезроқ! — деб қистоқца оларди кампир. — Йўл бошла, Алексей Иванович, яқин йўлни кўрсат... узоқми?

— Икки қадам, бувижон.

Аммо сквердан хиёбонга қайрилишда биз ўзимизнинг одамларга дуч келдик: генерал, Де-Грие, mademoiselle Blanche ва онаси, Полина Александровна улар ичидаги кўринимасди, жумладан мистер Астлей ҳам.

— Ў, ў, ў! тўхталиманглар! — қичқирарди бувимиз, — хўш, нима дейсизлар? Шакаргуфторлик қилиб ўтиргани вақтимиз ўйқ!

Мен орқада келаётган эдим; Де-Грие югуриб олдимга келди.

— Боягининг барини ютқизди, ўзининг ўп икки минг

гульденини ҳам бой берди. Энди беш процентли қоғозларини алмаштиргани кетяпмиз,— деб шипшидим унга тезгина.

Де-Грие қаттиқ депсинди-да, генералга хабар қилгани шишилди. Биз бувимизни жилдириб бораардик.

— Тўхтатинг, тўхтатинг!— деб жон ҳолатда шипшиди менга генерал.

— Ана, ўзингиз тўхтатиб кўрини, қани, деб шивирладим унга.

— Аммажон!— яқинлашди генерал,— аммажон... биз ҳозир... биз ҳозир...— унинг овози қалтирас ва ичига тушиб кетарди,— от-улов қилиб, шаҳар чеккасига чиқамиз... Ажид ноёб манзаралар... пуант... сизни таклиф қилгани бораётувдик.

— Э, қўй, ўша пуантингни!— гижинган ҳолда қўл силтади бувимиз.

— Қишлоқ бор... Чой ичамиз...— давом этарди генерал тамомила умидсизликка тушиб.

— Nous boirons du lait, sur l'herbe fraîche¹, — деб қўшимча қилди Де-Грие ёвуз заҳарханда билан.

Du lait, de l'herbe fraîche — Париж буржуаси учун шундан ортиқроқ гўзаллик манзараси йўқ; маълумки, унинг «nature et la vérité»² га қараши шундай.

— Э, сутинг бошингда қолсин! Ўзинг хўриллатиб ичавер, менинг қорнимни оғритади. Нега бошимни қотирип-сизлар?!— бақириб юборди бувимиз,— вақтим йўқ деяпман-ку!

— Келдик, бувижон!— қичқирдим мен,— шу ерда!

Биз банкир идораси жойлашган уй олдида тўхтадик. Мен алмаштиргани кетдим; бувимиз эшик олдида кутиб қолди; Де-Грие, генерал ва Blanche нима қилишларини билмай бир чеккада туришарди. Бувимиз уларга қаҳраниб қараб қўйди. Улар йўл бўйлаб воксал томонга кетдилар.

Менга жуда чатоқ шарт билан алмашибни таклиф қилдилар, мен бунга журъат қилмай, маслаҳатлашгани бувимизнинг олдига чиқдим.

— Оҳ, қароқчилар!— деб қичқириб юборди у чапак чалиб.— Хўп! Майли!— алмаштир!— деб қичқирди у қатъят билан,— шошма, менга банкирнинг ўзини чақир!

— Идора хизматчиларидан биронтасини олиб чиқа қолай, бувижон?

¹ Майсаларда ўтириб сут ичамиз (*франц.*).

² «Табнат ва ҳақиқат!» (*франц.*).

— Хизматчи бўлса ҳам, майли. Оҳ, қароқчилар!

Идора хизматчиси ўз оёғи билан юролмайдиган кекса, ногирон графиня чақираётганлигини эшишиб, чиқшига рози бўлди. Бувимиз уни анчагача қаҳр-ғазабга мингаш ҳолда муттаҳамликда айблаб уришди, русча, французча, немисчани аралаш-қуралаш қилиб тоза савдолашди, яна мен ҳам тилмочлик қилиб турдим. Хизматчи жиддий одам экан, ҳар иккимизга қараб-қараб қўяр ва боинни сарак-сарак қиласарди. Бувимизни эса у ҳаддан ташқари ажабланниб томоша қиласарди, бу қолаверса, энди одобсизлик эди; ниҳоят, унинг лабига табассум илниди.

— Э, бор жўя! — қичқирди бувимиз.— Пулим бўғзинга тиқилсии! Уидан алмаштириб ол, Алексей Иванович, вақт йўқ, бўлмаса бошқасига борармидик...

— Хизматчи бошқалар бундан ҳам наст беради деялти.

Ўша пайтда қандай алмаштирганимиз ёдимда йўқ, лекин шарти жуда ёмон эди. Мен ўн икки минг флорин тилла ва қофоз пул алмаштириб олиб чиқдим.

— Ў, ў, ў! Санаб ўтирамизми,— деб қўл силтади у,— тезроқ, тезроқ, тезроқ!

— Бошқа ҳеч қачон шу лаънати зего га ва қизилга ҳам қўймайман,— деб тўнгиллади у воқсалга яқинлашаркан.

Бу сафар энди уни кучим етганича камроқ қўйишга қўндиришга тиришдим, имконият айланиб келганда, ҳаммавақт катта-катта қўйишга улгурасиз, дедим. У олдин рози бўлиб турди, лекин кейин сабри чидамади, ўйин пайти, уни ҳеч тутиб туришнинг иложи йўқ эди. У ўн, йигирма фридрихсдор қўйиб андак юта бошлиши билан,— «Ана, кўрдингми! Ана, кўр! — деб мени турткилаб жонҳолимга қўймасди,— кўрдингми, ютдик-ку,— ўн ўрнига тўрт минг турганда, биз ҳозир тўрт минг ютган бўлардик, энди нима бўлди? Ҳаммасини сен қиляпсан, сен, сен!»

Унинг ўйинига қараб туриб, қанчалик ғашим келмасин, мен ниҳоят, индамай туришига, маслаҳат бермасликка қарор қиласдим.

Енимизда бирдан Де-Грие пайдо бўлиб қолди. Улар учовтон шўрда туришган экан; мен mademoiselle Blanche бир чеккада анов князча билан кўз қисишаётганини кўриб қолдим, ёнида онаси ҳам бор эди. Генерал шўрлик пуф сассиқса чиқарилган, эътибордан қолганди. Blanche унга қарагиси ҳам келмас, генерал эса атрофида ликиллаб парвона бўлгани-бўлган эди. Шўринг қургур генерал! Унинг ранги оқарар, қизарар, титроқ тутар ва ҳатто бу-

БИМИЗНИНГ қандай ўйнаётганига ҳам қарамасди. *Blanche* ва киязъ ниҳоят ташқарига чиқиб кетишиди. Генерал улар кетидан югарди.

— Madame, madame,— деб бувимизниш нақ қулоғи тәгига сурилиб бөриб ширинсуханлик билан шивирларди Де-Грие.— Madame бунақада ютолмайсиз... йўқ, йўқ, иномумкин,— деб рус тилини бузиб сўзларди у,— йўқ!

— Бўлмаса қандай! Қани, ўргат! — деди унга бувимиз.

Де-Грие бирдан французчалаб тез-тез чугурлай кетди, маслаҳат берди, беҳаловат бўлди, сўзлади, имконият кутиш керак,— деди, аллақандай рақамларни ҳисоблай бошлиди... бувимиз ҳеч вақони тушунолмасди. Де-Грие тинмай менга мурожаат қилиар, таржима қилишимни сўрарди; столга бармогини нуқар, кўрсатарди; ниҳоят, қўлига қалам олди-да, қогозга бир нарсаларни ҳисоблай кетди. Бувимизниш ниҳоят сабр-тоқати тугади.

— Бўлди, қоч, қоч! Ҳаммаси бемаъии гаплар! «Madame, madame» дейди, ўзи ҳеч вақони бўлмайди; қоч-эй!

— Mais, madame,— чулдирарди Де-Грие ва яна туртиб, бир ишмаларни тушунтиromoқчи бўларди. Унинг ичи ёмон қизиб кетмоқда эди.

— Майли, бир марта у айтгаңдай қилиб қўй-чи,— деб буюрди менга бувимиз, кўрайлик: балки ростдан ҳам ютуқ чиқар.

Де-Грие уни фақат катта-катта тикишдан чаљитмоқчи эди: У сонларга якка-якка ва жам ҳолда қўйинши таклиф қиласарди. Мен унинг айтганини қилиб, биринчи қатор ўн иккениш тоқ сонларига бир фридрихсдордан, ўн иккисдан ўн саккизгача бўлган ва ўн саккиздан йигирма тўртгача бўлган сонлар группасига беш фридрихсдордан, жами ўн олти фридрихсдор қўйдим.

Дигирчак айланга кетди. «Zero»,— деб қичқирди крупер. Биз барини ютқиздик.

— Тоза аҳмоқ экап-ку!— деб қичқирди бувимиз Де-Гриега қараб.— Вой, ярамас француз-эй! Маснаҳатини бошингдан қолсин, ҳайвон. Жўна, жўна! Ҳеч балони тушунмайди-ю, маслаҳат берганига ўлайми!

Жуда ҳам қаттиқ хафа бўлган Де-Грие елкасини қиседида, бувимизга нафратланиб қараб, сўнг нари кетди. Ўртага тушганидан ўзи ўсал бўяди. Чидай олмаганидан кейин нима қилисин.

Жонимизни нечоғлик жабборга бермайлик, бэр соатдан сўнг,— барини бой бердик.

— Уйга! — деб чинқирди бувимиз.

У то хиёбонга етгунимизча чурқ этиб оғиз очмади. Хиёбонда, сўнг уйга етай деб қолганимизда, унишг алами сиртига тоша бошлиди:

— Вой жинни хотин! Вой аъжуба кампир! Вой, қариб қўйилмаган жинни-жинни!

Уйга кириб боришимиз билан:

— Чой беринглар! — деб бақирди бувимиз, — дарҳоя йўлга отланинглар! Кетамиз!

— Қаерга, онажонимиз, қаерга кетамиз? — деб оғзини очганча қолди Марфа.

— Сенинг нима ишинг бор? Човутка ўз жойигни совутма! Потапич, ҳаммасини йиғиштири, ашқол-дашқолни! Москвага қайтамиз! Мен ўн беш мингни бой бердим!

— Ўн беш минг-та, онажонимиз! Э, худоим! — у афтидан кампирга ёқиши учун бўлса керак, бир галати чапак чалиб, хитоб қилганча қолди.

— Бўнти, бўлти, аҳмоқ! Сенинг тингшиганинг етмовди! Овозинги ўчир! Йиғиштирларинг! Уйиниг ҳисобини қил, тезроқ, тезроқ!

— Эндики поезд соат тўққиз яримда жўнайди, бувижон, — деб хабар қилдим мен унинг алансига апдак сув сениш учун.

— Ҳозир неча бўлди?

— Етти ярим.

— Э, аттанг! Э, барибир! Алексей Иванович, бир тийин пулим қолмади. Мана сенга яна иккι билет, анов ерга чопқиллаб бориб, алмаштириб кел. Бўлмаса йўлга ҳам ҳеч вақо йўқ.

Мен жўниадим. Ярим соатдан сўнг отелга қайтсан, бизникиннинг бари бувимизнинг олдида ўтиришибди. Бувимиз Москвага қайтиб кетмоқчи бўлаётганини эшитиб, улар қаттиқ ажабланишган, ҳатто унинг ютиқизиб қўйгани ҳам эсдан чиққан эди. Лайтайлик, у жўнаб кетса, мерос бут қолади. Лекин генералнинг ҳоли не кечади? Ким Де-Гриенинг ҳақини тўлайди? Mademoiselle Blanche очиги, бувимиз қачон ўларкан деб, кутиб-ўтирмайди, чамаси, эпди анови князъ ёки бопиқа дуч келган бирор билан қочиб кетади. Улар кампирнинг қошида туриб, унга таскин, тасалли беришар, кетманг деб ёлворишарди. Полина яна кўринимасди. Бувимиз уларга аччиқланиб қичқираарди.

— Йўқол ҳамманг! Нима ишларинг бор? Бу така соқол нега менга ёнишиб олди, — деб қичқираарди у Де-Гриена, — сенга-чи, тирик тасқара, сенга нима керак, — дерди у мэдемоисель Blancheга қараб. — Нега думингни ликиллатасан?

-- Diantre!¹— mademoiselle Blanche қўзлари қаҳрли йилтираган ҳолда шундай деб ичирлади-да, бирдан ха-холаб кулиб юборди-ю, чиқиб кетди.

— Elle vivra cent ans!²— деб қичқирди у генералга эшикдан чиқа туриб.

— Э, ҳали менинг ўлимимни кутиб ёгибсанми?— деб ёпиша кетди бувимиз генералга айюҳаниос солиб,— Жў-на! Ҳаммасини ҳайдаб чиқар, Алексей Иванович! Нима ишларинг бор? Йотқизсам, ўз пулимни ютқиздим, сизигинимас!

Генерал елкасини қисди, қадди букилганча чиқиб кетди. Де-Грие унга эргашди.

— Прасковьяни чақиринг,— деб буюрди бувимиз Марфага. Беш дақиқадан сўнг Марфа Полина билан кириб келди. Полина шунча вақтдан бери болалар билан бирга ўз хонасида ўтирган, афтидан, атай кечгача ташқарига чиқишини истамаганди. Уиниг чеҳраси жиддий, маъюс ва ташвишли эди.

— Прасковья,— гап бошлади бувимиз,— қулоғимга четдан бир гап чалинди, анов тентақ, ўғай отангни айтаман, ҳалиги қилпиллаган француз қизга уйлаимоқчи эмиш,— нима, актрисами у, ё ундан ҳам баттароқми? Айт, ростми шу гап?

— Мен буни унчалар яхши билмайман, бувижон,— деб жавоб берди Полина,— лекин mademoiselle Blanche-нинг ўзи очиқдан-очиқ айтиб юрибдики, мен...

— Етар!— шаҳд билан уни тўхтатди бувимиз,— ҳаммасини тушундим! Мен доим унинг қўлидан шундай иш келади, деб ўйлардим, доим уни энг ҳавойи, енгилтак одам, деб айтардим! Генералман, деб керилади (полковник эди, истеъфога чиқиб генерал бўлди), ўзини катта олади. Мен, онагинам, Москвага қандай телеграмма устига телеграмма юборганингни; «қари кампир қачон қулоқ қоқади?» деб суриштирганингизни барини биламан. Мерос илинжида; пул бўлмаса, анови ярамас шалақ қиз,— нима эди оти, de Cominges, шекилли,— бу отапгии ясама тиши билан ҳатто малайликка ҳам олмайди. Қизи тушмагур айтишларича жуда шулдор эмиш, одамларга қарз бериб проценти билан ундириб олармиш. Мен, Прасковья, сени, айбламайман; телеграммаларни сеп жўпатмаганса; ўтган ишга саловот дейишади. Биламап, сенинг феълинг чатоқ — ари! Бир чақсанг, дарров шишиб чиқа-

¹ Жин урсия! (франц.).

² У ҳали юз йил яшайди (франц.).

ди, фақат сенга юрагим ачиыйди, чунки: ойинг, марҳума Катеринани чин дилдан яхши кўрардим. Хўп, истайсанми? бу ерларни елкамнииг чуқури кўрсинг дегину мен билан бирга юр. Ахир бошқа иложини ҳам йўқ-ку; энди улар билан юришинг одобдан ҳам эмас; ярашмайди. Шошма!— деб тўхтатди бувимиз жавоб бермоқчи бўлиб оғиз очган Полинани,— мен ҳали гапимни тутатганим йўқ. Мен сендан ҳеч нарса талаб қилмайман. Москвадаги уйимни кўргансан — сарой, истасанг, бутун бир қавати сеники, мабодо, табнатим сенга шомаъкул кўринса, ҳафталаб мендан қочиб юрсанг ҳам майли. Хўп, хоҳлайсанми, йўқми?

— Аввал ўзингиздан бир нарса сўрасам бўладими? Нахот ҳозир кетмоқчисиз?

— Нима, ҳазил қиласидим, онагинам? Айтдимми, кетаман. Сизнинг қуриб кетгур рулеткангизда бугун ўн бени мингпинг тагига сув қўйдим. Мен бундан беш йил буруц Москва атрофида бир ёғоч черковни гиштдан қайта қуриб бераман деб аҳд қилган эдим, бунииг ўрнига бу сарда чувини чиқардим. Энди, онагинам, черков қургани бораман.

— Сув-чи, бувижон? Ахир сиз сув ичгани келгансиз-ку?

— Э, суви ордона қолсин! Менинг қитигимга тегма, Прасковья; жўрттага ўшундай деяпсанми? Айт, кетасанми йўқми?

— Сиздан жуда миннатдорман, бувижон,— деб юракдан гап бошлади Полина,— менга шундай бошпана таклиф қилипсиз. Аҳволимни ўзингиз бир оз бўлса ҳам тушунингиз. Раҳмат, менинг кўнглимни кўтардингиз, ишонинг, балки мен тез орада олдингизга бориб қоларман; ҳозирча баъзи бир сабаблар бор... Муҳим... дафъатан, шу тобда аниқ бир гап айтишга қийналаман. Мабодо, сиз икки ҳафтагина турганингизда эди...

— Демак, истамайсан?

— Демак, иложим йўқ. Бунииг устига мени қаңдай бўлганда ҳам, укам ҳам синглимни ташлаб кетолмайман, ҳозирча... ҳозирча улар қаровсиз қолиб кетиншлиари ҳам мумкин, шунинг учун... агар мени ёш укаларим билан ўз бағрингизга олсангиз, бувижон, унда, албатта, сизнинг олдингизга бораман ва, ишонинг, яхшилигингизини оқлайман!— деб қўшиб қўйди қизғинлик билан,— боялаларсиз ўзим кетолмайман, бувижон.

— Бас, кўзингни сувини оқизма! (Полипа қўз ёш тўкишни хаёлига ҳам келтирмаганди, у ҳеч қачон йигла масди),—жўжаларга ҳам жой топилади; товуқхона ҳай-

ҳотдай. Бунинг устига улар мактабга боришлари ҳам керак. Хўн, демак, ҳозир бормайсанми? Э, кўзингга қара, Ирасновья! Сенга яхшилик қилгим келади, нега боришни ҳөхламаётганингни мени биламан-ку, ахир. Мен ҳаммасини Силаман, Прасковья! Сенга бу французи тушмагур яхшилик келтирмайди.

Полина дув қизариб кетди. Мен ёмон сескандим (ҳамма билади! Демак, фақат мени ҳеч нарсани билмайман!).

— Хўп, хўп, қовоғингни солма. Гапни майдаламай қўяқолай. Фақат, кўзингга қара, иш пачава бўлмасин, эшитяпсанми? Сен ақлли қизсан; сенга жоним куяди. Хўп, бўлди, кошкийди сизларни кўрмаган бўлсам! Бор энди! омон бўл!

— Мен сизни ҳали кузатиб қўямап, бувижон,— деди Полина.

— Кераги йўқ; халақит берма, э, бо, ҳамманд жонимга тегдинг.— Полина бувимизнинг қўлини ўпди, лекин бувимиз қўлларини тортиб олдилар-да, ўзлари Полина-нинг юзидан ўниб қўйдилар.

Полина менинг ёнимдан ўтиб кетаркан, менга бир нигоҳ ташлади-ю, дарров кўзини олиб қочди.

— Хўн, сен ҳам омон бўл, Алексей Иванович! Посезд жўнашига бир соат қолди. Сен ҳам мен билан тоза абор бўлдинг. Ма, манови, эллик тиллани ўзингга ола қол.

— Сизга минг раҳмат, бувижон, лекин қандоқ бўларкин...

— Ол, ол!— деб қўймасдан иддао билан қичқирди бувимиз ва бошқа иложим қолмай олининг мајбур бўлдим.

— Москвада ишлагани жой тополмай изиллаб қолсанг, менинг олдимга кел, бирон ерга ўзим тавсия қиласман. Хўп, жўна энди!

Мен ўз ҳужрамга келиб, каравотга чўвилдим. Ярим соатлар чамаси қўлларимни бошимни тагига қўйиб чалқанча ётдим. Қиёмат қойим қўпмоқда, ўйламасанг ҳеч бўлмайди. Эртага албатта Полина билан қатъий гаплашиб олишга қарор қилдим. Оббо, французи тушмагур-еў? Демак, ҳаммаси рост экан-да! Лекин, нафси замонирга, бу ерда нима бўлиши мумкин-а? Полина ва Де-Грие! Э, худойим, шунчалар ҳам қовушмаган иш бўладими!

Булариниг бари ақлга сифмасди. Мен бирдаи ўзим билмаган ҳолда дик этиб турдим, дарҳол мистер Астлейни қидириб топиб, қандай бўлмасин уни тилга кпритмоқчи бўлдим. У, албатта, мендан кўпроқ нарса билади. Мистер Астлей? Мана менга яна бэр жумбоқ!

Аммо бирдан ҳужра эшиги тақиллаб қолди. Қарасам — Потапич.

— Отахон, Алексей Иванович: бой ойим чақириптилар.

— Нима бўлди? Кетяптими? Поезд жўнашига ҳали йигирма минут бор-ку.

— Безовталар, отахон, ҳеч жойларида ўтиrolмайдилар. «Тезроқ, тезроқ!» — яъни сизни сўрайтилар, отахон; Исо ҳақи, тез бўлинг!

Шу заҳоти пастга югуриб тушдим. Бувимизни коридорга олиб чиқшиган эди. Унинг қўлида пуз селинган ҳамёш.

— Алексей Иванович, олдинга туш, кетдик!..

— Қаёққа, бувижон?

— Ўлсам ўламанки, яна ютиб оламан! Хўп, қани, юр, кўп гапирмай! У ерда ярим кечагача ўйин бўлади-ку, а?

Мен қотиб қолдим, ўйландим, лекин дарҳол бир фикрга келдим.

— Ўзингиз биласиз, Антонида Васильевна, мен бор-майман.

— Нега энди? Нимага бўларкан? Этакмия егамисиз-лар ҳаммангиз?

— Ихтиёр сизда; мен кейин ўзимни кечиролмайман; истамайман! На гувоҳ ва на иштирокчи бўлишни истамайман; баҳримдан ўтинг, Антонида Васильевна. Мана, боя берган эллик фридрихсдорингиз: яхши қолинг! — Мен дасталаинган эллик фридрихсдорни бувимизнинг креслоси ёнидаги қичкина столчага қўйдиму таъзим қилиб, пари кетдим.

— Шу ҳам гап бўлдими! — деб изимдан қичқириб қолди бувимиз,— бормасанг, борма, бир ўзим ҳам йўлни топиб оламан! Потапич, мен билан борасан! Қани, кўтаринглар, кетдик.

Мистер Астлейни тополмай, уйга қайтиб келдим. Туяримдан ошиб, соат бирлар бўлиб қолганда бувимизнинг куни нима билан тугагаплигини Потапичдан эшишиб билдим. Мен боя алмаштириб келган пулларнинг барини, бу бизнинг ҳисоб билан ўп минг бўлади,— совуриб юборибди. Боя кампир икки фридрихсдор тортиқ қилған поляк бувимизнинг бутун ўйинини қўлга олибди. Поляк келгучча у пул тикишга Потапични мажбур қилибди, лекин кўп ўтмай уни қувиб юборибди. Ана шунда поляк найдо бўлибди. Худди атай қилгандай, у русчани бир оз тушупар ва амал-тақал гапиравкан, улар уч тилда аралаш-қу-

ралаш сўзлашиб бир-бирларига базўр тушунишибди. Бувимиз уни тиимай уришиб-қарғар, анови эса «бойвуччамнинг оёғи остида ғубор бўлай», деб ялтоқланаркан, лекин асло сиз билан солиштириб бўлмайди. Алексей Иванович,— деб ҳикоя қиласди Потапич.— Сиз билан у худди бариндай гаплашарди,— анови эса, ўзим ўз кўзим билан кўрдим, ёлғон гапирсам, тил тортмай ўлай,— тўғри столдаги пулларини ўғирлаб оларди. Онагинамизнинг ўзи уни икки марта қўлга туширдилар, ва шунақаңги ёмон таъзирини бердиларки, отагинам, щундай бопладиларки, асти қўяврасиз, ҳатто бир сафар соchlарини юлиб олай дедилар, ўлай агар ёлғон гапирсам, одамлар ҳиринг-ҳиринг кулишади денг. Отагинам, ҳаммасини ютқизиб қўйдилар; қашча бўлса, ҳаммасини сиз алмаштириб берган пулдан ҳеч вақо қолмади. Онагинамизни зўрга бу ерга етказиб келдик — фақат сув беринглар, деб сўрадилару чўқиниб олиб, ўринга чўзиандилар. Қийналиб кетган эканларми, дарров ухлаб қолдилар. Фаришталар ҳомий бўлсин тушларига! Оҳ, ажнабий ер деганидан ўргила қолдим!— хотима қилди Потапич,— айтдим-а, яхшилик чиқмайди бундан деб. Қанийди, тезроқ Москвамизга кета қолсак! Москвамизда, ўз уйимизда нималар йўқ дейсиз-а!? Боғ, бу ерларда ҳам топилмайдиган аввойи гуллар, атир ҳиди анқийди, олмаларнинг меваси тўлишган, кўз илғамас кенглиқ,— шуларни қўйиб ажнабий ерларда юрибмиз! Оҳ-ҳо-ҳо!..»

XIII боб

Гарчи бевошроқ, лекин кучли таассуротлар таъсирида ёза бошлаган унбу қўллэзмаларимни қўлга олмаганимга ҳам мана бир ой бўлиб қолибди. Мен ўшандай кутган қиёмат қойим ростдан ҳам рўй берди, лекин мен ўйлагандан юз карра қаттиқроқ ва кутилмаганроқ бўлди. Жилла қурса, менга тааллуқли томонини олганда ҳам, буларнинг бари жуда ғалати, хунук ва ҳатто фожиали эди. Менинг бошимдан баъзи бир саргузаштлар ўтдики, уларни мўъжиза деса ҳам бўлади. Нари боргандай, ўзим уларни щундай деб қарайман; ўша вақтлар мен чарх уриб айлангани гирдобга бошқа бир пазар билан қарабалса, улар фақатгина унчалар оддий бўлмагани ҳодисалар каби туюлини мумкин. Бу воқеаларнинг ҳаммасига ўзим қандай қарагаплигим, айниқса, мен учун мўъжизалироқ эди. Шу пайтгача мен ўзимни тушунмайман! Буларнинг бари худди туш кабит ўтиб кетди,— ва ҳатто менинг эҳтиросли ҳиссийтларим

ҳам, ҳолбуки, у қудратли ва чинакам эди, аммо... қани энди у, қайга йўқолди? Рост: ўқтии-ўқтии миямдан ялт-ялт этиб шундай фикрлар ўтиб қолади: «Ўшандай мен де-вона бўлиб қолмаганмидим, шунча вақтим телбалар уйда ўтмаганмиди, балки ҳозир ҳам ҳамон ўша ерда ўтирган-дирман,—шу боис кўзимга шундай бўлиб *кўрингандир*—ҳанузгача ҳам шундай *кўринаётгандир*...»

Мен, қоғозларимни йиғиб қайта ўқиб чиқдим. (Буларни телбаҳонада ўтириб ёзмаганмикиман? Шунга эҳтимол, ишонч ҳосил қилмоқчи эдимми?) Мен энди яққаю-ёлғиз ўзимман. Куз тушиб, япроқлар сарғаймоқда. Мана шу маъюс герман шаҳарчасида (о, шунчалар маъюс ва зерикарли бу герман шаҳарлари!) ўтирибману ҳозир қўйи-шими керак бўлган қадамларни ҳар томонлама ўйлаб олини ўрнига, ўтиб кетган ҳиссиётлар таъсирида, изи ўчмаган жонли хотиралар таъсирида, яқиндагина рўй берган ва мени ўз айланаси ичига тортиб, сўнг яна бир чеккага чиқариб ташлаган қуюнлар таъсирида яшаяпман. Назаримда ҳамон ўша қуюн ичра айланмоқдаман, яна худди мана-мана бўрон турадигандек ва йўл-йўлакай менга ҳам ўз қудратли қанотларини теккизиб ўтадигандек ва мен яна ўшандай бевоп, беўлчов парокандада чарх урадигандек, чарх урадигандек, чарх урадигандек...

Ҳар қалай, мен ҳам балки ўз муқим ўрнимни топарман, қуюндеқ чарх уришдан тўхтарман, бунинг учун кейинги ой ичиди бўлиб ўтган ҳангомаларга иложи борича аниқ жавоб топмогим керак. Мен яна қўлга қалам олгим келаётир; гоҳо кечқуруплари қўлингни нимага уришини ҳам билмайсан. Қизиқ, бирон нарса билан машғул бўлинин учун гарчи ўлгудек жишим суймаса-да, бу ердаги мазаси йўқ кутубхонадан Поль де Кокинг романларини (немис тилига таржимасида!) олиб ўқийману ўзимга ўзим ҳайрон қоламан: мен қандайдир жиддий китоб ва ёки қандайдир жиддий машғулотга киришиб кетиб яқинда бўлган воқеаларнинг жозибасини бузиб қўядиганга ўхшайман. Гўё менга ўшал хунук туш ҳам, ундан дилда қолган таас-суротлар ҳам шунчалар қадрдонки, баногоҳ, тутунидай тўзгиб кетмасин деб, унга ҳатто бирон янги нарса билан тегиб ўтишга ҳам қўрқаман! Менга буларнинг ҳаммаси шунчалар қимматли эканми? Ҳа, албатта, қимматли; балки, қирқ йилдан кейин ҳам эслаб юрарман...

Шундай қилиб, яна ёза бошлийман. Дарвоҷе, энди буларнинг барини мухтасарроқ қилиб ҳикоя қилса ҳам бўлар; таассуротлар энди бопиҷачароқ...

Лаввало, бувимизнинг ҳикоясини охирига етказиб қўяй-

лик. Эртасига у ҳаммасини бутуплай бой берди. Шундай бўлиши керак эди: ундейлардан кимда ким бу йўлга кирса, ҳудди қорли тогдан чанада тушгандек, тобора тезроқ, тезроқ қулайверади. У кун бўйи кечки соат саккизгача ўйнади; менинг ўйини тепасида бўлганим йўқ, бошқалар менга айтиб бернишди.

Потапич куни бўйи вонсалда унинг қошида бўлди. Бувимизга ўргатиб турган поляклар шу куни бир неча марта бир-бирлари билан ўрин алмашдилар. Бувимиз аввал гече сочидан тортиқлаган полякни ҳайдаб юбориб, ўрнига бошқасини олди, лекин буниси ундан ҳам бешбаттар чиқди. Кейин бунисини ҳам ҳайдаб, яна кетмай, шу ўртада кресло орқасида ўралашиб юргац, дам-бадам ўйинга боинин суқиб турган ҳалиги биринчисини чақирди,— лекин охирнида нима қилишини билолмай қолдп. Ҳайдалган иккинчи поляк ҳам ҳеч нари кетишни истамасди; уларнинг бири чап ёқда, иккинчиси ўнг томонда жойлашди. Улар гимага қўйиш, қанча қўйиш устида тинмай бир-бирлари билан тортишиб, бир-бирларини сўкишар, бир-бирларини «лайдаксан» деб ҳақорат қилишар, яна бошқа поляк сўкишларини ҳам оғизларидан қўйинимас, кейин яна яратниб отишар, пулни тартибенз совуришар, бевошлиқ қилишарди. Улар жанжаллашиб қолганиларида, ҳар бирлари ўзларича, яъни бирни, мисол учун, қизилга, иккинчиси ҳудди шу ернинг ўзида қорага қўярди. Алоҳа, улар бувимизнинг боини бутунлай айлаптириб, тамомила чалкаптириб юбориши; ишоят, у ингламоқдан бери бўлиб крупер чолдан ёрдам сўради, менинг булардан қутқаринг, деди. Уларни қичқириб, қаршилик кўрсатишларига қарамай, дарҳол ҳайдаб чиқаришди. Уларнинг икковлари ҳам овозларини баралла қўйиб бараварига: кампир бизни аллади, у биздан қарз, бизга виждоисизлик ва насткашлиқ қилиди, деб бақиришарди. Шўрлик Потапич буларнинг барини менга ютқизиб келишига куни кечқурун кўзида ёш билан сўзлаб берди, поляклар чўитакларини пулга тўлдириб олдилар, уларнинг пул ўғирлаб чўптакларига урганиларини ўз кўзим билан кўрдим, деб иолиди, ҳалиги поляк бувимиздан беш фридрихсдор тилаб оларкан-да, дарҳол уларни рулеткага, бувимизнинг пуллари ёнига тикиб қўяркан. Бувимиз ютса, у менинг пулнимин ютди, кампир эса ютқизди, деб дод-вой кўтаради. Уларни ҳайдаб чиқаришгаётганда, Потапич ўришдан туриб, уларнинг чўптаклари тўла олтии деб айтиб берибди. Бувимиз шу заҳоти крунеғсан илтимос қилибди. Иккала поляк қанча бақириб-чақирмасин (ҳудди қўлга тушгап жўжахўролар каби!), полиция келиб,

уларнинг чўитакларини бўшатиб, пулларни бувимизга олиб берибди. Бувимиз то батамом бой бериб бўлгунча круперлар ҳамда воксал бошлиқларнинг анча-мунча ҳурмат-эътиборини қозонган. Аста-секии бутун шаҳарга унинг овозаси ёйилди. Сувга келган барча миллат фарзандлари, оддий ҳамда катта обрў-эътиборли кишилар «бир неча миллион» ютқизиб қўйған «une vieille comtesse russe, tombée en enfance»ни кўргани оқиб келишарди.

Икки полякнинг зуғумидац қутқарғанларига қарамай, бувимизнинг аҳволи сира-сира енгиллашмади. Уларнинг ўрнига дарҳол бутунлай соф русча сўзлапашдиган, гарчи ўзи лакейга мензаб кетса-да, лекин жентльменлар каби кийинган, шоп мўйлов, кеккайган учинчи поляк ҳам ўз хизматини таклиф қилди. У ҳам «панинг оёғи остида губор бўлар», лекин атрофдагиларга кеккайиб, ҳукм ўтказмоқчи бўлар -- бир сўз билан айтганда, ўзини бувимизнинг хизматкори эмас, хўжасидай гутарди. У дам-бадам, ҳар нул тикиш чогида мени ўзим «авовли» пан бўламан, сизнинг бир тийин пулнингиз меңига керакмас, деб ёмои қасам ичгани-ичган эди. У қасамини шуничалар кўп тақрорлардики, охири бувимиз ҳам анча юрак олдириб қўйди. Лекин бу нац ҳақиқатан ҳам аввалига бувимизнинг ўйинини бир оз ўнглаб берди, унинг омади кела бошлади, шунинг учун бувимизнинг ўзи унинг этагидан ушлаб олди. Бир соатдан сўнг воксалдан чиқариб юборилган бояги икки поляк яна бувимизнинг атрофида ўралашиб, жуда бўлмаса, майда-чуйда шиларнигизни баражариб турамиз, дейишди. Потапичининг қасам ичиб айтишича, «авовли пан» улар билан кўз қисишиб, ва ҳатто билитирмай уларга бир нарсаларни узатиб тургац. Бувимиз овқат ҳам емай, креслодан ҳам тушмай ўтирганилиги учун полякларнинг бири чиндан хизматга яраган: югуриб бориб воксалнинг шу яқин орадаги овқатланиш залидан бувимизга шўрва, кейин чой ҳам келтирган. Дарвоқе, овқат олиб келгани иккала поляк ҳам борган. Лекин кун охирлаб қолиб, бувимиз сўнгги пулларнинг ютқизаётганда, унинг атрофини илгари ҳеч ким кўрмаган, эпнитмаган, олтида поляк ўраб олган. Бувимиз охирги таигаларини қўяётган чоғда, улар бувимизга қулоқ солини у ёқда турсин, ҳатто, бутунлай эътибор беришмас, унинг бошидан ошиб столга чўзилишар, ўзлари нулга чаингал солишар, ўзлари хоҳлаганча нул тикишар, тортишар ва шовқини солишар, «авовли пан» билан худди ўз одамларидай муомала қилишар атовли пан эса сал бўлмаса бувимизнинг бор-йўқлигини унугиб қўяёзганди. Ҳатто бувимиз бор ну-

лини ютқизиб, кечқурун соат саккизда отелга қайтиб келәйттанида ҳам, уч-түрт поляқ уни ўз ҳолига қўймай, кресло теварагида чопқиллашиб келишар, бидир-бидир қилишиб, кампир бизни алдади, бизга ўз тегишимизни берсин, деб айлоҳаниос солишарди. То отелга довур шу ҳасратда келишган, ниҳоят, бу ерда уларни туртиб-суртиб ҳайдаб юборишган.

Потапичниң ҳисобига қараганда, бугун қунні бўйи кечагилардан ташқари ҳаммаси бўлиб тўқсон минг ютқизган. Беш процентли қоғозларини, ички зайдёларини, ёнида бор барча акцияларини бирин-кетин, бирма-бир айирбоси қилган. Етти-саккиз соат қандай қилиб, қимрижамай, столга тикилиб ўтирадийкин, деб ажабланган эдим, Потапич айтдики, у уч марта жуда кўп юта бошлаган; шундан, яна умидлапиб, столдан нари кетолмай қолган. Айтмоқчи, бу ўйинга мубтало бўлганлар, одам суткалаб бир жойда картага тикилиб, икки кўзини ўнгидан ва чапидан узмай ўтиравериши мумкинлигини билишади.

Бу брада бизнинг отелимизда ҳам анча муҳим воқеалар бўлиб ўтди. Ҳали эрталаброқ соат ўи бир бўлмасдан, бувимиз уйдан чиқмасдан бурун бизниклар, яъни генерал билан Де-Грие охирги чорапи қўллаб кўрмоқчи бўлишди. Улар бувимиз жўнаб кетиши ўрнига яна воксалга отланажётганини эшлиб, ҳаммаларни жам бўлишиб (Полинадан ташқарин) у билан сўнгги марта ва ҳатто очиқчасига гаплашиб олиш учун келишди. Олдинда турган оғир қўйинчиликлардан титраб-қақшаган, юраги зириллаб турган генерал бир оз ҳаддан ошириб юборди: у ярим соат ялиниб ёлворгач, ва ҳатто ўзининг қарзлари, mademoiselle Blanche га бўлган муҳаббатини (у бутунлай ўзини йўқотди) очиқ тан олиб айтгач, генерал бирдан дўқ қилишга ўтди, бувимизга бақириб, обёқларини депсий бошлади; сиз паслу насабимизга иснонде келтиряпсиз, бутун шаҳарга допғимиз кетди, ва шиҳоят... «Сиз рус номига доғ туширдингиз! — қичқиради генерал,— бунга ҳали полиция бор!» Бувимиз алоҳа уни таёқ билан (ҳақиқий таёқ билан) қуввиб чиқарди. Генерал ва Де-Грие эрталаб яна бир-икки марта кенгапиб олиниди, улар, ростдан ҳам, полицияни бир амаллаб ишга солинипнинг иложи йўқмикин? деб бошлирини қотиришарди. Яъни, бир ҳурматли кекса аёл баҳтисизлликка учраб ақлдан озиб қолибди, охирги буд-шудини ўйнаб ютқизяни ва ҳ. о. Хуллас, бирон назорат ва ёки таъкид остига олиш мумкин эмасмикин?.. Аммо Де-Грие фақат елқасини қисар, тамомила лақашниқилдоқ бўлиб

қолган, кабинетнинг у бошидан бу бошига тиимай югурған генерал устидан қўзига қараб туриб очиқ куларди. Охири, Де-Грие қўл силтади-ю, қайгадир гойиб бўлди. Кечқурун у отелдан бутунлай чиқиб кетганини, кетмасдан олдин Mademoiselle Blanche билан нима ҳақдадир кескин ва сирли гаплашганлигини эшитдик. Mademoiselle Blanche эса эртаминан қатъий ва қўндаланг чоралар кўрди: у генерални мутлақо ёнига йўлатмай қўйди, уни бутанлай «пуф, сассиққа» чиқарди. Генерал унинг кетидаи воксалга чопқиллаб борди ва уни кичкина князь билан қўлтиқлашиб юрган ҳолда учратди, шунда па у ва на madame venue Cominges генерални таниши. Кичкина князь ҳам у билан саломлашмади. Mademoiselle Blanche уззукни князга ҳар томонлама ишлов бериб, хўп, чўқилаб кўрди, ундан тайинли бир гап кутди. Аммо, афсус! У князга ишониб қаттиқ алданган эди! Бу кичкина фалокат оқишом рўй берди; князь аравани қуруқ опқочиб юрганилиги матълум бўлди; боз устига Blancheдан вексель баробарида қарз қўтариб, рулеткада ўйнамоқчи ҳам экан. Blanche аччиқланиб уни ҳайдаб юборди ва ўз хонасига қамалиб олди.

Шу куни эрталабдан меп мистер Астлейнинг олдинга бордим, тўғрироғи, эрталабдан бери мистер Астлейни қидириб, уни ҳеч тополмадим. Уни на уйдан, па воксалдан ва па боғдан топа олдим. Бугун у ўз отелида овқатланамабди. Соат бешларда уни темир йўл томондан тўғри d'Angleterre меҳмонхонаси томон келаётганида кутилмаганда кўриб қолдим. У шошилиб қадам ташлар, нимадандир жуда ташвишли кўринар, лекин упинг юзидан ташвиши ва умуман қандайдир бир саросима изларини уқиб олиш қийин эди. У одатдагидай: «A!» деди-да, менга самимий қўл чўзди, лекин йўлда тўхталиб ўтирамай таъжил или шонишиб кетаверди. Мен унга эргашдим: лекин менга шундай жавоб бердики, упдан оқибатда ҳеч нарсани сўраб улгуrolмадим ҳам. Бунинг устига нимагадир унга Полина ҳақда сўз очишга ёмон қисимимоқда эдим; мистер Астлейнинг ўзи қиз ҳақида ҳеч нима сўрамади. Меп унга бувимиз ҳақида гапириб бердим; у диққат билан жиддий туриб эшитди-да, елкасини қисди.

— У ҳаммасини ютқизди,— дедим.

— О, албатта,— жавоб берди у,— ахир у кипи меп кетаётганимда ўйнагани борган эди, шунинг учун меп унинг ютқизиб қўйинини билган эдим. Агар вақтим бўлса, кўргани воксалга бораман, чунки менга жуда қизиқ...

— Қаерга кетган әдингиз? — дедим пега шу пайттагача буни сўрамаганимга ажабланиб.

— Мен Франкфуртга бориб келдим.

— Иш юзасидами?

— Ҳа, иш билан.

Бошқа нимани ҳам сўрардим? Дарвоқе, мен ҳамон унинг ёнида кетиб борардим, лекин у бирдан йўл бўйнида жойлашган «De quatre saisons»¹ отелига томон бурилди, менга бош силкиб қўйди-да, гойиб бўлди. Ўйта қайтаётib мени аста-секин шуни англаб етдимки, у билап икки соат сўйлашгашимда ҳам, барибир мутлақо ҳеч нарса била олмаган бўлардим, чунки... ундан сўрайдиган ганим ҳам қолмаган эди! Ҳа, тўғриси ҳам шу! Мен ҳозир ҳечам уша саволимни эплаб беролмасдим.

Шу кунни Полиниа дам болалар ва энага билап боғда айланниб юрди, дам уйда ўтирди. У анча вақтдан бери ўзиши генералдан олиб қочар, у билан жишла қурса бирор жиддийроқ нарса устида бир оғиз сўз қотмасди. Буни сезганимга анча бўлди. Лекин бугун генералининг аҳволи қандай эканлигини билганимдан, у ўз қизини четлаб ўтиши мумкин эмас, яна ҳам тўғрироғи, ораларида муҳим оиласий гап бўлмай иложи йўқ, деб ўйлардим. Аммо мистер Астлей билан гаплашиб отелга қайтиб кела туриб, Полиниа болалар билан учратдим, унинг чехраси гоятда осуда эди, гўё онлада турган бўрон ёлгиз унгагина тегмай ўтганди. Унга таъзим қилдим, бошини силкиб қўйди. Ҳужрамга тажанг бўлиб қайтдим.

Албаттга, у билап гаплашишдан ўзимни олиб қочар, Вурмергельмлар билан бўлган ҳангомадан сўнг бирор марта ҳам унинг олдига бормаган эдим. Мен маълум даражада аразлаган, ўз баҳойимни оннирмоқда эдим; лекин вақт ўтган сайни юрагим қаҳр-газабга тўлиб тошимоқда эди. Мени зигирча севмагандга ҳам, барибир менинг ҳис-туйгуларимни муичалар оёқ ости қилини, кўнгил изҳорига шунчалар менсимай қараш лозиммиди? Ахир, уни қанчалар чин дилдан севинчимни яхши билади-ку. Ахир унинг ўзи менинга шу ҳақда сўзлашимга иззи ва ижозат берарди-ку! Рост, ўтрамизда бу галлар жуда галати бир тарзда бошлапди. Бунга бир оз вақт, икки ойлар чамаси бўлди, у мени кўнглига яқин ола бошлагани, дўстлашмоққа уринаётганини сезиб қолдим, у мени аста синааб кўрарди чамаси. Лекин ўшандаги негадир бу ишнимиз унча юришмади; унинг эвазига мана шу галати муносабатлар қолди; мен шу боисе у билап шунинг

¹ «Йилнинг тўрт ғасли» (франц.).

дай муомала қиласадим. Лекин унга муҳаббатим ёқмаса, унда тўғрисини айтиб, бу ҳақда бошқа оғиз очманг, деб қўя қолмайдими?

Менга сўйлашини ман этмайдилар; ҳатто унинг ўзи баъзан шундан гап очишга шама қиласди ва... устимдан кулади. У менинг жаҳлимни чиқаради, атай азоб беради, кейин мендан бутунлай нафратланниб юради, зарра писанд қилмайди, гўё бошимдан совуқ сув қўйиб юборади,— мана шу унга жуда ҳам ёқади, мен буни эди аниқ билдим, сездим. Ахир, у билади, мен усиз яшай олмайман. Барон ҳангомасидан бери мана уч кун ўтди, мен бу фирузчи кўтаролмайман. Мен ҳозир уни воказалда учратиб қолганимда, юрагим шу қадар гурсиллаб уриб кетдик, рангим қумдай ўчди. Лекин ахир у ҳам меисиз яшай олмайди-ку! Мен унга керакман,— лекин наҳотки, наҳотки унга Балакирев каби масҳаравоз даркор?

Унинг бир сири борлиги, равишан! Бувимиз билаш унинг ўртасида ўтган гап юрагимга тикаандай ботди. Ахир унга юрагингизни очинг деб, минг бора ёлвордим, ахир у билар эди-ку, мен ҳақиқатан ҳам, унинг учун бошимни беришга тайёрман. Лекин у нафратланишдан бошқасини билмайди, мен унга жонимни бағишиласам, у эса баронга дучор қиласди! Бунга қандай чидаб бўлади? Наҳот, у бу ёргу дунёда ўша француздан бошқа ҳеч нарсанни ўйламайди? Мистер Астлей-чи? Бироқ бунга келганда, ҳеч нарсанни мутлақо тушуниб бўлмас, ваҳоланки, о, худойим-эй, мен қанчалар азоб чекардим!

Ўйга келдиму газабим дарёдай тошиб қўлимга қалам олдим-да, унга шундай деб хат ёздим:

«Полина Александровна, гишит қолинидаи кўчди, мен аниқ биламан, бунинг сизга ҳам даҳлдор ери бор. Охириги маротаба сўрайман: сизга менинг бошим керакми, йўқми? Мабодо, бирор нимага ярасам,— мен буткул сизнинг ихтиёригиздаман, мен ҳозирча ўз хонамдаман, ҳеч қаерга чиқмайман ва бормайман. Керак бўлсам,— ёзиб юборинг ё қўнгироқ қилинг».

Хатни коридорнинг югурдагидаи бериб юбордим, фагат ўз қўлига етказиши тайишладим. Мен жавоб кутмовдим, бироқ югурдак уч дақиқадан сўнг қайтиб келдида, «салом айтдилар», деди.

Соат сттиларда мени генералининг олдига чақиришиди.

У кабинетида бир ёқса отлангаандай бўлиб кийиниган ҳолда турарди. Шляпа ва ҳассаси диванда ётарди. Кириб борганимда у хонанинг ўртасида оғиши кериб турар, болни қўйи солинган, овсанни чиқариб ўзи билан ўзи ни-

манидир гаплашар эди. Менга шундай бўлиб туюлди. Лекин менга қўзи тушиши билан қичқириб мен томон отилди, беихтиёр ўзимни орқага ташладим, қочиб кетмоқчи бўлдим. Лекин у иккала қўлимдан ушлаб олди-да, диванга қараб судради. Ўзини диванга ташлади, мени рўпарасидаги креслога ўтқазди ва қўлларимни қўйиб юбормай, лаблари қалтираганча, киприкларига бирдан ёш қалқиб, ялиниб ёлвора бошлади:

— Алексей Иванович, қутқаринг, қутқаринг, раҳм қилинг!

Мен анчагача ҳеч нарса тушунолмадим; у типпимсиз танирар, ганирар, ганирар; тўхтовсиз, такрорларди: «Раҳм қилинг, раҳм қилинг!» Ниҳоят, у бирон нима деб маслаҳат бернишим, йўл-йўриқ кўрсатишими сўраётганини англадим; яна ҳам тўғрироғи, ҳамма ташлаб кетган бу одам қайгу-гамга ботиб ваҳима ичидан мени әслаб чақиртиргац, мана энди юрагини тўкиб соляпти, тўкиб соляпти, тўкиб соляпти.

Унинг мияси чалғиб кетгац, ҳар қалай, бутунлай ўзини йўқогиб қўйганди. У олдимда қўлларини қовуштирас, сал бўлмаса тиз чўкинга ҳам рози эди, фақат (сиз нима деб ўйловдингиз?) мен ҳозир mademoiselle Blanche олдига борсам, бас, унга ганирсан, йўлга солсан, генералнинг ҳузуринга қайтинг унга турмушга чиқинг, десам бас.

— Қандай бўларкин, генерал,— деб қичқириб юбордим мен,— mademoiselle Blanche шу пайтгача ҳам ҳатто қайрилиб қарагиси келмайди менга? Менинг қўлимдан нима келади?

Лекин эътиroz билдиришининг фойдаси йўқ эди. У нима деяётганингизни тушунимасди. У бувимиз ҳақида ҳам алланималар дер, лекин гаплари тутуруқсиз эди; ҳамон полицияга мурожаат қилмоқчи бўларди.

— Бизниңг, бизниңг,— деб бошларди у қаҳр-газаби тўлиб-тошиб,— бир сўз билан айтганда, бизниң тартиб-қондали жамиятимизда бошлиқлар бор, бундай кампирлар устидан дарҳол васийлик ўриатинига бўларди! Ҳа, шундай, марҳаматли афандим, шундай,— деб давом этди у ўгит ва дашном оҳангода, кейин ўридан сапчиб туриб, хонада у ёқдан бу ёққа бориб кела бошлади; — сиз ҳали бундан хабарингиз йўқмиди, марҳаматли афандим, деб мурожаат қилди у хаёлида аллақандай марҳаматли афандига қаратса бурчакка тикилганча,— мана энди биласиз... шундай, ҳа... бизда бундай кампирларни икки букиб ташлашади, ҳа, икки букиб, икки букиб, ҳа-а, шундай... о, жин чалсан!!

Шунда у яна ўзини диванга ташлар ва бир зумдан сўнг йигламоқдан бери бўлиб, ҳансираб, нафаси бўғилиб, *ma-demoiselle Blanche* менга тегмаяпти, чунки телеграмма ўрнига кампирнинг ўзи келди, мана эди мерос ҳам тегмайди, деб ҳиқиллаб, сўзлай бошларди. Мени буларнинг ҳеч қайсисини билмайди, деб ўйларди. Мен Де-Грие ҳақида оғиз очдим; у қўй силтади:

— Кетди! Ҳамма нарсам унинг қўлида гаровда; шипшийдам бўлдим! Сиз олиб келган ўша пуллар... ўша пуллар,— билмайман, қанча қолдийкин, етти юз франкча қолган бўлса керак, хўп — бас, ҳаммаси тамом, эди нима бўлади — билмайман, билмайман!..

— Отелнинг ҳақини қандай тўлайсиз? — деб қичқирдим мен ваҳима босиб,— хўп... кейини-чи?

У хаёли оғиб қаради, лекин чамаси, ҳеч нима тушунмади ва ҳатто менинг ганим қулогига кирмади ҳам. Мен Полина Александровна билан болалар ҳақида оғиз очмоқчи бўлдим, у шоша-ниша жавоб берди:

— Ҳа! Ҳа! — лекин у шу заҳоти яна киязъ ҳақида, *Blanche* эди у билан кетажаги ҳақида гапга тушиб кетар ва шунда...ва шунда,— мен нима қиласай, Алексей Иванович? — деб мурожаат қиларди менга бирдан.—Худо ҳаққи! Мен нима қиласай,— ахир ўзинигз айтинг, бу ионкўрликку! Ахир, бу ионкўрлик эмасми?

Охири ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошилади.

Нима ҳам қилиб бўларди бу одами: лекин уни ёлғиз қолдириш ҳам ҳозир хавфли эди; бир ишқал чиқини ҳеч гап эмасди. Мен ҳар қалай ундан бир амаллаб қутулдим, бироқ энагага ундан тез-тез хабар олиб туриш кераклигини айтдим, бундан ташқари коридор югурдаги эсликнина йигит эди, унга ҳам тушунтирдим; у ҳам майли кўз-қулоқ бўлиб тураман, деди.

Генералининг олдидан қайтган заҳотимоқ Потанич келиб бувимиз сўраётганини айтди. Соат кеч саккиз бўлган, у ҳозиргида воксалдан икки қўли бўшаб қайтганди. Мен унинг олдига йўл олдим: кампир бутунлай абгор бўлган ва афтидан бетоблапиб креслода ўтиради. Марфа унга чой келтириб, зўрлаб ичирмоқда эди. Бувимизнинг овози ҳам, сўзларининг оҳангига ҳам тамомила ўзгариб қолганди.

— Омонмисиз, отахон, Алексей Иванович,— деди у аста виқор билан бошини эгиб,— кечиринг, яна бир карра безовта қилдим, кекса одамдан хафа бўлманг. Мен, отахон, бор-йўғимни у ерда қолдириб келдим, юз минг ҳисоби. Яхши қилган экансан, кеча мен билан бормай. Эди

иулим қолмади, бир тийин ҳам йўқ. Бирнас җояшга ҳам тоқатим етмайди, тўққиз яримда жўнаб кегаман. Сенинг авови одамингга, Астлеймиди оти, киши юбордим, мен ундан бир ҳафта муддатга уч минг франк ىарз бериб турармикин, деб сўрамоқчиман. Сен ҳам унга ишонтириб айт, тагин қўнглига бир нарса келтириб; йўқ деб юбормасин. Мен ҳали, отахон, жуда бойман. Менинг учта катта қишлоғим ва иккита уйим бор. Пулим ҳам жуда қуриган эмас, ўзим билан ҳаммасини олиб келмаганиман. Буни шунинг учун айтиб қўйяпманки, тагин у шубҳаланзб ўтирумасин... Э, ана ўзи ҳам келиб қолди! Яхши одамнинг садагаси кетсанг арзиди.

Мистер Астлей бувимиз чақирганини әшитиб, ҳаялламай дарров етиб келди. У узоқ ўйлаб ўтирумай, ганин ҳам чўзмай дарҳол бувимизга уч минг франкни вексель барабарига санаబ берди, бувимиз вексельга қўл қўйди. Шунини битириб, у таъзим қилди-да, тезгина чиқиб кетди.

— Энди сен ҳам бора қол, Алексей Иванович. Бир соатдан ошиқроқ вақт бор, бирпас ётай, суякларим сирқирайти. Мен қариб мияси ачиған камширдан қўнглиниг өтгри масин. Энди ёш-яланларни енгилтак деб айбламайман, анови шўрлик генералингизни ҳам қоралаб гуноҳга боғмай. У пул бернишимни кутади, унга пул бермайман барибир, нега десанг,— менимча, жуда эсини еб қўйганга ўхшайди, фақат мен қариб қуюлмаган тентак ҳам, ундан кўра ақдлироқ эмасман. Ҳақиқатан ҳам, худо қарисан деб аяб ўтирумайди, такаббурни жазолайди. Хўп, хуш қол, Марфуша, кўтар мени.

Бироқ, мен барибир бувимизни кузатиб қўйнишим керак. Бунинг устига мени нимадандир токатсизланардим, назаримда худди мана ҳозир, шу тобда нимадандир рўй берадигандай эди. Ҳужрамда ўтиrolмасдим. Коридорга чиқардим, ҳатто бирнас хиёбонни ҳам айланиб келдим. Менинг қизга ёзган хатим равшан ва қатъий, ҳозир рўй берадиган қиёмат қойимга эса — чора йўқ, уни орқага қайтариб бўлмайди. Отелда Де-Гриенинг жўнагашини әшиздим. Мана энди ниҳоят, қиз мени дўст ўринида кўрмаганда ҳам, балки хизматкор ўринида кўришдан қочмас. Ахир, унга жуда бўлмаса, югурдак керакдир: ёрдамим тегиб қолар, ахир!

Бувимизни поездга чиқариб, кузатдим. Ҳаммалари алоҳида оилавий вагонга жойлашилар. «Раҳмат сенга, отахон, менга сидқидилдан ёрдам бердинг,— деб ҳўшлашди мен билан бувимиз,— Прасковьяга кеча айтган гапларимни эслат,— мени уни кутаман».

Үйга қайтдим. Генерал хонаси олдиап ўта туриб, энагани учратдим, ундан генерални сўрадим. «Э, отам, ёмонмас»,— деб жавоб берди у похушлик билан. Шуяга қарамай, ичкарига кирдим, лекин кабиپет эшиги рўпарасида ҳайратланиб тўхтаб қолдим. *Mademoiselle Blanche* билан генерал нимадандир ўзларини тўхтатолмай хаҳолашарди. *Vive Cominges* шу ерда, диванда ўтиради. Генерал афтидан, хурсандчилиқдан телба бўлаёзган, пима-жарниидир типмай алжирар, ўзини сира тўхтатолмай асабий қиқирлаб кулгани-кулган, кулгисидан унинг юзи сонсаноқсиз майда ажинилар билан қопланар ва қўзлари ҳам бутқул кўрипмай кетарди. Менга кейипроқ *Blanche*нинг ўзи айтиб берди, у князини ҳайдаб чиқаргач, генерал кўз ёши тўкиб ўтирганилгини эшитибди-да, унга бирпас бўлса ҳам таскин бериш учун олдига кирибди. Бироқ генерал бечора худди шу дамларда унинг тақдирини ҳал бўлганилгини, *Blanche* эртага эрталаб биринчи поезд билан Парижга қанот қоқини учун отланаётганилгини билмас эди.

Генерал кабинетининг остонасида бир зумгина турдим-да, ичкарига кириш фикридан қайтдим, аста билинтирмай чиқиб иетдим. Тепага кўтарилиб, ҳужраманинг эшигини очдим, гира-шира қоронгулиқда бурчакда дераза олдида, курсида кимдир ўтирганилгини сезиб қолдим. Мен кирганимни кўриб, у ўрпидан турмади. Мен шюшиб яқин бордим, қарасам,— нафасим бўғзимга тиқилди. Бу Но-лиша эди!

XIV боб

Мен қичқириб юбордим.

— Нима? Нима?— деб галати сўрарди у. Қизнинг раңги ўчган, тумтайиб қараб турарди.

— Нима дейсизми? Сизмисиз? Ўзингизми шу!

— Мен бир келсам, бутуплай келаман. Одатим шундай. Сиз ҳозир ўзингиз кўрасиз. Шамни ёқинг.

Мен шамини ёқдим. Қиз ўрнидан турди, стол олдига келди-да, унинг устига очилган хат қўйди.

— Ўқинг,— деб буюорди у.

— Бу, бу Де-Гриенинг қўли!— деб қичқириб юбордим мен хатга ёпишиб. Қўлларим қалтирас, хат сартлари кўз ўигимда сакраншарди. Мен сўзма-сўз айтиб беролмайман,— лекин сўзма-сўз бўлмаганда ҳам, фикрларипи келтира оламан, мана:

«*Mademoiselle*»,— деб ёзарди Де-Грие,— побоп, шаронт туфайли дарҳол жўнаб кетишга мажбурман. Мен

барча шароит аниқ-равшан бўлмагунга қадар сиз билан тўкис-тугал гаплашиб олишдан атай қочиб юрганигимни ўзингиз ҳам, албатта, сезганандирсиз. Кекса (*de la vieille dame*) қариндошингизнинг келиши, унинг бемаъти қилиқлари барча шубҳаларимни тарқатиб юборди. Менинг ўз ишларим анча-мунча пароканда бўлиб қолгашиги боисидан ширин умидлар илинжидага узоқ юрмоқликдан маҳрумман, шунча пайт шу илниж билан юрганим ҳам етар дейман. Ўтган ишга саловат, лекин умид қиласманки, менинг ушбу хатти-ҳаракатимдан жантилом ва пок одам учун (*gentilhomme et honnête homme¹*) хос бўлмагапномуносиб бир нарса кўрмассиз. Ўгай отапгизга қарз бериб, бор пулларимдан айрилдим, менга энди фақат бирдан-бир чора қолади: мен Петербургдаги дўстларимга хабар қилдим, улар дарҳол менга гаров берилган мол-мулкни сотиш билан шуғулланадилар; бироқ, мен шуни ҳам биламапки, сизнинг енгилтак ўгай отангиз шахсан сизга тегишли бўлгани пулларни ҳам совуриб йўқ қиласан, шунинг учун ҳам мен эллик минг франкинг баҳридан ўтаман, шу миқдордаги гаровга қўйилган мол-мулк қогозини унга қайтараман, мана энди сиз барча йўқотган нарсаларингизни, мулкни ундан қонуний йўл воситасида қайтариб олиш, талаб қилишга ҳақингиз бор. Шунга ишончим комилки, *made-moiselle*, ҳозирги ҳол-аҳволни пазарда тутганда, менинг бу ишим сиз учун гоятда фойдали бўлади. Яна шунга ҳам ишончим комилки, бу билан ҳалол ва олижаноб писон сифатидаги ўз бурчимни адо этган бўламан. Ишонинг, сизнинг ёдингиз абадулабад юрагимда муҳрлангандир».

— Нима бўйти, ҳаммаси равшан,— дедим Полинага қараб,— наҳот, сиз шундап бошқача бўлади деб кутган бўлсангиз?— қўшиб қўйдим ғазабланиб.

— Мен ҳеч нима кутмовдим,— жавоб берди Полина афтидан ўзини босиб, лекин овози қандайдир ғалати тит-пар эди:— аллақачон бир қарорга келганиман; меп унинг фикрларини ўқирдим, нима деб ўйлаб юрганини билган эдим. У ўйлагандики, мен уни қидириб... талаб қилиб туриб оламану... (У тўхтади, гапини чала қолдириб, лабини тишлади ва жим бўлди.) Меп унга нисбатан кўнглимда икки баравар кучли пафрат туйдим,— деб бошлади у яна,— қани нима қиласкин деб кутиб юрдим. Агар мерос ҳақида телеграмма келса, мен анов тентак (ўгай отам) олган қарзларни башарасига отиб, ҳайдаб юбормоқчи эдим! Анча, анча вақт бўлди, уни жуда ёмон қўриб қолдим. О, у

¹ Дворянин ва тузук одам (*франц.*).

аввалгига сира ўхшамайди, минг карра ўхшамайди, мана энди мана энди!.. О, унинг қабиҳ башарасига шу эллик минг билан туширсам, туниурсам афтига, қанчалар баҳтли бўлардим...

— Лекин қоғоз — эллик минг баробарида қайтариб берган гаров қоғози — генералниң қўлини, ахир? Уни олиб Де-Гриега қайтариб беринг.

— О, ундеймас! Ундеймас...

— Ҳа, рост, рост, ундеймас! Энди генералниң ҳам иложи қанча? Кампир-чи? — бирдан қичқирдим мен.

Полина менга қандайдир фаромуш ва тоқатсиз нигоҳ ташлади.

— Бувимизга нима? — гашланиб деди Полина, — мен унинг олдига боролмайман... Умуман, ҳеч кимдан кечирим сўрамоқчи эмасман, — деб қўшиб қўйди у жаҳли чиққан ҳолда.

— Нима қилиш керак? — қичқирдим мен, — қандай, қандай қилиб, шу Де-Гриени севиб юрибсиз! О, абраҳ, абраҳ! Хўп, истайсизми, мен уни дуэлда ўлдираман! Ҳозир у қаерда?

— У Франкфуртда, у ерда уч кун туради.

— Бир оғиз сўзингиз, ва мен ўша ерга жўнайман, эртагаёқ, биринчи поезд билан! — гўлдирадим мен аллақандай аҳмоқона тарзда жўшиб.

Қиз кулиб юборди.

— Унда бўлса, у ҳали айтса ҳам керак: аввал эллик минг франкии қайтариб беринглар деб. Бунинг устига у уришиб нима ҳам қиларди?.. Қандай бемаъци!

— Унда ахир, қаердан олса бўлади эллик минг франкии, қаердан? — тақрорладим мен тишларимни ғижирлатиб, гўё шунча пул ерда ётибди-ю, кўтириб олинса кифоя қиласидигандай. — Менга қаранг: мистер Астлей-чи? — сўрадим мен, миёмда қандайдир ғалати бир фикр уйгониб.

Қизнинг кўзларидан учқуплар сачради.

— Нима бўпти, агар сени ташлаб, шу инглизнинг олдига боришимни ўзинг истаб турган бўлсанг? — деди у ўзимга ўқдек нигоҳ ташлаганча, аччиқ жилмайиб. У умрида биринчи маротаба менга сенлаб гапирган эди.

Қизнинг шу тобда ҳаяжондан бошин айланиб кетди шекилли бирдан диванга беҳол ўтириб қолди.

Мени худди яшин ургандай бўлди: шу ўзимнинг кўзларимми, шу ўзимнинг қулоқларимми ишонмай қотиб қолгандим! Буидан келиб чиқадики, демак, у мени севар экан-да! У мистер Астлейнинг олдига эмас, менинг ҳузумимга келди! Қиз бола ёлғиз ўзи меҳмонона-

даги менинг хонамга келибдими,— демак, халқининг гап-сўвидан чўчиб ўтирган,— мен, мен бўлсан, унинг қаршиисида қаққайиб турибману яна ҳеч балони тушунмайман!

Хаёлимда ғалати ваҳшиёпа бир фикр ялт этиб кетди.

— Полина! Менга бир соат муҳлат бер! Мени шу ерда бир соат кутиб тур ва... мен ҳозир қайтиб келаман! Бу... бу жуда зарур! Мана, кўрасан! Шу ерда тур, шу ерда тур!

Ва унинг менга ажабсиниб савол аломати билан қараганига эътибор бермай хонадан чопиб чиқиб кетдим; у изимдан нимадир деб қичқириб қолди, лекин мен орқамга қайтмадим.

Ҳа, баъзан жуда ҳам ёввойи бир фикр, кўринишдан сира иложи бўлмаган фикр мияшга шунчалар қаттиқ ўрнашиб қоладики, уни қандай қилиб бўлса-да, амалга ошириш мумкиндек туюлади... Бу ҳам майли-я, агар фикр кучли, эҳтиросли истак билан омухта бўлиб кетса, уни баъзан ниҳоят аллақандай қисматда бор, зарурий, ато этилган, бўлмай иложи йўқ, рўй бермай қолмайдигац алланарса деб биласан! Балки бу ерда яна бошқа бирон нарса бордир, аллақандай олдиндан сезиллар, ироданинг аллақандай фавқулодда зўрайиши, ўз хаёлларинг билан ўзингни оғулаш ёки шунига ўхшаш яна бирон нималар бордир билмайман; лекин бу оқном (мен уни ҳеч қачон унумайман) ҳаётимда бир мўъжиза содир бўлди. Уни оддий ҳисоб билан изоҳлаш мумкин бўлса-да, шунига қарамасдан, барибир мен учун у ҳали-ҳанузгача мўъжиза. Лекин нима учун, нима учун бу ишонч анча пайтлардан бери менда шунчалар теран, шунчалар маҳкам ўриашган эди экан? Менга ишонинг, мен бу ҳақда, яна сизга тақорорлаб айтаман,— бошқалар қаторидаги (демак, рўй бермаслиги ҳам мумкин бўлган), лекин қандайдир рўй бермасдан қолиши сира мумкин бўлмаган бир ҳодиса каби ўйлар эдим!

Соат ўндан чорак ўтганди; мен воказалга қатъий ишонч ва шу билан бирга қаттиқ ҳаяжон ичиди кириб бордим, илгари ҳеч бундай бўлмаган эдим. Ўйин залларида эргалабга қараганда икки баробар оз бўлса-да, лекин ҳали апчагина одам бор эди.

Соат кечки ўнлардан сўнг ўйин залларида чинакам ашаддий ўйинбозлар қоладилар, шифоли сувларда улар учун рулеткадан бошқа ҳеч парса йўқ, улар бу ерларга фақат рулеткани деб келадилар. Кўзларига ундан ўзга ҳеч нима кўринмайди, бутун мавсум давомида бошқа ҳеч парса билан қизиқмайдилар, эрталабдан қора тунгача

ўйин столидан бошларини кўтартмайдилар, агар иложи бўлса то тоиггача ҳам мижжа қоқмай ўйнайверган бўлардилар. Улар кечаси соат ўи иккida рулеткани бекитсалар, жуда хафа бўлиб тарқалишадилар. Соат ўп иккилар бўлиб қолганда, катта крупер рулеткани ёпиш олдидан: «Les trois derniers coups. messieurs»¹ деб эълон қилгалида, улар мана шу қолган охирги уч зарбга чўнтакларидаги бор пулларини қоқиштириб қўймосқчи бўлиб шопилладилар,— ва ҳақиқатан ҳам, энг катта чув тушишлар худди мана шунда рўй беради. Мен илгари бувимиз ўтирган столга ўтиб бордим. Одам унчалар тиқилинч бўлмаганиниги сабабли мен кўп ўтмай стол тепасига ўрнашиб олдим. Шундоққина олдимда қўк мовут устига: «Passé» деган сўз ўйиб ёзилган эди. «Passé» дегани — ўн тўққиздан тортиб, то ўттиз олтигача бўлган рақамларниң биринчи қатори «Manque» деб аталади. Лекин бу билан менинг нима ишм бор? Мен охирги зарб қайси рақамга тушиганини чамалаганим ҳам, ҳатто эшитганим ҳам йўқ, ўйин бошлаш олдидан жиндак бўлса-да, ҳисоблайдиган ҳар бир ўйинбоз буни албатта суриншириб кўрган бўларди. Мен йигирма фридрихсдор пулниминиг ҳаммасини чиқардиму олдимдаги «passé»га ташладим.

— Vingt deux!²— қичқирди крупер.

Мен ютдим ва яна ҳаммасини: олдинги ва ютган пулнимни тиқдим.

— Trente et un!³— деб қичқирди крупер. Яна ютуқ чиқди! Ҳаммаси бўлиб, демак, иулим саксон фридрихсдорга етди! Мен шу пулниң барини ўрта ўн икки рақамга қўйдим (ютуқ уч баравар, лекин икки имконият ўзингга қарши) — дигирчак айлана кетди ва йигирма тўрт чиқди. Менга уч даста эллик фридрихсдорлик ва ўнта олтии тапга тўладилар. Олдингисини ҳам қўшганда ҳаммаси бўлашиб икки юз фридрихсдор.

Мен худди исентмалаётгандай эдим, бир уюм пулниң барини қизилга суриниб қўйдим — ва дарров ҳушим ўзимга келди! Шу кеча ўйнаб туриб, мана энди даҳватан қўрқиб кетдим, баданим музлади, қўл-оёқларим қалтиради. Бирдан хаёлимга бир нарса урилди: ҳозир ютқизиб қўйсан, нима бўлади! Ўртага менинг бутун ҳаётим қўйилганди!

¹ Охирги уч ўйин, жайоблар! (франц.).

² Йигирма икки! (франц.).

³ Ўттиз бир (франц.).

— Rouge! — қичқирди крупер,— ва меп енгил нағас олдим, вужудимдан ўтли чақмоқлар ўрмалагандай бўлди. Ютуғимни банк билетлари ҳисобига тўлашди; пулим тўрт минг флорину саксон фридрихсдор бўлди! (Мен ҳали қапча ютганимни ҳисоблаб боришга қобил эдим).

Кейин меп икки минг флоринни яна ўн икки ўрта рақамларга тикдим ва ютқиздим; кейин тиллаларим ва саксон фридрихсдорни тикдим ва буни ҳам ютқиздим. Мен қутуриб кетдим: охирги қолган икки минг флоринни ўн иккита биричи ҳатор рақамларга қўйдим — шундай, таваккалига, нима бўлса бўлар, ҳисоблаб ҳам ўтирамадим! Дарҳақиқат, бир зумгина ниманицир кутдим, бу кутиш мадам Бланшар Парижда ҳаво шарида ерга учиб келаётганида бошидан кечирган ҳиссиётларга ўхшарди.

— Quatre!¹ — қичқирди крупер. Ҳаммаси бўлиб олдинги қўйганим билан олти минг флорин қўллимга кирди. Меп ўзимни ғолиб сеза бошладим, мен энди ҳеч нарсадан, ҳеч нарсадан қўрқмасдим ва тўрт минг флоринни қорага қўйдим. Менниг кетимдан тўққизтacha одам дарҳол шопа-пеша қорага тикдилар. Крупелар бир-бирларига қараб, имлапиб гаплаша бошладилар. Атрофда говур-ғувур ҳоким, кутишмоқда.

Қора чиқди. Шундан кейин ҳисобни ҳам, қандай, нимага қўяётганимни ҳам унутдим. Фақат шуниси худди тушдагидек эсимдаки, мен чамаси ўн олти минг флорин ютиб олгандим: бирдан бадбаҳт уч зарб билан ўн икки мингини ютқизиб қўйдим; кейин охирги тўрт мингни «раззе»га сурдим (мен энди ҳеч нарсани сезмай қўйгандим, миямда ҳеч қандай фикр йўқ, фақат ғайришуурий тарзда кутмоқда эдим) — ва яна ютдим. Кейин яна тўрг марта кетма-кет ютдим. Фақат шуниси эсимдаки, мен пулларни минг-минглаб сунуриб олардим; япа шу ҳам хотирамдаки, кўпроқ ўрта ўн икки рақамга ютуқ чиқиб турди, мен уларга яхини ёпишиб қолдим. Уларниг чиқишида ҳам аллақандай изчиллик бор эди — кетма-кет, учтўрт маротаба чиқиб, кейин икки гал йўқ бўлиб кетар, сўнг япа уч ёки тўрт маротаба кетма-кет чиқа бошларди. Мана шу ажойиб изчиллик баъзан қават-қават бўлиб келади — худди мана шу қўллда қалам билан ҳисоблаб ўтирадиган кўпни кўрган қирриқ ўйинчиларни ҳайрон қилиб қўярди. Баъзан буида, қисматнинг жуда қалтис ҳазилларига дуч келасиз!

Келганимга ярим соатдан ортиқ вақт ўтгандир деб

¹ Тўрт! (*франц.*).

ўйлайман. Бирдан крупер менга ўттиз минг ֆлорин ютганимни маълум қилди. Банк бир қўй учун шундан ортиқ жавоб бермаганилиги боисидан рулеткани эртага эрталаб-гача ёладиган бўлдилар. Мен барча тиллаларимни олиб чўнтакларимга тиқиширидим, барча қозо пулларимни йиғиштиридим-да, дарҳол бошқа зал, бошқа рулетка, бошқа столга ўтдим. Ҳамма орқамдан эргашди. Бу ерда менга дарров жой бўшатиши ва мен тағиғ ҳеч ҳисоблаб ўтирамасдан таваккалига тика кетдим. Мени нима қутқариб қолди экан, билмайман!

Шуни ҳам айтиб қўяйки, гоҳ-гоҳ миямда ўз ҳисобим лип-лип ўтарди. Баъзи рақамлар ва имкониятлар менга ёқиб қолар, лекин тез орада уларни бир чеккага йиғиштириб, тагин онгиз суратда қўя бошлардим. Мен афтидан, жуда паришон эдим шекилли: эсимда круперлар бир печа мағората менинг ўйинимни тўғрилаб қўйишиди. Мен қўпол хатолар қиласадим. Чаккаларим жиққа ҳўл бўлиб кетган, қўлларим тўхтовсиз қалтиради. Поляк шўринг қургурлар ҳам ёрдам бермоқчи бўлиб атрофимда ўралашиб қолишиди, лекин мен ҳеч кимга қулоқ солмасдим. Омад деганинг кети узилмасди! Бирдан атрофдан шовқин-сурон ва кулги кўтарилиди. «Баракалла, қойил, қойил!»— деб қичқиради ҳамма, баъзилар ҳатто чапак чалишарди. Мен бу ердан ҳам ўттиз минг ютдим, шундан сўнг бу ерда ҳам банкни эртагача ёпиб қўйдилар!

— Кетинг, кетинг,— деб шинширди кимдир ўнг томонимдан. Бу қандайдир франкфуртлик жуҳуд экан: у ёнимдан ҳеч нари кетмас, афтидан менга ёрдамлашган ҳам эди.

— Худо ҳаққи кетинг,— деб пицирлади бошқа бир тоғуш чап қулогимга. Мен кўз қиримни ташладим. Бу жамтарона, лекин ораста кийинглан, ёши ўттизларга бориб қолган, сўлғин ва аллақандай рангпар юзлари ҳозир ҳам мўъжизий бир ҳусидан дарак бериб турган хоним эди. Мен шу дақиқада қозо пулларни ғижимлаб чўётакларимга суқар, стол устида сочилиб ётган тиллаларимни йиғиштирадим. Охириги эллик фридрихсдорлик дастани олдим-да, ҳеч кимга билинтирмай хонимининг қўлларига тутқиздим. Негадир жуда ҳам шундай қилгим келди ва шунда упинг нозиккина ориқ бармоқлари қўлларимни ҳаддан ташқари миннатдорчилик билан қисиб қўйди. Буларнинг бари кўз очиб-юмгуича бир фурсат ичидаги бўлиб ўтди.

Ҳаммасини йиғиштириб, мен бошқа *trente et quarante* залига ўтдим. Бу залда киборларга мансуб кишилар ўтирадилар. Бу ўйин рулетка эмас, карта. Банк бу ерда бир-

варакай юз минг талерга жавоб беради. Бир тикинида бу ерда ҳам әнг кўпи билан тўрт минг флорингача қўйиш мумкин. Мен ўйинни ҳам, қандай қўйишликни ҳам мутлақо билмас, фақат бу ерда ҳам қизил ва қора бўлиб, шуларигина билардим. Мен шуларни мўлжалга олдим. Бутун воксал атрофимга тўпланди. Шу вақт ичида бирон марта Полина ҳақида ўйладимми, эсимда йўқ. Ўшанда пуллар менинг олдимда хирмён бўлиб уюла бошлаган, уларни ҳовуч-ҳовуч қилиб олдимга йиғишдан аллақандай битмас-тугапмас лаззат топардим.

Ҳақиқатан ҳам, мени худди қисматнииг ўзи бошқариб тургандай эди. Бу сафар атай қилгандай бир ҳол юз берди, дарвоқе, бундай пшлар ўйин пайтида тез-тез бўлиб туради. Омад мисол учун қизилга илашиб олади ва кейин ўн бора ва ҳатто ўн беш маротаба бирин-кетин чиқаверади. Ўч кун илгари бир гап қулогимга чалипган эди, ўтган хафта қизил йигирма икки марта кетма-кет чиққан. Албатта, ҳамма дарҳол қизилдан юз ўтиради ва мисол учун ўн марта чиққандан кейин ҳеч ким яна қайга унга тикишга журъят этмайди. Лекин ўшанда қизилнииг тескариси бўлган қорага ҳам тажрибали ўйинчилардан ҳеч ким қўймайди. Кўпни кўрган ўйинчи «тасодифниинг бу кажбаҳслиги» шималигини билади. Мисол учун ўн олти маротаба қизил чиққандан сўнг ўн еттинчиси албатта қорага тушадигандай бўлиб кўринади. Янги ўйинчилар тўда-тўда бўлишиб мана шунга илинадилар, икки, уч бара-вар кўп пул тикиб ўйнайдилар ва бор буд-шудларидан айриладилар.

Лекин мен аллақандай ғалати кажбаҳслик сабаб бўлими: қизил етти маротаба бирин-сирин чиққанлигини кўрдим-да, атай шунга қўя бошладим. Ишончим комилки, бу билан мен ўзимни кўрсатиб қўймоқчи бўлгац бўлсан керақ. Мен атрофда йиғилган одамларни кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган таваккалчилик қилиб ҳайратга солмоқчи бўлдим. О, бу шундайин ғалати ҳиссият — аниқ эсимда, ҳеч қандай мақтанчоқлик қилиб ўтирасимдан ҳам таваккалчилик қуюни мени ўз комига тортиб кетди. Балки шунча ҳиссиятларни бойдан кечириб ҳам одамнииг дили тўймайди, фақат яна ва яна бўлсин деб туради, туйгу туйгуни қитиқлайди ва тамомила ҳолдан тойиб қолмагунча кучайиб, кучайиб бораверади. Рост айтамап, агар ўйин қондаси эллик минг флоринни бирваракай қўйишга имкон берганда эди, мен чамаси уни тикиб юборган бўлардим. Атрофимдаги одамлар, бу телбалик, қизилнииг ўн тўртинчи маротаба чиққани деб қичқириптарди!

— Monsieur a gagné déjà cent mill fijorins¹, — ёнимдан кимнингдир овози қулоғимга кирди.

Бирдан кўзим ярқ этиб очилиб кетди. Ростми? шу кечада юз минг флорин ютиб олибман! Менга бундан ортиқчалиниң нима кераги бор? Мен барча қоғоз пулларимни гижимлаб, қисимлаб, чўнтакларимга тиқшитирдим, барча олтипларим, дасталаниб ётган пулларимни қўйнимга урдим-да, voxalдан югуриб чиқиб кетдим. Ўйин залларидан ўтиб бораракман, менинг қаппайган чўнтакларим, олтиплар залворидан оёқларим майишиб кетаётганилигини кўриб ҳамма ҳиринглаб кулгани-кулган эди. Чамаси, чўнтакларимдаги олтиплар ярим пуддан ҳам ошикроқ чиқарди. Мен томонга бир қашча қўллар чўзилди: қўлимга сиққанча олиб уларга улашдим. Чиқаверишида мени иккى жуҳуд тўхтатишиди.

— Мард экансиз! жуда мард экансиз! — дейлиди улар менга,— лекин эртага эрталаб иложи борича барвақтроқ жўнаб кетинг, бўлмаса, сиз барн-барини ютқизиб қўясаниз...

Уларининг гаплари қулоғимга кирмасди. Хиёбон одам ўз қўлини кўрмаслик даражада зимиштоц қорошғу эди. Отелгача ярим чақирим келарди. Мен ҳеч қачон, ҳатто кичкиналигимда ҳам на ўтилардан ва на қароқчилардан қўрққан эмасман; ҳозир ҳам улар хаёлимда йўқ эди. Мен умуман, ўйлда нималарни ўйлаб борганилигимни билолмайман. Фикрининг ўзи йўқ эди. Омад, ғалаба, қудрат мени аллақаандай масту аласт қилиб қўйганди, билмайман, буни қандай ифодаланини. Кўз ўнгимдан Попша сиймоси ҳам лип-лип ўтиб туради. Мен ҳозир унинг қошига бораётганим, у билан кўришажагим, унга ҳикоя қилиб беражатим, кўрсатажагимни... билар ва ҳис қилардим. Лекин унинг боя айтган гаплари, нега ўйнагани борганим ва бир ярим соат илгари бошимдан кечган барча туйгуларни элас-элас эсладим, улар энди мешга жуда узоқ бир муддатда бўлиб ўтган-у, ҳозирда эскирган, тўғрилашган бир нималар бўлиб туюлди — биз эндиликда уларни ҳатто эслаб ҳам ўтирмаймиз, чунки энди ҳаммаси янгидан бошланади. Хиёбоннинг у чеккасига етай деб қолганимда юрагимга қўрқув, ваҳм тушди: «Агар мени ҳозир ўлдирсалар ва талаб кетсалар нима бўлади?» Қадам сайин қўрқинчим ортарди. Йўнадалроқ югурдим. Бирдан хиёбон тубида беҳисоб чироқларга кўмилган чарогон отеъ порлаб кўринди,— худога шукур, уйга стиб келдим!

¹ Жәноб юз минг флорин ютиб олдилар (франц.).

Мен ҳансираб ўз қаватимга кўтарилидим ва шитоб билан эшикни очдим. Полина шу ерда эди, у қўлларини қўйракларига қовуширганча, ёнаётган шам олдида менинг диванимда ўтиради. У менга ҳайратланиб боқди, ҳа, албатта, шу дамда кўринишм жуда галати бўлса керак. Мен қизнинг тепасига келдим-да, стол устига ўзимнинг уюм-уюм пулларимни тўка бошладим.

XV боб

У ўрнидан турмади, ҳолатини қилт этиб ўзгартирмади, фақат эсимда, исимга жуда қаттиқ разм солиб тикилди.

— Мен икки юз минг франк ютдим,— дея қичқирдим мен сўнгги дастани ташларканман. Стол пулга ва олгин уюмларига тўлиб кетди. Мен энди шу пул уюмларидан кўзларимни сира узолмасдим, баъзи дамлар Полина бутунлай хаёлимдан кўтарилиб кетарди. Мен дам қозоз пулларни тўплаб тартибга солар, дам барча олтин тапгаларни бир ерга тўдалардим. Дам ҳаммасини қўйиб, хона бўйлаб тез-тез юра бошлар, хаёлга толар, кейин бирдан япа стол тепасига келардим-да, тагин пул санашга тушардим. Бирдан худди нимадир эсимга тупниб қолгандай ўрнимдан сакраб туриб эшикка бордим ва қалитни икки марта бураб уни қулфлаб қўйдим. Қейин кичкина чамадоним олдида ўйга ботганча туриб қолдим.

— Балки эртагача чамадопга солиб қўйсаммикин?—деб сўрадим мен бирдан Полинага ўгирилиб, даҳватан эсимга тушшиб. У ҳамон ўша жойнинг ўзида қимирламай ўтирап, лекин менга жуда диққат билан тикиларди. Унинг юз иғодаси аллақандай жуда галати эди; менга сира ҳам ёқмади бу иғода! Агар бу боқишда нағрат бор эди, десам янглишмайман.

Мен тезда унинг олдига келдим.

— Полина, мана йигирма беш минг флорип — бу эллик минг франк бўлади, ҳагто ундан ҳам кўпроқ олинг, эртага унинг башарасига улоқтиринг.

У менга жавоб бермади.

— Агар истасангиз, ўзим олиб бораман, эрталаб аzonда. Хўб?— У бирдан кулиб юборди. Узоқ кулди.

Мен ҳайратланиб, ичим куйиб унга қараб турардим. Мен яқин-яқинларда тилим бийрон бўлиб муҳаббат из-ҳор қилаётган чоғларимда у менинг устимдан мана шундай масхара-мазах қилиб тез-тез кулгани-кулган эди, унинг ҳозирги кулгиси ўшанга ўхшарди. Ниҳоят, у кулги-

дан тұхтади; менга болдан-оёқ хұмрайиб қарай бошлади.

— Менга сизнинг пулингиз керакмас,— деди у жирканиб.

— Нима? Нима дедингіз?— қичқириб юбордим мен.— Полина, нимага әпди?

— Мен текинга пул олмайман.

— Мен дүстлик юзасидан таклиф қыялыман; мен сизга ҳаётимни тиккацман.

У менга худди тешіб юборгудай бўлиб узоқ, синовчан назар солди.

— Сиз жуда қиммат тұлаяпсиз,— деди у истеҳзоли илжайиб,— Де-Гриенинг маъшуқаси әллик минг франк турмайди.

— Полина, нега менга ундай дейсиз!— деб қичқирдим мен таъна қилиб,— ахир, мен Де-Гриеманми?

— Мен сиздан нафратланаман! Ҳа... ҳа!.. сизни Де-Гриедан ортиқ яхши қўрмайман,— деб қичқирди у бирдан кўзлари ўт бўлиб ёнганча.

Шунда у бирдан қўли билан юзларини тўсди, уни жазава тутиб қолди. Мен унга томон отилдим.

Мен йўқ пайтимда унга бу ерда пимадир бўлибди. У худди ақл-ҳушидан айрилганга ўхшарди.

— Сотиб ол мени! Хоҳлайсанми? хоҳлайсанми? әллик минг франкка худди Де-Гриега ўхшаб?— ҳўнграб, энтикиб дерди у. Мен уни қучоқлаб олдим-да, қўллари, оёқларини ўпа бошладим, унинг қошида тиз чўқдим.

Унинг жазаваси аста босила борди. У иккала қўлини елкамга ташлаб менга зингил солиб тикиларди; худди менинг юзимдан пиманидир ўқимоқчидай бўларди. У менга қулоқ солар, лекин афтидан, пима деяётганим қулоқларига кирмасди. Унинг чөхрасига қандайдир ташвиш, оғир ўй соя солганди. Мен унинг учун қўрқдим; у ақлидан озиб бораётгандек эди. Дам бирдан мени оҳиста ўзи томони торта бошларди; чөхрасида маъсум жилмайиш акс этарди; сўнг яна бирдан мени ўзидан нари итарар ва яна хўмрайиб менга тикилгани-тикилган эди.

Бирдан у мени қучоқлай кетди.

— Ахир, сен мени севасан-ку, севасан-ку?— дерди у,— ахир, сен, ахир сен... мени деб барон билан отишмоқчи бўлдинг!— Шунда у кутилмаганда, худди қизиқ бир яхши нарсани эслаб қолгандай қотиб-қотиб кула бошлади. У ҳам кулар, ҳам йигларди бир пайтнинг ўзида. Мен пима ҳам қила олардим? Ўзим худди варажга тутгандай бир аҳволда эдим. Эсимда, у менга аллапималарнидир

сўйлай бошлар, лекин мен ҳеч нарсани тушунолмасдим, У алаҳлаётганга ва абдираётганга ўхшар,— менга шопашниша алланималарни дир айтиб бермоқчидаи бўлар,— алаҳлаӣ туриб, бирдан шодон қаҳқаҳа уриб юборар, айниқса мана шуниси мени жуда қўрқитарди. «Йўқ, йўқ, сен яхшисан, яхшисан!— деб такрорларди у.— Сен менниг вафодоримсан!»— кейин яна қўлларини елкаларимга ташларди-да, яна қўзларимга термулар ва тинимсиз такрорларди: «Сен мени севасанми... севасанми... доим севасанми?» Мен ундан кўзларимни узолмасдим; мен уни бошига ҳеч қачон бундай мунислик ва муҳаббат галаёп-ярик ичра кўрмагандим. Рост, бу алаҳлаш эди, лекин... менниг эҳтирос билан қараётганимни сезиб у бирдан муғамброна жилмая бошларди; у ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ кутилмаганда мистер Астлей ҳақида бир нималар дей бошларди.

Ҳар қалай, у мистер Астлей ҳақида тўхтовсиз ганирар (айниқса, менга боя бир нарсаларни ҳикоя қилиб бермоқчи бўлганида), лекин гап нима хусусида бораётгалигини мен аниқ англаб етолмасдим; афтидан, қиз ушиг устидан ҳатто куларди; тинимасдан, у кутиб турибди... биласаними, у пастида дераза тагида кутиб турибди дерди менга. «Ҳа, ҳа, деразанинг тагида,— бор, очиб қара, очиб қарай қол, у шу ерда, шу ерда!» у мени дераза томонга итарар, лекин мен дераза томонга бормоқчи бўлишим билан шарақлаб кулиб юборар ва мен яна ушиг ёнида қолар, шунда у мени қучоқлай кетарди.

— Биз кетамиз? Биз эртага кетамиз-а?— деб сўроқлай бошларди у бирдан миясига бир фикр келиб қолиб,— ўша... (у ўйга толди),— ўша, бувимизга етиб оламиз-а? тўғрими? Берлинда унга етиб олсак керак-а? Сен нима деб ўйлайсан, уни қувиб етсақ, бизни кўриб нималар деркин? Мистер Астлей-чи?.. Йўқ, бу Шлангенбергдан ўзини ташламайди, сен нима деб ўйлайсан? (У хандон ташлаб кулади). Хўп, қулоқ сол; келаси ёз биласаними, у қаёқка бормоқчи? У Шимолий қутбга илмий тадқиқотлар ўтказгани бормоқчи, мени ҳам бирга боришга тақлиф қилган, ҳа-ҳа-ҳа! У айтадики, биз руслар европаликлар бўлмаса ҳеч нарсани билмас ва ҳеч нарсага қобил эмас эканимиз... Лекин у ҳам яхши одам! Биласаними, у «генерал»ни кечириш мумкин дейди, Бланни бу... бу ҳирс, дейди,— билмадим, билмадим,— бирдан такрорлади у тили тутилиб ва ўзини йўқотиб қўйиб.— Бечоралар уларга жуда юрагим ачийди, бувимиага ҳам... Хўп, менга қара, менга қара, сенга Де-Гриспи ўлдирининг ўйл бўлсин? Наҳотки, наҳот-

ки, сен ўлдираман деб ўйлаган бўлсанг? Мен сенга Де-Грие билан уришгани йўл берармидим? О тентагим! Э, сен ҳатто баронни ҳам ўлдиролмайсан,— деб қўшиб қўйди у бирдан кулиб юбориб.— О, бароннинг олдида сен қашчалар кулгили эдинг! Сизларни скамейкада томоша қилиб ўтиредим; бор, деганимда ўшандаги сира оёгиниг төртмади-я. Роса маза қилиб кулган эдим, роса маза қилиб кулган эдим,— деб қўшиб қўйди у хахолаб.

Ва бирдан яна мени ўниб қучоқлар, яна эҳтирос билан эркаланиб юзини юзимга маҳкам босарди. Мен ўзга ҳеч нарсани ўйламай қўйдим, қулоқларим ҳеч нарсани эшиг-масди. Бошим айтаниб кетди...

Кўзимни очганимда эрталаб соат етти бўлиб қолганди; хонага офтоб тушиб турарди. Полина ёнимда ўтирас ва ҳудди аллақандай қоронгулиқдан чиқаётган ва хотираларни йигиштираётгандай бўлиб атрофга галати олазарак қаради. У ҳам ҳозиргина кўзини очган, столга ва пулларга тикилиб турарди. Бошим жуда оғирлашиб кетгап, сирқиради. Мен Полинанинг қўлларидан тутмоқчи бўлдим; у бирдан мени итариб юборди-да, ўриндан сакраб турди. Ҳаво булатли эди. Тонг оқармасдан ёмғир ёғиб ўтганди. У дераза олдига борди, очди, боши ва кўркагини таниқарига тутди, тирсагини дераза раҳига қўйиб қўлларига тиради. Шу кўйи уч дақиқача турди, менга ўгирилиб қарамади, айтатётган сўзларимни эшигмади. Бошимда қўрқинч бир хаёл гувилларди: энди нима бўлади, бунима билан тугайди? Бирдан у деразадан шари кетди, стол олдига келди ва менга беҳад, беноёни пафрат билап тикилиб, лаблари қаҳру ғазабдан титраган ҳолда, шундай деди:

— Қани, бер энди менга эллик минг франкимни!

— Полина, янами, яна! — оғиз очдим мен.

— Ёки фикрингдан қайтдингми? ҳа-ҳа-ҳа! Балки юрагинг ачиниб кетаётгандир?

Кечакан сапаб қўйилган йигирма бени минг флорин стол устида турарди. Мен олиб унга узатдим.

— Ахир улар энди менини-я? Шундайми ахир? Шундайми? — жаҳул билан сўрарди у цулларни қўлида тутганча.

— Улар ҳамиша сенини эди,— дедим мен.

— Мана, ол бўлмаса, сенга эллик минг франк! — у пулларни қулочкашлаб менга отди. Пул дастаси юзимга қаттиқ урилди ва ерга сочилиб кетди. Полина шундан сўнг хонадан югуриб чиқиб кетди.

Мен биламан, ўшандаги хаёли жойида эмасди, лекин мен бу вақтинчалик ақл-хўйини йўқотишни ҳеч тушунолмайман. Рост, у ҳали ҳам, мана бир ой ўтган бўли-

шига қарамасдан ҳамон касал. Бироқ бу аҳволнинг ва энг муҳими, бу қилиқнинг сабаби нимада эди? Фурури таҳқиқирлаандими? Менинг олдимга ўзи келгани учун пушмонликми? Омадим чопганидан мақтангандай бўлиб кўриндиммикин? Худди Де-Грие каби унга эллик мигъ совға қилиб шу билан қутилиб кетмоқчидай таассурот қолдирдиммикин? Лекин вижданан айта оламанки, бундай эмасди. Менимча, бу ерда қисман унинг орияти ҳам ҳар нарсага сабабчи; орият туфайли менга шоюнади ва мени ҳақорат қилди, балки буларнинг бари унинг ўзига ҳам жуда ноаниқ бўлса керак. Үндай бўлса, албатта Де-Гриенинг ўрнига адабни мен едим ва унчалар катта айбим бўлмаган ҳолда балки гуноҳкор бўлиб қолдим. Рост, буларнинг ҳаммаси алаҳсираш эди, холос. Яна шуниси ҳам ростки, мен унинг алаҳсираётганини билган эдим ва... бу ҳолга эътибор бермаганима. Балки шунга у энди мени кечиролмас? Лекин бу ҳозир шундай; аммо ўшанда-чи? Ўшандачи? Бироқ ахир менинг олдимга Де-Гриенинг хатини кўтариб келаркан, нима қилаётганилигини мутлақо упутиб қўядиган даражада қаттиқ касал бўлмагандир, алаҳсирамагандир, ахир? Демак, у нима қилаётганилигини билган.

Мен барча пулларим ва олтиналаримни шопа-пинча тез-тез ўрин тагига тиқдим-да, устидан кўрпани тортиб Полинадан ўй дақиқалар кейин ташқарига чиқдим. Унинг ўз хонасига кетгаплигига ишончим комил эди, секингина улар турадиган томонга ўтиб, эшик олдида энагадан ойим-қизининг соғлигини сўраб олмоқчи эдим. Зипада энагани учратиб қолдим, ундан Полина ҳали уйга қайтмаганилиги, энага уни қидириб менинг олдимга кетаётганилигини эшишиб ҳанг-манг бўлиб қолдим.

— Ҳозир,— деб айтдим унга,— ҳозиргина менинг олдимдан чиқиб кетди, ўн минут бўлди, қаёққа кетди экан? Энага менга ўпкаланиб қаради.

Бу орада бутун отелга гап тарқалиб кетибди. Хизматчилар ўртасида, обер-кельнер хонасида фрейлейн эрталаб соат олтида ёмғир ёғиб турган бўлишига қарамасдан, отелдан чопиб чиқиб кетганилиги, Апглетеरра меҳмонхонасига қараб юргуранлигини миши-миши қилиб шивирланашарди. Қиз кечаси билан менинг хонамда бўлганлиги уларга ҳам малум экан, буни гап-сўзларидаи, имо-инсраларидаи билиб олдим. Генералининг хонадони барчанинг оғзида миши-миши гап эди: кеча генералнинг ҳўнграб йиглагани, жинни бўлиб қолаёзганини бутун отель эшишибди. Эмишки, келгаж кампир генералнинг опаси экан, у ўғлининг мадемуазель

де Коминжга уйланишига тўсқишлик қилиш учун атайлаб Россиядан йўлга чиқибди, ўғли унинг гапига кирмаса, уни меросдан маҳрум қилмоқчи экан. Ўғли ҳақиқатан ҳам, унинг сўзига қулоқ солмагандан сўнг, графиня жўрттага ўғлининг кўзини бақрайтириб туриб ҳамма пулларни рулеткага ютказибди, генерал шундай қилиб ҳамма нарсадан қуруқ қолавериби. «Diese Russen!»¹— деб такорларди бошини чайқаб дарғазаб бўлган обер-кељнер. Бошқалар кулишарди. Обер-кељнер ҳисоб-китобларни ҳозирлаб ўтиради. Менинг катта пул ютганим ҳаммаёқча овоза бўлиб кетганди: Менинг коридордаги хизматчим Карл ҳаммадан аввал мени табриклиди. Лекин шу тобда бу гапларга тоқатим йўқ эди. Мен Англетерра меҳмонхонаси томон югурдим.

Вақт ҳали эрта эди; мистер Астлей ҳеч кимни қабул қўлмаётган экан. Келган одам мен эканлигимни билгач, олдимга чиқди-да, менга қўргошин кўзларини тикканча серрайиб қаради, у кутиб турарди: қани, бу нима деркин? Мен шу заҳоти Полина ҳақида сўрадим.

— У касал,— деб жавоб берди мистер Астлей ҳамон мендан кўзини узмай қараганча.

— У ростдан ҳам сизни кидами?

— О, рост, меникида.

— Хўп, сиз нима қилмоқчисиз... уни ўзингизни кида ушлаб турмоқчимисиз?

— О, албатта, ушлаб турмоқчиман.

— Мистер Астлей, жанжал чиқариб нима қиласиз; бу яхшимас. Бунинг устига у бутунлай касал бўлиб қолган: балки сиз сезмагандирсиз?

— О, мен буни сездим, унинг касаллигини сизга ҳозиргила айтдим. Агар у касал бўлмаганда, кечаси билан сизнинг олдингизда қолиб кетмасди.

— Сиз ҳалъ буни ҳам биласизми?

— Мен буни ҳам биламан. У кеча менинг олдимга келётган эди, мен уни синглимининг олдига элтиб қўймоқчи эдим, лекин у касал бўлгани учун янгилишиб сизнинг олдингизга кириб қолган.

— Мунин қаранг-а? Хўп, бўлмаса сизни табриклайман, мистер Астлей. Айтганча, бир нарса хаёлимга келиб қолди: сиз кечаси билан бизнинг деразамиз тагида турмади-игизми? Мисс Полина кечаси билан менга деразани очиб қаранг, пастда бир одам турғанимкини, деяверди, ишқул кулади денг.

¹ Оббо руслар-эй! (Нем.).

— Наҳотки? Йўқ, мен дераза тагида турганим йўқ. Лекин мен коридорда кутиб турдим, шу атрофда айлапиб ўрдим.

— Лекин уни даволаш керак-ку, мистер Астлей.

— О, албатта, мен табиби чакртирдим, агар у ўлиб қолса, мен унинг хунини сиздан оламан.

Мен ҳайратга тушдим.

— Іўйиниг-э, мистер Астлей, бу нима деганингиз?

— Кеча сиз иккι юз минг талер ютган эмишсиз, шу тўгрими?

— Бор-йўги юз минг флории ютдим.

— Ана кўрдингизми! Шунинг учун бугун эрталабдан дарҳол Парижга жўнанг.

— Нега?

— Барча пули бор руслар Парижга борадилар,— деб тушунтириди мистер Астлей худди буни китобдаш ўқиб олган кинининг товуши ва оҳангি билап.

— Ҳозир ёз бўлса, мен Парижда нима қиласман? Мен қизни яхши кўраман, буни ўзингиз ҳам биласиз, мистер Астлей.

— Наҳотки? Ишончим комилки, ундаи әмас. Бунинг устига бу ерда қессангиз, ҳаммасини ютқизиб қўясанз, кейин Парижга боролмайсиз. Лекин яхши қолинг, мен аминманки, сиз бугун Парижга кетасиз.

— Майли, омон бўлинг, фақат мен Парижга бормайман. Ўзингиз ўйлаб кўринг, мистер Астлей, энди бизникиларининг ҳоли нима қечади? Бир сўз билан айтгандা, генерал... ва мана энди мисс Полинанинг саргузашти — бутун шаҳарга гап тарқалади.

— Ҳа, бутун шаҳарга овоза бўлади; генерал бўлса буни ўйлаётгани йўқ, бу гап унинг калласига кирмайди. Бунинг устига мисс Полина ўзи истаган жойда яшаш ҳуқуқига эга. Хонадон ҳақида тўғри гап шуки, энди бундай хонадон йўқ, барбод бўлди.

Бу инглиз йигит мени бугун Парижга кетади деб ишонади, тавба, жуда галати-я, деб кулардим ўзимдан ўзим. «Бироқ у мени дуэлда отиб ташламоқчи,— леб ўйлардим мен,— агар мадемуазель Полина ўлиб қолса, мени отиб ташлайди, ол-а даҳмазангни!» Қасам ичиб айтаманки, мен Полинага ачинпардим, лекин галати, кечака ўйин столининг шашъасини суруб, тоғ-тоғ пуллар юта бошлагапимдан сўнг, севгим худди нари чекилгандай бўлди. Буни мен энди айтаёттирман. Лекин ўшанда мен буларни ҳали аниқ билолмасдим. Наҳотки, мен ҳақиқатан ҳам, ўйинбоз бўлсан, наҳотки мен ҳақиқатан ҳам. Полинани... шундай га-

лати яхши кўрган бўлсам? Йўқ, мен уни ҳали-ҳануздагача яхши кўраман, худо шоҳид! Ўшапда мистер Астлейпинг қошибдан чиқиб уйга қайтаётганимда, мен чын дилдан азоб чекар ва қийналар, ич-этимиши ердим. Бироқ... бироқ шундай менинг бошимдан жуда галати ва бемаъни воқеа ўтди.

Мен генералинг олдига шошиб бораётсам, улар эшигига яқинлашиб қолганимда, олдимда бир эшик очилиб, кимдир мени чақирди. Бу мадаме веве Комисиж эди, у мени мадемуазель Бланшининг амрига кўра чақирмоқда эди. Мен мадемуазель Бланшининг уйига кирдим.

Уларнинг номерлари икки хонадан иборат эди. Ётоқдан мадемуазель Бланшининг кулгиси, қичқириғи эшитиларди. У ўридан турмоқда эди.

—A,c'est lui!! Vienst donc, hétâ! Ростми, que tu as gagné une montagne d'or et d'argent? J'aimerais mieux l'or¹.

— Ютиб олдим,— деб жавоб бердим мен кула-кула.

— Қанча?

— Йоз минг флорин.

— Bibi, comme tu es bête. Э, кирсанг-чи бу ёққа, мен ҳеч нарсанни эшитмаяпман. Nous ferons bombance, n'est-ce pas?²

Мен унинг олдига кирдим. У нуштираинг атлас адёл тўшаб ётарди, қорамагиз, соглом, лобар елкалари ловуллаб кўриниб турарди. Четларига оқ-оппоқ тўрлар тутилган ва унинг бутдойранг баданига беҳад ярашган батис ички кўйлак базўргина яшприб турган бундай елкаларни фақат тушилардагица кўриш мумкин.

—Mon fils, as-tu du coeur?³ — деб қичқирди у мени кўриб ва ҳандон ташлаб кулди. У доим мана шундай қувноқ ва шўх ҳандон ташлаб куларди.

— Tout autre...⁴ — деб оғизмни очгандай бўлдим мен Корнель сатрларини келтириб.

— Ана кўрдингми, vois-tu, —жовиллай кетди у бирдан, —қани авват пайпоқтаримни топ, кийдириб қўй, кейин si tu n'es pas trop bête, je te prends à Paris⁵. Биласанми, мен ҳозир жўнааб кетяпман.

— Ҳозир-а?

— Ярим соатдам кейин,

¹ Ана ўзи!! Бу ёққа келсанг-чи, тентаккина! Бир дунё олтишу кумуш ютибсан, тўгрими? Мен олтинни яхши кўраман (*франц.*).

² Биби, мунча тентак бўлмасанг... Биз маза қилиб ўйпаймиз, тўгрими? (*франц.*).

³ Үглим, юрагингда ўтинг борми? (*франц.*).

⁴ Бониқа ҳар қандай одам...

⁵ Агар сен жуда ҳам тентак бўлмасанг, Парижга олиб кетаман (*франц.*).

Ҳақиқатан ҳам, ҳаммаси жойлаб қўйилганди. Ҳамма чамадонлари ва нарсалари тайёр турарди. Кофе ҳозирланганди.

— Eh bien! истайсанми, tu verras Paris. Dis donc qu'est ce que c'est qu'un outchitel? Tu étais dien tête, quand tu étais outchitel.¹ Қани, менинг пайпогим? Қийдириб қўйсанг-чи, менга, нега қараб турибсан. Қани!

У шундай деб, ҳам мўъжаз, силлиқ, бугдойранг, одамнинг ичини ўртаб юборадиган оёқларини менга узатди. Бундай оёқлар ботинкада ҳам жуда чиройли ва жозибали кўришади. Мен қула-кула унга ишак пайпоқларни қийдира бошладим. Бу орада мадемуазель Бланш тўшак устида ўтирганча алланарсаларни жовилларди.

— Eh bien, que feras-tu, si je te prends avec? Биринчидан, я veux cinquante mille francs. Сен уларни менга Франкфуртда берасан. Nous allons à Paris; У ерда бирга яшаймиз et je te ferai voir des étoiles en plein jour.² Сен етти ухлаб тушингга кирмаган хотилиларни кўрасан. Менга қара...

— Шошма, мен сенга эллик минг франкни берсам, менинг ўзимга нима қолади?

— Et cent cinquante mille franc³ сен упутдингми буни, бундан ташқари мен сенинг квартирангда бир-икки ой туришга розиман. que sais-je!⁴ Биз икки ой юз эллик минг франкка маза қилиб яшаймиз. Кўрдингми, je suis bonne enfant⁵ сенга олдиндан айтиб қўйялман, mais tu verras des étoiles.⁶

— Нима, ҳаммасини атиги икки ойдами?

— Ийе! Нима, қўрқиб кетдингми! Ah, vil esclave!⁷ Э, сен ўзинг биласанми, бир ой бундай яшашибир умрнинг ўринига ўтади. Бир ой et apres le deluge! Maist u ne peux comprendre, va! Қоч, қоч, сен бунга арзимайсан! Вой, que fais-tu?⁸

¹ Сен Парижни кўрасан. Менга ўзинг айт-чи, муаллим дегани нима? Сен жуда тентак эдинг муаллим бўлган пайтингда (*франц.*).

² Агар сени ўзим билан олиб кетсан нима дейсан?.. эллик минг франк берсанг бўлди... Биз Парижга борамиз... Сен ёруғ кунда чиққан юлдузларни кўрасан. (*франц.*)

³ Э, бир юз эллик минг франк-чи (*франц.*).

⁴ Мен яхши қизчаман (*франц.*).

⁵ Мен қаердан билай (*франц.*).

⁶ Лекин сен юлдузларни кўрасан. (*франц.*).

⁷ Э, қулвачча! (*франц.*)

⁸ Кейин менга деса оламни сув боссин! Лекин сен буни тушунжайсан, э, сенга йўл бўлсин!. Нима қиласан? (*франц.*)

Шу пайт мен унинг иккинчи оёғига пайпоқ кийдира-ётуб, ўзимни ҳеч тутолмай ўпид олдим. У оёғини тортиб, башмалдоғининг учи билан юзимга турта бошлади. Ниҳоят у мени бутунлай ҳайдаб юборди. «*Eh bien, mon outchitel, je t'attends, si tu veux*¹, чорак соатдан сўнг мен жўнаб кетаман!» — деб қичқириб қолди у орқамдан.

Уйга қайтарканман, бошимни тамомила йўқотиб қўйгандим. Майли, нима ҳам қилдик, мадемуазель Полина башарамга пул дастаси билан туширди, кечанинг ўзида мендан мистер Астлейни афзал қўрди, бунга мен айбор эмасман. Уюмнинг ичидан тушиб қолган баъзи қогоз пуллар полда сочилиб ётарди; мен уларни йигиштириб олдим. Шу пайт эшик очилиб обер-кељнерининг ўзи қўринди (илгари у ҳатто башарамга ҳам қарагиси келмасди): мени куни кеча граф В. истиқомат қилган настдаги ажойиб бир хонага кўчиб ўтсангиз бўлмасмикин, деб таклиф қилди.

Мен тик турганча ўйланиб қолдим.

— Ҳисобни тўғриланг! — деб қичқирдим мен, — ҳозир кетаман, ўн минутдан сўнг. — «Парижга бўлса, Парижгада! — деб ўйладим ичимда, — пешонада ёзилгани бўлади!»

Чорак соатдан сўнг биз учов: мен, мадемуазель Бланш ва мадам Коминж битта оилавий вагонда ўтирадик. Мадемуазель Бланш менга қараб қотиб-қотиб куларди. Коминж унга қўшиларди: менинг эса қувончим ошиб-тошиб кетаётгани йўқ эди. Ҳаёт қоқ иккига ажралиб кетмоқда эди, лекин кечадан бери мен барини ўйинга қўйишига одатланиб қолдим. Балки, ростдан ҳам бир дунё пулни кўриб кўзим ўйнаб кетган ва миям айланиб қолгандир. *Peut-être, je ne demandais pas mieux*². Менинг пазаримда буларният ҳаммаси вақтинчалик эди, вақтинча у-бу нарсалар ўзгармоқда эди. «Лекин мен бир ойдан кейин бу ерга қайтиб келаман, ўшанда... ўшанда сиз билан бир беллашиб кўрамиз, мистер Астлей!» Йўқ, мен ҳозир ҳам эслайман, мен гарчи бу қурмағур Бланш билан тинмай хаҳолашаётган бўлсам-да, лекин дилим жуда ҳам маъюс ва қоронғу эди.

— Э нима дейсан ўзини! Мунча тентаксан! О, муичча тентак бўлмасанг! — деб қичқириб қўярди Бланш кулгидан тўхтаб, мени жиддий тортиб уришаркан. — Ҳа, рост, рост, сенинг икки юз минг пулингни сарфлаймиз, лекин

¹ Хўп, менинг муаллимим, хоҳласанг, сени кутаман (*франц.*).

² Балки менга ҳудди шу нарсанинг ўзи керак бўлгандир (*франц.*).

буниг эвазига сен *mais tu seras heureux, comme un petit roi*¹; мен ўзим сенинг галстукларингни боғлаб қўйман, сени Гортензия билан таништираман. Биз барча нуљаримизни еб тугатганимиздан сўнг бу ерга келиб яна катта пул ютиб оласан. Сенга жуҳудлар нима дейишди? Энг мұхими — мардлик, сен бўлсанг, мард боласан ва ҳали кўп марта менинг олдимга Парижга пул олиб келасан *Quant à moi, je veux cinquante mille francs de rente et alors...*²

— Генерал-чи? — деб сўрадим мен уидан.

— Генерал эса, ўзинг ҳам яхши биласанки, худди мана шу пайтда менга гулдаста олиб келгани боради. Мен бу сафар атайлаб энг топилмас гуллардан олиб келишин тайинлаганмаи. Бечорагина қайтиб келса, қушча учиб кетибди. У бизнинг орқамиздан учиб келади, мана, кўрасан. Ха-ха-ха! Тоза хурсанд бўламан! У менга Парижда керак бўлади. Бу ерда унинг ўрнига мистер Астлей тўлаб туради...

Мен мана шундай қилиб, ўшанда Парижга кетиб қолдим.

XVI боб

Париж ҳақида нима десамиккин? Буларнинг ҳаммаси албатта, ҳам абдираш, ҳам тентаклик эди. Парижда мен бор-йўги уч ҳафтадан сал ортиқроқ турдим ва шу пайт ичидан юз минг франкдан бутунлай айрилдим. Мен фақат юз мингни айтиётирман, қолган юз мингни соғ пул ҳисобида мадемуазель Бланшнинг қўлига — эллик мингини Франкфуртда, қолган эллик мингини Парижга боргандан сўнг уч кун ўтгач, вексель ҳисобида тутқиздим, лекин бир ҳафтадан кейин у векселни ҳам цулга айлантишиб олди, «*et les cent mille francs, qui nous restent, tu les mangeras avec moi, mon outchitel*³. У менинг муаллим деб чақиради доим. Дунёда мадемуазель Бланшдай ҳисоб-китобга ўч; хасис, ҳадеб ҳиқиллаб пул сўрайверадиган кимса камдан-кам тоғилса керак. Ўз пулига келгандা жуда пишиқ. Менинг юз минг франкимга келадиган бўлсак, у менинг тўғридан-тўғри шу пулга Париждаги ищларимни битириб оламан, деди. «Мен энди ўз оёгимда тамомила мустаҳкам туриб олдим, обрў-эътибор орттирдим, энди менинг апчагача ҳеч ким йўлдан уролмайди, ҳар ҳолда шун-

¹ Лекин сен худди қирол боладай баҳтиёр бўласан (*франц.*)...

² Менинг қолса, эллик минг франкни бериб, ихтиёримга ўтказиб қўйсанг бўлди, ўшанда... (*франц.*)

³ Қолган юз минг франкни мен билан биргалиқда еб тугатасан, менинг муаллимим (*франц.*)

та замин ҳозирлаб қўйдим», — деб қўшиб қўйди у. Дарҳақиқат, меп бу юз мингнинг урвоғини ҳам кўрганим йўқ. Пулни доим у ўз қўлида тутарди, менинг ҳамёнимдан эса доим юз франк, кўпинча ундан ҳам озроқ пул бўларди, бунинг устига у тез-тез ҳамёнимдан хабардор бўлиб турарди.

«Хўп, қани, пулни сен нима қиласан?» — дерди у тоятда соддадиллик билан, шундай бўлгач, мен у билап тортишиб ўтирасидим. Ваҳоланки, бу пулларга у ўз квартирасини тоза безатиб олди, кейин мени шу янги уйга ўтказаркан, хоналарни кўрсатиб юриб шундай деди: «Ақлинг ва фаросатиг бўлса, озгина маблағ билап қўрдингми, қапча ишларни қилиш мумкин». Бироқ бу озгини маблағ деганингиз расмана эллик минг франк туарар эди. Қолган эллик мингга у отлар ва экипаж олди, бундан ташқари биз икки маротаба зиёфат қилиб бердик, зиёфатга жуда кўп-кўп жиҳатлардан ажойиб ва ҳатто ўзлари ҳам келингган таниоз хонимлар Гортензия, Лизетта ва Клеопатра ҳам келдилар. Бу меҳмондорчиликларда мен аҳмоқонадан аҳмоқона бир тарзда ўзимни уй эгасидай кўрсатишга, келган меҳмонларни кутишга мажбур бўлдим. Меҳмонлар ҳам ким деиг, ҳаддан ташқари подон ва шарманда, даққи ва бети қаттиқ, бойиб кетган савдогарлар, пурли-нурсиз ҳарбий поручиклар, олифта фраклар кийган, қўлларига сарғимтириб қўлқоплар илган, ҳатто бизнисиг Петербургда ҳам тасаввурга келтириб бўлмайдиган даражада кеккайтиш, димогдор журнат каламушлари ҳамда почор муаллифлар ва мен яна буларни гапга машғул қилишим керак эди. Улар ҳатто менинг устимдан масхаралаб кулмоқчи бўлишиди, лекин мен шампан ичиб олдим-да, холи хопада дивандада думалаб ётавердим. Буларинг ҳаммаси ҳаддан ташқари нафратимни қўзғар ва кўнглимни оздиради. «*C'est un ontchitel*, — дерди мен ҳақимда Бланш, — *il a gagné deux cent mille francs*¹, меп бўлмасам, шунча пулни қаңдай қилиб харж қилишин билмасди. Кейин у яна муаллимлик қиласди; — балки пчингиизда биронта тузук жойни биладигантар бордири? Унга бир яхшилик қилингимиз керак». Меп тез-тез шампан ичадиган бўлиб қолдим, чунки мудом дилим маъюс. Ўзим қаттиқ зерикардим. Мен савдогарчилик ва буржуачилик ҳаддан зиёд авж олган бир муҳит ичига тушиб қолгандим, бунда ҳар бир тийин ҳисобланган, чўтга ташланган эди. Биринчи ҳафталар Бланш менинг қаттиқ ёқтирамай юрди, буни ўзим ҳам сезиб қолдим. Тўғри, у мени жуда дўйдириб кийинтириб қўйди, яна ўзи ҳар

¹ бу муаллим... у икки юз минг франк ютиб олди (*франц*).

куни галстутгимни боялаб қўярди, лекин ич-ичидан мендан нафратланар, ёқтириласди. Мен бунга заррача эътибор бермасдим. Зерикиб, нима қилишимни билмасдан дилгир бир алфозда «Château des Fleurs»¹ деган қасрга кетиб қолар, ҳар куни, ҳар оқшом ўша ерда ичкилик ичар ва канкан рақсини ўрганардим (канканга бу ерда жуда ёмон ўйнашади), кейинчалик бу ишда анча-мунча донгим ҳам чиқди. Ниҳоят, Бланп менинг кимлигимни англаб етди: у олдиндан бу энди қўлига қоғоз-қалам олиб, ҳар бир тийин нимага сарф бўлаётганлигини ҳисоблаб, қанчаси ўғирлапди, қанчаси беркитилди, деб юрса керак деган фикрга келиб қўйган экан. Ҳар бир франк устида талашиб-тортишамиз, жашжаллашамиз, деган қарорга келган. Шунинг учун менинг барча бўлажак сўраб-сурнштиришларим, тергашларимни назарда тутиб, ҳаммасига олдиндан жавоб ҳозирлаб қўйганди. Лекин мен ҳеч қандай эътироуз билдиримаётганлигимни кўриб, аввал ўзи негадир эътироуз билдиришга тушди. У баъзан жуда берилиб, жигибийрон бўлиб гап бошлаб қолар, лекин менинг индамай, шифтга тикилганча юмшоқ ўриндиқда қимир этмай ётганимни кўриб ҳатто ажаблана бошлади. Аввал у «un outchitel» гирт аҳмоқ бўлса керак, деб ўйлар ва ўзининг куйбанишиб тушунтиришларини бирдан бас қиласар, айтидан ичида шундай дерди: «Тоза аҳмоқ экан; ўзи тушунмагандан кейин унга ақл ўргатишнинг нима кераги бор». Шундай пайтларда баъзан олдимдан нари кетиб яна дарҳол орқасига қайтарди (бу кўпинча харажатлар ҳаддан ташқари кўпайган, айниқса, кўрпамизга қараб оёқ узатмаган пайтларда шундай бўларди; мисол учун, у отларни алмаштириди ва ўн олти минг франкка янги қўшалоқ от сотиб олди).

— Хўп, айт-чи, мендан хафа эмасмисан, биби? — дерди у олдимга келиб.

— Йў-ў-ўқ! Жоо-онимга тегдинг-г! — дердим мен уни қўлим билан ўзимдан нари итариб, лекин у бундан жуда ажабланиб қолди ва дарҳол ёнимга ўтириди:

— Биласанми, шунча пул тўлаган бўлсам, отларни бир эҳтиёж билан сотишаётган экан. Уларни яна йигирма минг франкка сотиб юбориш мумкин.

— Ишонаман, ишонаман, ажойиб отлар: энди сенга ҳам яхши бўлади; зарари йўқ, бўлди, бас қилайлик.

— Хўп, сен хафа эмасмисан?

— Нега хафа бўлай? Сен ақлли хотинсан, ўзингга

¹ «Гуллар қасри» (франц.).

керақли нарсаларни олиб қўяётганинг тўғри. Булар ҳам маси кейин сенга керак бўлади. Сен одамлар ўртасида обрў-эътиборингни қўтаришинг керак. Акс ҳолда миљли овлаб фойда кўрмайсан. Бизниг юз минг франкимиз бунга хамиртуруш бўлади, холос, яъни денгиздан томчи.

Бланш мендан бундай гапларни сира кутмаган экан шекилли (таъна-тазаррулар ўрнига шу гап) худди осмоедан тўшгандек бўлди.

— Унда сен... унда сен... э ана шунаقا экансан-да! Mais tu as de l'esprit pour comprendre! Sais-tu, mon garçon¹ —муаллим бўлсанг ҳам, сен шаҳзода бўлиб туғлишинг керак экан! Пулимиз тез тамом бўлиб қолаётганига ачинмайсанми?

— Э қўявер, тезроқ адош бўлсайди!

— Mais . . . sais-tu . . . mais dis donc, сен ахир бой эмассан-ку? Mais sais-tu, сен пулни жуда ҳам ёмон кўрасан. Qu'est ce que tu seras après, dis donc?²

— Aprés Гамбургга бораман ва у ерда яна юз минг франк ютиб оламан.

— Oui, oui, c'est ça, c'est magnifique³ Мен биламан, сен албатта ютасан ва ютган пулларингни менга олиб келасан. Dis donc, ҳа, шундай қиласан, кейин мен сени чиндан ҳам яхши кўраман! Eh bien, сен шундай бола бўлганинг учун ҳаммавақт сени яхши кўраман, сенга бир марта ҳам хиёнат қиласайман. Кўряпсанми, сени аввал севмаган бўлсан ҳам, parce que je croyais que tu n'est qu'un outchitel (quelque chose comme un laquais, n'est-ce pas?) лекин барибир сенга содиқ әдим, parce que je suis bonn fille⁴.

— Вой, алдоқчи-ей! Анови қора Альберт билан қилган ишинг эсингдан чиқдими, ҳалиги офицер шўринг қуртур-чи, ўтган гал мени кўрмади дейсанми?

— Oh, oh, mais tu es...⁵

— Вой, алдоқчи, алдоқчи, э нима деяпсан ўзинг, жаҳли чиқибди деб ўйладингми? Э тугурдим бундай ишларга; il faut que jeunesse se passe⁶. Мендан илгари у билан

¹ Сен тушунадиган ақлли бола экансан-ку! Биласанми, болакай (*франц.*).

² Аммо... биласанми... айт-чи... Аммо биласанми... Кейин ахир сен нима қиласан, айт? (*франц.*)

³ Ана-ана буниси қойил! (*франц.*)

⁴ Чунки мен сени фақат муаллимсан деб ўйлабман (хизматкорга ўхшаш бир кимса-да, тўғрими?)... чунки мен оқўнгил қизман (*франц.*).

⁵ О, лекин сен... (*франц.*).

⁶ Ёшликда ўйнаб қолиш керак (*франц.*).

юргансан, шунинг учун уни ҳайдаб юборолмайсан-у. Ғақат сен унга пул берма, уқдингми?

—Сен демак, бундан ҳам хафа эмасмисан? Mais tu es un vrai philosophe, sais-tu? Un vrai philosophe! —деб қиққирпб юборди у азбаройи суюниб кетганидан. —Eh bien, je t'aimerai, je t'aimerai —tu verras, tu sera content!¹

Ростдан ҳам, шундан кейин у менга тез-тез сўйканадиган, ҳатто дўстона муносабатда бўладиган одат чиқарди, охирги ўи қунимиз худди шуидай алфозда ўтди. Мен ваъда қилинган «юлдузлар»ни кўрганим йўқ; лекин баъзи бир жиҳатлардан у ҳақиқатан ҳам ўз сўзининг устидан чиқди. Устига-устак у мени Гортензия билан таништириб қўйди. Гортензия ўз йўлига жуда ҳам антиқа хотин экан, уни бизнинг давримизда Тереза доно деб аташарди...

Дарвоқе, булар ҳақида гапли чўзиб нима ҳам қилдик. Буларнинг ҳаммаси ўзига хос ва алоҳида ҳикоя бўлиши мумкин, мен уни бу қиссанинг ичига қиритмоқчи эмасмап. Гап шундаки, мен ишқилиб, бу ишларниг барчаси тезроқ тугай қолсайди дердим. Лекин бизнинг юз мингимиз ҳали айтиб ўтганимдай тўла бир ойга етди, мен бундан ҳақиқатан ҳам ажаблашардим. Ҳар қалай бу пулпинг саксон мингига Бланш ўзига керакли бисот харид қилди, биз фақат йигирма мингинигина еб-ичдик, шундан кам бўлса камки, ортиқ эмас, қаранг, барибир етибди-я. Бланш охирги пайтларда менга кўп нағосларни очиқ айтадиган бўлиб қолган (ҳар нечук баъзи ёир ҳолларда мени алдамасди), шунинг учун ҳар нечук мен озгина қарзга ботиб қолдим, лекин бу қарз сенинг бўйинингга тушмайди, деб айтди. «Мен векселлар ва ҳисоб-китобларга сенинг қўлингни қўйдирмадим,— деб айтарди у менга,— чунки сенга чин юракдан ачинамап; бошқа бир хотин бўлса, албагта, шундай қиларди, сени турмага жўнатарди. Кўрдингми, кўрдингми, сени ҳандай яхши кўраман, мен ана шупақа яхши қизман! Шу қурмагур тўйининг ўзи қаича пулга тушяпти!»

Ростдан ҳам бизнинг тўйимиз бўлди. Тўй ойнинг охирги кунлари ўтди. Унга юз мингининг ҳамма қолган-қутганлари сарф бўлди. Иш шу билан барҳам топди, тўғрироги, бизнинг ойимиз шу билан тугади, ва мен шундан сўнг матълум даражада четга сурилдим.

Бу шундай рўй берди: биз Парижга жойлашиб олганимиздан сўнг бир ҳафта ўтиб, генерал келиб қолди. У тўғри

¹ Лекин сен чинакам файласуф экансан, биласанми? чин файласуф!. Хўп, сени энди яхши кўраман, яхши кўрамэп — кўрасан ҳалли, хурсанд бўласан! (франц.)

Бланшнинг олдига келди ва шундан буёи бизницида қолди ҳисоби. Тўғри, унинг аллақаерда ўз уйи бор эди. Бланш уни жуда хурсанд кутиб олди, қийқирган, хаҳолаган, ўзини унга ташлаб қучоқлаган бўлди. Иш шундай бўлиб қолдики, Бланшнинг ўзи генерални қўйиб юбормас, доим ёнида бирга олиб юради: бульварларда ҳам, сайдарда ҳам, театрларда, таниши-билишлариникига боргандা ҳам генерал бирга эди. Генерал ҳали бундай судраб юришларга бемалол яради. У анча нўрим ҳамда виқорли — бўйи баланд, чакка сочлари ва шоп мўйловлари бўялган (у илгари суворийлар сафида хизмат қилганди), юзлари бир оз сақиған бўлса-да, лекин кўзга кўринарли эди. У ўзини қандай тутишни ғоятда яхши билар, франкни ўринлатиб киярди. Парижда у орденларини тақиб юра бошлади. Бульварга чиққанда бундай одам билан юрсанг, фахрланишиниг мумкин, лекин шу билан бирга, агар таъбир жоъиз бўлса, бундай одам билан бирга юрини ҳар қандай тавсиядан ҳам аъло эди. Оқкўнгил ва каллаварам генерал буларнинг баридан жуда ҳам мамнун эди. Парижда бизнекига келганида у шундай бўлади деб сира хаёлига көлтиргмаганди. У ўшанда қўрқиб, титраб, қалтираб кириб келганди. У Блаши бақириб-чақириб ҳайдаб юборади деб ўйлаган экан. Иш бундайнига айланиб кетганидан кейин унинг кўнгли кўтарилиб, мана бир ойдан бери бемаъннларча талтайнб-суюлиб юрди. Мен кетаётган маҳалда ҳам у худди шундай аҳволда эди. Мана шу ерга келиб билдим, ўшанда биз кутилмаганда Рулетенбургдан жўнаб кетганимиздан сўнг ўша қуни әрталаб генерал ҳушдан кетиб қолибди. Бир ҳафтагача ақлидан айрилган одамдай бўлиб юрибди, алаҳлабди. Уни даволашибди, лекин бирдан ҳаммасини ташлаб вагонга ўтирибди-ю, қайдасан Париж деб йўлга тушибди. Албатта, Бланшнинг мана бундай очиқ чеҳра билан кутиб олиши унга ҳаммадан ҳам зўрроқ даво бўлди. Лекин у қувониб, боши осмонга етгандай юрса ҳам, касаллик аломатлари аничагача сақланиб турди. У фикрлай олмас ва ҳатто андаккина бўлсин жиддийроқ ғап юритишга қобил эмасди. Бундай пайтларда у ҳар бир сўзга «ҳимм!» — деб қўяр, бошини силкитар ва шу билан қутиларди. У бот-бот кулар, лекин кулгиси аллақандай асабий ва синиқ эди, худди кулгиси томонига тиқилиб қолаётгандай бўлаверарди. Бонқа бир пайтлар эса қовоги солинганча тумтайиб ўтирас, қуюқ қошлирини чимирганча тундай хўмраярди. Кўп парсалар унинг ҳатто ёдидан кўтарилиб кетганди. У жуда бемаза бир тарзда паришон бўлиб қолган, ўз-ўзи билан гапланишига

одатлаиган эди. Фақат Бланшгина унга жой ато қалини мумкин эди. Тумтайиб, бадқовоқ бўлиб олиши, бурчакларга тиқилиб ўтиришининг боиси ҳам Бланш эди, зеро, Бланшини узокроқ кўрмай қолса, шундай аҳволга тушарди. Ёки Бланш бирон жойга кетиб уни ўзи билан бирга олиб кетмаса ва ё кета туриб уни эркалаб қўймаса шундай бўларди. Шу билан бирга генералнинг ўзи нима истаётганлигини, нега бундай маъюс ва тунд эканлигини билмас, айтиб беролмасди. У бир соат ёки икки соат қимирламай ўтириб (мен икки бора шундай бўлганлигини сездим. Ўшанда Бланш куни билан аллақайга кетган, эҳтимол, Альбертникига бўлса керак) сўнг кутилмагаида безовталанар, атроғига аланглаб қарай бошлар, ниманидир эсламоқчи бўлар, кимнидир қидираётгандай бўларди. Атрофида ҳеч кимни кўрмагач, у нимани сўрамоқчи бўлганлигини ҳам унутиб, яна то Бланш қаҳ-қаҳ отиб, шўх, хандон-хушон, ясанган-тусангани ҳолда кириб келгуича ўзини унтар, ғамга ботарди. Бланш чопиб унинг олдига борар, силаб-сийпалай бошлар, соchlаридан тортар, камдан-кам ҳолларда бўлса-да, ўпиб ҳам қўярди. Бир марта генерал шундай хурсанд бўлиб кетдики, ҳатто ҳўнграб ўнглаб юборди,— мен ҳатто ажабланиб қолдим. У бизникида пайдо бўлиши билан Бланш менинг олдамда унинг ёнини ола бошлади. Бундай пайтларда унинг тили ҳатто жуда бийрон бўлиб кетарди. Мени деб генералдан юз ўғирганлиги, аслида унга қаллиқ бўлганлиги, сўз берганлигини — эслатарди. Мени деб оиласи, бола-чақасини ташлаб, келди, дерди сен буни тушунишинг керак, унинг қўлида хизмат қилгансаи, уялмайсанми ахир, деб ҳеч тилини бермасди... Мен миқ этиб оғиз очмас, у эса бидирлагани Сидирлаган эди. Ниҳоят мен кулиб юбордим ва иш шу билан тугади, яъни аввалига у мени жинни бўлса керак деб ўйлади, охирида эса бу ҳақиқатан ҳам, беозор, мулойим одам экан деган фикрда тўхтади. Бир сўз билан айтганда, охирига бориб, мен бу муҳтарама ойимқизга тўқис-тугал маъқул тушдим. (Бланши ростдан ҳам, жуда оққўнгил, очиқ қиз эди,— албатта, бу ҳам ўзига яраша; мен аввал уни бундай деб билмасдим.) «Сен ақлли ва ихши одамсан,— деди у меинга охирида,— э... э... афсуски, сен шундай тентаксан-да! Сенинг ҳеч қаҷон биринг икки бўлмайди, ҳеч қаҷон!»

«Un vrai russe, un calmoik!»¹ У мени бир неча маротаба генерални кўчаларни айлантириб келингга юборди,

¹ Чинакам рус кишиси, қалмоқ! (франц.)

худди хизматкорига, кучукчасини айлантириб келишини буюргандай. Дарвоқе, мен генерални театрга, Бал-мабилга, ресторанларга олиб бордим. Бланш бунинг учун пул берарди, лекин генералнинг ўзини пули ҳам йўқ эмасди, у одамлар ўртасида чўптағидан ҳамёнини чиқаришини жуда яхши кўрарди. Бир куни у Бланшига совға қиласман деб, Палерояледа етти юз франкка тўғпорич олмоқчи бўлди. Уни бу йўлдан қайтаргунча эсим кетди, охири зўрга кўндиридим. Бланш етти юз франк турадиган тўғпонгични бошига уармиди? Бунинг устига генералнинг борйўқ пули минг франкдан ортмасди. Бу пулларни у қаердан олган, мен буни билолганим йўқ. Назаримда, мистер Астлей берган бўлса керак, унинг отелдан қарзларини ҳам у тўлаб юборган эди-ку. Генерал бу вақтнишг ичиди менга қандай кўз билан қаради дерсиз. Мепимча, у бизнишг Бланш билан муносабатларимизни мутлақо пайқамасди. У гарчи менинг катта сармоя ютганилгимни аллақандай элас-элас эшитган бўлса-да, лекин ўзича мени Бланш қўлида қандайдир бир уй котиби ва ёки хизматчи бўлса керак, деб тасаввур қиласарди. Ҳар ҳолда мен билан худди илгаригидек жуда бәланддан келиб, хўжайинлардек муомала қиласа ва ҳатто баъзи кезлар уришиб, пасиҳат қилиб ҳам қўярди. Бир куни у Бланши икковимизни тоза кулгимизни қистатди, эрталаб кофе ичаётганимизда: у унчалар тегма нозик киши эмасди; лекин шунда бирдан у мендан хафа бўлиб қолди, нимага?— ҳозиргача билолмайман. Лекин, албатта, унинг ўзи ҳам буни тушунмас эди. Бир сўз билан айтганда, у оғзи тинмай гапга тушиб кетди a batons-gomprus¹, сиз боласиз ҳали, шонмай туринг, сизга кўрсатиб қўяман... тегишли одамларга айтаман... ва ҳоказо, ва ҳоказо. Лекин нима гаплигини сира тушуна олмадик. Бланш қийқириб кулгани кулган эди. Ниҳоят, бир амаллаб уни овутдик ва сайл қилгани олиб чиқиб кетдик. Ҳар ҳолда мен қўп сезардим, у ғамга ботиб кетар, кимгadir, нимагадир ачинар, ҳатто Бланш ёнида турган бўлса ҳам, унга кимдир етишмётгандек бўлаверарди. Бундай дамларда унинг ўзи икки маротаба мен билан гаплашмоқчи бўлди, лекин тузук-қуруқ ҳеч нарсанни тушунириб беролмас, қандай хизмат қилгани, марҳума хотини, уй-жойлари, мол-мулкини эслаб кетарди. Бирон сўз миясига ўриашиб қолар, шу сўз оғзига татти туюлиб, гарчи у на унинг туйғулари ва на ўй-хәёлларини англатолмаса-да, кунига юз марталаб такрорлагапи-так-

¹ бир боғдан, бир тоғдан маъносинда (франц.).

рорлаган эди. Мен у билан фарзандлари ҳақпда оғиз очмоқчи бўлиб уриндим. Лекин у шоша-пиша бир нарсалар деб мингирилар, тезроқ гапни бошқа ёққа буришга уришарди: «Ҳа-ҳа! болалар-болалар, тўғри айтасиз, болалар!» Бир куни театрга кетаётган эдик, унинг бирдан кўнгли бўшашиб кетди: «Бу бечора болалар!— деди у кутйлматаида,— шундай, афандим, шундай булар баҳт-т-сиз болалар!» Кейин шу кеча бир ичча марта шу сўзларни қайтарди: баҳтсиз болалар! Бир гал мен Полина ҳақида гап очдим, унинг қаттиқ аччиғи чиқди. «Бу нонкўр хотин,— деб хитоб қилди у,— ёвуз ва нонкўр! У оиласизни шарманда қилди! Агар бу ерда қонунлар бўлганда эди, мен унинг хўп таъзирини берган бўлардим! Ш-шуңдай, ш-шуңдай, ҳа!» Де-Гриега келганда эса, унинг ҳатто ноимиши эшлишига тоқати йўқ эди. «У мени тириклай гўрга тиқди,— дарди у,— мени тунади, мени тириклай сўйди! Икки йил бошимга на азоб-уқубатларни солди, ёмон тушиб кўраётгандек яшадим! Ойлаб у тушибимга кириб чиқарди! Бу — бу, бу... О, менга ҳеч қачон у ҳақда оғиз оча кўрманг!»

Уларпинг ишлари андак юришиб қолганлигини кўриб турар, лекин одатим бўйича индамасдим. Бланшиниг ўзи менга бинччи бўлиб айтди: бу биз ажралмасимиздан росса бир ҳафта олдин бўлди.

— *Il a de la chance!*¹,— деб бидирлай кетди у менга,— бабулинка оғир ётиб қолибди, энди ўлмай қолмайди. Мистер Астлей телеграмма юборди. Биласан-ку, камлирнинг ундан бошқа меросхўри йўқ. Шундай бўлмаган тақдирда ҳам барибир унинг ҳеч нарсага зиёни тегмайди. Бинничидан, унинг ўз нафақаси бор, иккичидан, у ёнимиздаги кичкина хонада турари ва бундан боши осмонга етиб юради. Мен «madame la generale» бўламан. Мен яхши бир даврага кираман (Бланш доим шу ҳақда орзу қилгани қилган эди), кейинчалик рус бегойими бўламан, *j'aurai un château, des moujiks, et puis j'aurai toujours mon million.*²

— Хўп, агар у рашик қила бошласа, худо билади, бир нималарни талаб қисса, унда нима бўлади — тушупянсанми?

— О йўқ, неп, non, non!³ Ундан қилмайди! Мен чора-

¹ Унинг омади келяпти (*франц.*).

² Менинг ўз қасрим, мужикларим ва ҳар қалай милялон пулларни бўлади.

³ Йўқ, йқ, йўқ (*франц.*). *Тарж. изоҳи.*

сии кўриб қўйганиман, ташвишланма. Мен Алъбертиниг иомига ёзилган бир қашча векселларга уни қўл қўйишига мажбур қилдим... Салгина бир нарса бўлса, у дарҳол жазосини олади; йўқ, у бушга журъат қилмайди!

— Майли, унда...

Тўйни тантаналарсиз, осуда ва оилавий қилиб ўтказдик. Алъберт ва яна бир-икки яқин қишиларнигина чақиридик. Гортензия, Клеопатра қатъиян чеккага сурилди. Кўёв ўз обрўсими қаттиқ сақлар эди. Бланш ўзи унинг галстугини боғлади, ўзи унга оро берди, генерал фракда ва оқ нимчасида *très comme il faut*¹ кўринарди.

— Il est pourtant très comme il faut²— деб маълум қилди менга Бланшининг ўзи генералнинг хонасидан чиқиб келаркан, гўё генералнинг *tres comme il faut* экаплиги уни ҳам бағоят ҳайратга солиб қўйгандек. Мен бу ишларнинг ҳаммасида ялқов бир томошибин каби иштирок этганлигим учун тафсилотлар билан унчалар ҳам қизиқмас эдимки, воқеаларнинг қандай бўлганлиги ҳозир эсимдан чиқиб кетган. Шуниси эсимдаки, Бланшининг фамилияси Коминж эмас экан, худди шунингдек, опаси *venue Cominges* эмас — *du-Placet* экан. Нега улар ўзларини шу пайтгача де Коминж деб аташган ҳали-ҳануз билолмайман. Лекин генерал бунидан ҳам мамнун бўлди ва ҳатто *du-Placet* де Коминжга қараганда унга кўпроқ маъқул бўлди. Тўй бўладиган куни эрталаб у бошдан-оёқ кийиниб олганча залнинг у бошидан-бу бошига бориб келар ва ҳаддан ташқари жиддият билан савлат тўйканча шуларни тинмай такрорларди: «*mademoiselle Blanche! du-Placet! Blanche du-Placet! du Placet!* Ойимқиз Бланка Дю-Плакет!»... Унинг чеҳрасида ўз-ўзидан бирмуича мамнунлик ифодаси норларди. Черковда, мер ҳузурнида ва уйдаги зиёфатда у шод ҳамда мамнун ва шу билан бирга ҳатто гердайган эди. Уларининг икковиларига бир нарса бўлганга ўхшарди. Бланш ҳам ўзини алланечук нуфузли тутарди.

— Мен энди ўзимни бутунлай бошқача тутишим керак,— деди у менга ҳаддан зиёда сиполик билан,— *mais vois-tu* мен бир бемаза нарсани фаромуш қилибман: буни қара, мен ҳозиргача ўзимнинг янги фамилиямни ёдлаб ололмайман: Загорьянский. Загозианский, *madame la generale de Sago-Sago, ces diables des noms russes, enfin*

¹ жуда пўрим (*франц.*).

² Бироқ у анчагина бинойидек (*франц.*).

madame la generale a quatorze consonnes! comme c'est agréable, n'est-ce pas?¹

Ниҳоят биз хайрлашдик, қаранг-а, шу Бланш деганингиз; тентак Бланш мен билан хайрлашаркан, кўзига ёш олди. «Tu étais bon enfant—дерди у ҳиқиллаб.—је te croyais bête es tu en avais l'air² лекин бу сенга ярасади». У қўлимни охирги марта қисиб қўяркан: «Attends!»³—деб хитоб қилди-да, югуриб хобхонасига кириб кетди ва бир дақиқадан сўнг менга иккита минг франклиник қоғоз пул олиб чиқиб берди. Мен ўз кўзларимга ишонмасдим! «Бу сенга асқотади, сен балки жуда олим outchitel бўлсанг керак, жуда тентак одамсан. Икки мингдан ортиқ сенга бир тийин ҳам бермайман, чунки сен барибир ҳаммасини ютқизиб қўясан. Хўп, омон бўй! Nous serons toujours bons amis, агар яна ютсанг, албатта ўзимнинг олдимга кел, et tu seras heureux!⁴

Ўзимнинг ёнимда ҳам яна беш юз франкча пул бор эди: бундан ташқари минг франк турадиган жуда ажойиб соат, бриллиант тугмаларим ва бошқа нарсалар ҳам йўқ әмасди, шунинг учун ҳам, ҳали яна узоқ вақт беташвиш тараллабедод яшайверишим мумкин. Мен атай мана шу шаҳарчадан кетмай ўтирибман, фикрларимни йигиштириб олмоқчиман, бундан ташқари мистер Астлейни кутяпман. У шаҳаргача бир иш билан тушиб ўтаркан, бу ерда бир кун тураркан, буни аниқ билдим. Ўндан ҳаммасини сўраб билиб оламан... кейин-кейин тўғри Гомбургга равона бўламан. Рулетенбургга бормайман, балки келаси йил у ерга ўтарман. Бир столниш тепасида икки марта омад келади деб кутиш бу телбалик деб бекорга айтмайдилар. Гомбургда эса чипакам катта ўйнилар бўлади.

XVII боб

Мана бир йилу саккиз ойдирки, мен қўлёзмаларимга қараганим йўқ. Эпди эса ҳасрат ва гам-алам ичида ўзимни овутмоқчи бўлиб тасодифан уларни ўқиб чиқдим. Ўшанда Гомбургга бораман деган жойда тўхтаган экан-

¹ лекин биласаними... генералоим Заго-Заго, рус исмлари жуда чатоқда, хуллас, ўн тўрт увидош товушдан иборат генералоим. Қандай чиройли-а, тўғрими? (*франц.*)

² Сен маъкулгина йигитсан... Мен сени аҳмоқ деб юрадим, сен ҳам ўзингни тентаклишка солдинг! (*франц.*)

³ Шошма! (*франц.*)

⁴ Биз доим дўст бўлиб қоламиз... сен баҳтли бўласан! (*франц.*)

ман. О худо! ўшанда бу сартларни ёзгаңда юрагим қүшдай енгил эди! Қүшдай енгил деганим балки унчалар түғри әмасдир, лекин қаңчалар ўз-ўзимга ишонган, қаңчалар қаттиқ умид қилган эдим ўшанда! Жиңдаккина бўлсин ўзимдан иштибо қиласми? Мана бир ярим йилдан кўироқ вақт ўтди, менинг ҳолим эса гадо ҳолидан ҳам хароброқ! Гадо ҳам авто! Тупурдим мен бундай гадоликка! Мен ўзимни-ўзим хароб қилдим! Дарвоқе, буни нимага ҳам қиёслардим, эндиги нацду насиҳатлардан не фойда! Бундай замонда панду насиҳатлардан кўра ҳам ёмонроқ нарса йўқ! О ўзидан-ўзи мамнун одамлар: бу манман ва такаббур маҳмадоналар ўз ўгитларини нақадар мамнунлик билан ўқиб берадилар! Мен ҳозирги аҳволимнинг қаңчалар оғир ва ярамаслигини жуда чуқур тушунаман, улар буни билганинида эди, менга ўргатиб ўтирмаған бўлардилар, бунга асло тиллари айланмасди. Улар менга, мени билмаган нима янгилик айтишлари мумкин? Умуман, гап бундами? Бу ерда ҳамма гап шундаки, ғилдирак бир айланниб чиққанда, ҳамма нарса бутунлай ўзгариб кетади ва ўша насиҳатгўйларнинг ўзлари (мен бунга ишонаман) биринчи бўлиб мени қутлагани келадилар, дўстона ҳазиллар қиласдилар. Ўшанда ҳеч ким мендан ҳозиргидек юзини ўтирумайди. Э тупурдим уларнинг ҳаммаларига! Мен энди нима бўлдим? Зеро. Эртага нима бўламан? Мен эртага яна қайта тирилишим ва ҳаётни қайта бошлашим мумкин! Тамомнила барбод бўлиб кетмасдан ўзимни одам деб ҳис қилишим мумкин!

Мен ҳақиқатан ҳам, ўшанда Гамбуррга жўнадим, бироқ... кейин мен яна Рулетенбургда, Спа ва ҳатто Баденда бўлдим, бу ерга Гинце деган ярамас бир маслаҳатчи, менинг собиқ бариним қўлида камердинер бўлиб хизмат қилдим. Ҳа, роса беш ой мен хизматкорлик вазифасини ўтадим! Турмадан чиққанимдан сўнг шундай бўлди. (Мен Рулетенбургда қарз бўлиб қолиб турмада ўтирдим. Но маълум бир одам мени қутқариб олди, ким? Мистер Астлейми? Полинами? Билмайман, лекин икки юз талер қарз мен учун тўланган эди, мени озодликка чиқардилар.) Бoshимни қаёқда урай? Ана шу Гинцега хизматга кирдим. У ёш, ҳавоий йигит, ялқовланиб юришини яхши кўради, мен бўлсам, уч тилда гапириш ва ёзишни биламан. Аввал ойига ўттиз гульденга унга котиблиқ қилдим. Лекин кейинроқ бориб тамомила хизматкор бўлиб қолдим. Унинг котиб тутишга қурби келмади ва менинг моянамни камайтириб қўйди. Менинг борадиган жойим йўқ эди, шу ерда қола қолдим — шундай қилиб ўз-ўзидан хизматкор-

чиликка гирифтор бўлдим. Ўнинг хизматида на егапим ва на ичганимнинг тайини бор эди, шунга қарамасдан: беш ой деганда етмиш гульден пул жамғардим. Бир куни Баденда оқшом чоги унга энди кетаман дедим. Ўша куни ёк рулеткага бордим. О, юрагимнинг қанчалар дукурлаб урганини айтмайсизми! Йўқ, ичим пул деб ёнмасди! Ўшандо мен фақат эртагаёқ мана шу Гинцелар, барча обер-кељиерлар, барча малоҳатли Баден жононлари, уларнинг ҳамма-ҳаммалари мен ҳақимда, менинг ҳаёт тарихим ҳақида галиришларини, мендан ҳайратга тушишлари, мени кўкларга кўтариб мақташлари ва менинг яиги катта ютуқларим олдида бўйни эгиб тасанио айтишиларигина истардим. Буларнинг бари болаларча хаёллар ва рўё, лекин... яна ким билсин: балки мен Полина билан учрашган бўлармидим, унга барини ҳикоя қилиб берардим, шунда у ўз кўзлари билан кўрган бўлардики, мен қисматиниг тутуруқсиз туртқилашларидан қанчалар юқори тура оламан... О, йўқ, пулнинг мен учун заррача қадри бўлсайди! Ишончим комилки, мен яна ўша пулларни аллақандай бошқа бир Бланшга сарф қилган ва яна Парижда уч ҳафта ўн олти минг турадиган қўшалоқ отда ўйнаб-кулган бўлардим. Ўзимни яхши биламан, мен зиқна эмасман. Ҳатто жуда қўлим очиқ бўлса керак,— ҳолбуки, крупер: trente et un, rouge, impaire et passe ёки: quatre, noir, pair et manque!— деб қичқирганда, ўзимда йўқ ҳаяжонланиб кетаман, юрагим қуни каби патирлай бошлайди! Мен ўйин столига, сочилиб ётган фридрихсдор, лундор, талсрларга, тилла тангларнинг устуналарига, крупернинг кураги текканда уларнинг худди бир дунё лаҳча чўғлар каби царрон бўлиб кетишларига, дигирчак теварагидаги кумуш тангларнинг тепаларига оч, ташна, маҳлиё бўлиб қараганим-қараган. Ўйин залига кириб бораётганимдаёқ, тўкилаётган пулларнинг жиринглашларини энитиб, ҳали иккни хона нарида бўлсам-да, мени тутқаноқ тутиб қолай дейди. Ўзими билмай қоламан.

Чўнтағимда етмиш гульден билан ўйин столига борганим ўша оқшом ҳам қанчалар ажойиб эди. Мен бошламасига ўн гульден тиқдим ва яна passe дан бошладим. Passе менинг нозик жойим. Ютқиздим. Олтмиш гульден кумуш таигам қолди. Мен ўйланиб турдим-да, зероши танладим. Зерога кетма-кет беш гульдендан қўя бошладим. Учинчи марта қўйганимда бирдан зеро чиқса бўладими, қувонганимдан юрагим ёрилиб кетай деди, менга бир юз етмиш беш гульден тўладилар. Мен юз минг гульден ютганимда ҳам бунчалар қувонган эмасдим. Мен ўша за-

жета юз гульденни гоуде га қўйдим — ютдим: икки юзнинг барини яна ўшанга тикдим — ютдим; тўрт юзнинг барини поиг га қўйдим — ютдим; саккиз юзнинг ҳаммасини таш-
ке га тикдим — ютдим; олдинги пулум билан қўшгапда,
бир минг етти юз гульден бўлади; ваҳоланки, орадан беш
дақиқа ҳам ҳали ўтиб ултургани йўқ! Ҳа, мана шундай
дамларда илгариги барча омадсизликларни унутиб юбо-
расан! Ахир, менинг буларни ҳаётимини гаровга тикиб топ-
дим, таваккал қилдим ва яна одам қаторига кирдим!

Мен номер олдим, энгикни ичидан қулфладим-да, соат
учларга қадар пулларимни санаб ўтирдим. Эрталаб уйқу-
дан турганимда хизматкор әмасдим эди. Шу бугунсек
Гомбургга жўнаб кетишга қарор қилдим. Мен у ерда тур-
мада ўтирганиман, хизматкорлик қилмаганиман. Поездга
ярим соат қолгапда менинг мартагина қўйиш учун ўйни-
га кирдим ва бир ярим минг флорин ютилизиб қўйдим.
Лекин барибир Гомбургга жўпадим ва мана бир ойдирки,
шу ердаман...

Юрагимни доим тўхтовсиз бир қўрқивч кемириб тура-
ди, ўйнасан ҳам оз-оздан қўяман, пиманипdir қутаман, ҳи-
соблайман, уззукун стол бошида туриб ўйинни кузата-
ман, ўйин ҳатто тушларимга кириб чиқади, шу билан бир-
та ўзимни ҳаддан ташқари маънап қотиб қолаётганимни,
оёғимни балчиқдан чиқариб ололмаётгаплигимни ҳис қи-
либ тураман. Мистер Астлей билаи учрашганимизда менин-
гига яна бир карра амин бўлдим. Биз ўшандан бери уч-
рашмаган эдик ва кутилмаганида қўришиб қолдик. **Бу**
мана бундай бўлган эди. Мен боғдан кетиб борар, эллик
гульдендан бошига пулум қолмаганигиги, лекин уч кун ил-
гари меҳмонхонанинг ҳақини тамоман тўлаб қўйганили-
гини ҳисоб-китоб қилиб қадам ташлардим. Демак, яна
бир марға рулеткага боришим мумкин, агар ютсан, ўйни-
ни тағин давом эттире бўлади, ютилизсан, унда яна хиз-
маткорлик қилишга тўғри келади. Балки хонадонига му-
аллим керак рус ойлаларини топарман. Шу ўй-хаёл
билаи банд бўлганича одатдагича сайр йўлимдан, боғдан,
ўрмондан оралаб ўтиб қўшни киязликка йўл олдим. Менин-
гига шу алфозда тўрт соатлаб кезиб юарар, Гомбургга
очиқиб, толиқиб қайтардим. Боғдан паркка ўтишим билаи
кутилмаганда скамейкада мистер Астлейни қўриб қолдим.
Менинг биринчи бўлиб у қўрди ва ёнига чақирди. Бориб
унинг яқинига ўтирдим. Унинг бир оз савлат тўкаётганили-
гини қўриб, қувончимнинг дами пасайгандай бўлди. Бўл-
маса жуда хурсанд бўлиб кетгандим.

— Демак, сиз шу ердасиз! Сизни учратсан керак, деб

ўйлаган әдим,— деди у менга.— Айтиб бермасангиз ҳам биламан: биламан, ҳаммасини биламан: сизнинг бир йилу саккиз ой ичидай қандай яшаганилгингиз менга ипидан игнасигача маълум.

— Воҳ! сиз эски дўстларингиздан шундай хабардор бўлиб турар экансиз-да!— деб жавоб бердим мен.— Яхни одамсиз-да, унутмайсиз... Шошманг, бир нарса эсимга тушиб қолди, Рулетенбург турмасидан сиз мени чиқариб олмаганимидингиз у ерда икки юз гульден қарзим учун ўтирганимда? Кимдир мени қамоқдан чиқариб олди.

— Йўқ, о йўқ: икки юз гульден қарз бўлиб қолиб Рулетенбург турмасидан ўтирганингизда мен чиқариб олганим йўқ, лекин мен сиз икки юз гульден қарз бўлиб қамоқда ўтирганилгингизни билардим.

— Демак, ҳар қалай ким мени чиқариб олганини биласиз?

— О йўқ, сизни ким чиқариб олганини биламан деб айтолмайман.

— Қизиқ: бизнинг руслардан ҳеч ким мени танимайди, бунинг устига руслар чиқариб олмайдилар: фақат Россияда православлар ўз қавмларини чиқариб олишлари мумкин. Мен биронта ғалатироқ инглиз раҳми келиб қутқарганимкин девдим.

Мистер Астлей менинг гапларимга таажжубланиб қулоқ солиб ўтиради. У мени ғамга ботган, почор аҳволда кўраман деб ўйлаган бўлса керак.

— Бироқ ўзинингизни маънан шунчалар мустақил сақлабсиз, қувноқлигингизни йўқотмабсиз, мен шундан хурсандман,— деди у бирмунча ёқимсиз тарзда.

— Нега шу пайтгача ўлиб кетмабди, ер парчин бўлмабди, деб ичингизини ит тирнаяптими дейман?— кулдим мен.

У дарров тушуна қолмади, лекин гап нимадалигини билгач, жилмайди:

— Менга сизнинг сўзларингиз ёқади. Улардан мен ўзимнинг аввалги ақлли, қадрдон, туйғулари бой ва шу билан бирга кинояга уста дўстимни таниб оламан. Фақат руслар айни бир вақтнинг ўзида шунча бир-бирига зид нарсаларни кўтариб юра оладилар. Ҳақиқатан ҳам, кипи ўзининг энг яқин дўстини ўз олдида эзилган, афтода ҳолда кўришни севади. Дўстликнинг асосида кўпинча шундай камситилганилик ётади. Бу барча ақлли одамларга маълум эски ҳикмат. Лекин ҳозирги вазиятни айтадиган бўлсак, мен тушкунликка тушиб қолмаганилгингиздан чин дилдан хурсандман. Айтиб-чи, сиз ўйинни бас қилмоқчи эмасмисиз?

— О, қуриб жетсин! Дарҳол уни йиғишираман, агар...

— Агар яна ютиб олсам демоқчисиз, тўғрими? Ўзим ҳам шундай ўйловдим, ўёгини айтмасангиз ҳам биламан, сиз буни билмасдан айтиб қўйдингиз, лекин тўғрисини айтдингиз. Ўйиндан бошқа ҳеч нарса билан шуғулланаётганингиз йўқми?

— Бошқа ҳеч нарса...

У мени имтиҳон қила бошлади. Мен ҳеч нарсани билмасдим, газеталарни ўқимасдим, кейинги пайтлар ичидагиронта китоб ва рақамагандим.

— Жуда қотиб қолибсиз,— деди у,— сиз ҳаётдан, ўзинги ва жамият мағфаатларидан, гражданлик ва инсонлик бурчларидан, дўстларингиздан (сизнинг эса ҳар қалай дўстларингиз бор эди) юз ўғприбгина қолмасдақ, ютуқдан ўзга ҳар қандай мақсаддақ воз кечибгина қолмасдан, сиз ҳатто юз-хотираларингиздан ҳам юз ўғрибсиз. Сизни қайнаб, ёниб тургай пайтларингизни кўрганман. Лекин аминманки, сиз ўша пайтдаги энг яхши таас-суротларингизни ҳам унугиб юборгансиз; сизнинг ҳозирги кундалик орзуларингиз, истакларингиз pair ва impair, rouge, поиг ўн икки ўрта рақам ва ҳоказодан нарига ўтмайди. Бунга ишончим комил!

— Бас, мистер Астлей, илтимос, илтимос, эслатманг, менга,— деб қичқирдим мен ғашим қўзиб жаҳлим чиққан ҳолда,— билиб қўйинг, мен ҳеч нарсани унугтганим йўқ. Лекин мен уларнинг ҳаммасини вактига хәёлимдан қувиб чиқардим, ҳатто хотираларимни ҳам,— мен ўз ишларимни тўғрилаб олай, кейин кўрамиз, ўшандада... ўшанда мана кўрасиз, мен яна қайта тириламан!

— Сиз яна ўн йилдан кейин ҳам шу ерда бўласиз,— деди у.— Сиз билан бас бойлашаман, агар унгача ўлмасам, мана шу скамейкада ўтириб сизга эслатаман.

— Хўп, бўлди энди,— деб унинг сўзини кесдим сабрсизлик билан,— мен ўтмиши тамомила унугиб юбормаганигимни сизга бир кўрсатиб қўйяй: айтинг-чи, ҳозир мисс Полина қаерда? Агар сиз менин чиқариб олмаган бўлсангиз, у чиқариб олгандир-да? Мен ўшандан бери у ҳақда ҳеч қандай хабар эшитганим йўқ.

— Йўқ, о йўқ! У сизни чиқариб олмагандир дейман. У ҳозир Швейцарияда, агарда сиз мисс Полина ҳақида бошқа оғиз очмасангиз, мен кўп хурсанд бўлардим,— деди у қатъият билан бир оз жаҳли чиқиб.

— Демак, у сизни ҳам қаттиқ жароҳатлабди-да!— деб кулиб юбордим беихтиёр.

— Мисс Полина ҳурматга лойиқ одамлар ичидаги ҳам

Энг ҳурматга лойиқ зот. Лекин сизга такрор айтаман, мисс Полина ҳақида сўрашни бас қиласангиз, менни беҳад хурсанд қилган бўласиз. Сиз уни ҳеч қачон яхши билмаганиз, унинг номини тилга олсангиз, мен ўзимни тўйғулари ҳақоратлангацдай ҳис қиласман.

— Шундайми! Айтгайдай, сиз ҳақ эмассиз: ўзингиз ўйланг, сиз билан бошқа нима ҳақида ҳам гаплашишим мумкин? Ахир бизнинг хотираларимиз фақат шуниг ўзидағина иборат-ку. Озор чекманг, менга сизнинг ҳеч қандай ички сирли ишларигизниг кераги йўқ... Мен фақат мисс Полинанинг ташқи аҳволи, фақат қандай ахвёлда әкалиги билан қизиқаман, холос. Буни икки оғиз қилиб айтса ҳам бўлади-ку.

— Майли, фақат шу билан бу ҳақда сўзимизни бас қилайлик. Мисс Полина узоқ вақт касал ётди. У ҳозир ҳам бетоб. Бир оз вақт менниг онам ва синглим билан Шимолий Англияда туришди. Ярим йил бурун унинг эсингизда борми, аломуат бир бувиси бор эди, ўша киши қазо қилди, шахсан Полинанинг ўзига етти минг фуфт мерос қолдирди. Ҳозир мисс Полина турмушга чиққан синглимнинг хонадони билан саёҳат қилиб юрибди. Учинг укаларига ҳам кампирдан мерос қолган, улар ҳозир Ўндовда таҳсил кўришяпти. Унинг ўгай отаси генерал Бир ой илгари Парижда юраги ёрилиб ўлди. Мадемаузель Бланш унга яхши қаради, лекин кампирдан теккан бутун меросни ўз номига ўтказиб олди... ана шуидай гаплар.

— Де-Грие-чи? У ҳам Швейцарияда эмасми?

— Йўқ, Де-Грие Швейцарияда эмас, мен бўлтмайман Де-Грие қаердалигини: айтиб қўяй, бундан кейин бунчқа паст нарсалар, имо-ишораларни асло тилингизга олманг, аксинча, сиз билан бошқача гаплашишга мажбур бўламан.

— Қандай, аввалдан дўст бўлганимизга қарамасдан-а?

— Ҳа, аввалдан дўст бўлганимизга қарамасдан.

— Минг карра сиздан узр сўрайман, мистер Астлей. Лекин менга қаранг, бунинг ҳеч хафа бўладиган, одамини пастга урадиган жойи йўқ, мен ахир мисс Полинани ҳеч нарсада айблаётганим йўқ-ку. Бундан ташқари умумзин айтганда, француздан рус ойимқизи бу шундай ҳодисаки мистер Астлей, буни сиз билан биз ҳеч қачон охиригача англаб, тушуниб, ҳал қилиб беролмаймиз.

— Агар сиз Де-Грие номини бошқа бир номга қўшиб айтмасангиз, унда мен сиздан илтимос қилардимки, «Француз ва рус ойимқизи» деганингиз нима ўзи? Бу қандай «қиёс?» Нега бошқа ҳеч нарса эмас-ку, айнан шу француздан рус ойимқизи?

— Кўрдингизми, сиз ўзингиз ҳам қизиқиб қолдингиз? Лекин бу жуда узоқ гап, мистер Астлей. Буни тушуниш учун олдиндан кўп нарсаларни билиш керак. Дарвоқе, бу муҳим масала — биринчи қарашда қанчалар қулгили бўлиб туолмасин. Француз деганимиз, мистер Астлей бу — мукаммал, чиройли шакл. Сиз британиялик сифатида бунга қўшилмаслигингиз мумкин. Мен рус қишиси ҳам бунга қўшилмайман, балки ғашим келганидан, кўролмаганимдан қўшилмасман. Лекин бизнинг ойимқизларимиз бутуплай бошқача фикрда бўлишлари ҳам тимол. Балки сиз Расинни қингир-қийшиқ, начоқ ва атторлика оид бир нарса деб айтарсан. Ҳатто уни қўлингизга олиб ўқимайсан ҳам. Мен ҳам уни қингир-қийшиқ, начоқ, атторона ва ҳатто бир жиҳатдан қулгили деб биламан. Лекин у жозибали, мистер Астлей, ва энг муҳими, у улуғ шоир, биз буни истамаймизми, йўқми, барибир. Биз ҳали айиқ бўлиб юрган чоғларимиздэёқ французнинг, яъни парижликнинг миллий шакли нафис бир тарзда юзага чиқа бошлаган. Инқилоб дворянчиликка меросхўр бўлди. Эндиликда энг бачканা французнинг ҳам қилиқлари, усуллари, ифодалари ва ҳатто фикрлари нафис бир шаклга эга бўлиши мумкин. Бу шаклнинг юзага келшишида у на ташаббуси ва на руҳи, на юраги билан иштирок этиши ҳатто шарт эмас. Буларнинг ҳаммаси унга мерос теккан. Ўз-ўзидан улар бачканаларини бачканаси, тубанлари ниг тубани бўлишлари мумкин. Ҳўп, энди мистер Астлей, сизга шуни маълум қилишим керакки, дунёда ақдли, оқкўнгил, ва ҳали тамомила бузилиб улгурмаган рус ойимқизидан кўра ҳам ишонувчанроқ ва самимироқ ҳилкат йўқ. Де-Гриө биронта ролга кириб, чеҳрасига маълум бир ниқоб тутниб, унинг қалбини оппа-осонлик билан ишғол қилиши мумкин. Чунки унинг нафис шакли бор, мистер Астлей, ойимқизлар мана шу шаклни унинг жони, дили ва қалбининг табиий кўриниши деб биладилар, бунга мерос қолган либос деб қарамайдилар. Сиз қаттиқ ранжи-сангиз ҳам шуни айтиб қўяйли, инглизлар аксаран дағал ва пафосатдан ўирокксез бўладилар. Руслар эса гўзалликни анча сезигирлик билан илғаб оладилар ва гўзаллик деганда ўзларини томдан ташлайдилар. Аммо қалбининг гўзаллигини ва шахснинг ўзига хослигини фарқламоқлик учун бизнинг аёллардан ва айниқса ойимқизлардан кўра кўпроқ, қиёслаб бўлмайдиган даражада кўпроқ мустақиллик ва ҳурлиқ ва ҳар қалай, кўпроқ тажриба даркор. Мисс Полина эса, мени кечиринг, оғзимдан чиқиб кетди,— абллаҳ Де-Гриедан кўра сизни устунроқ қўйинши учун ҳа-

ли кўн вақт ўтиши керак, бу ҳақда у ҳали кўп ўйланади. У албатта сизни қадрлайди, сизга дўст бўлади, сизга юрагини очади: лекин бу юракда ўша ярамас қабиҳ, ифлос ва бачкана судхўр Де-Грие ҳоким бўлиб тураверади. Қайсарлик ва маннаплик юзасидап ҳам шундай бўлиб қолиши мумкин, зотан, мана шу Де-Грие бир маҳал қиз қалбига унинг оиласига, енгилтак генералга мадад берган киши бўлиб, умидлари барбод бўлган (гўёки?) ва дунёдан қўлинг ювган ўқтам ва пазокатли маркиз қиёфасида кириб келгандир. Унинг барча қилмишлари кейин очилди. Лекин очилган бўлса нима қилибди: барибир менга ўша олдинги Де-Гриени беринг, деб тураверади, унга худди мана шу керак! У ҳозирги Де-Гриедан қанчалар нафраланса, олдинги унинг тасаввуротидагина қолган Де-Гриени шунчалар қўмсайверади. Сиз қанд пишириш билан шуғулланасиз, шундайми, мистер Астлей?

— Ҳа, мен машҳур Ловель ва Комп қанд заводи компаниясининг аъзосиман.

— Мана кўрдингизми, мистер Астлей. Бир томонда—шакарпаз, иккинчи томонда — Аполлон Белведерий: булар қандайдир ҳеч бир-бирига ёнишмайди. Мен бўлсан, ҳатто шакарпаз ҳам эмасман: мен рулеткага ишқивоз майда ўйинчиман, холос. Ҳатто хизматкорлик қилдим, бу мисс Полинага ҳам етиб борган бўлса керак, чунки унинг хабарчилари яхши ишлайдилар.

— Сиз озурда одамсиз, шунинг учун мана шу бемаъни гапларни айтиб ўтирибсан,— совуққонлик билан ўйланниб туриб деди мистер Астлей.— Бунинг устига сизнинг сўзларингизда ҳеч қандай янгилик йўқ.

— Тўгри айтасиз! Лекин энг ёмон томони шундаки, менинг бу сўзларим қанчалар эскириб қолган, бачкана ва енгилтак бўлмасин, барибир уларда ҳақиқат бор, менинг олижаноб дўстим! Барибир биз сиз билан ҳеч нарсага эришолмадик!

— Бемаза ва бўлмағур гап... чунки, чунки... майли билиб қўйинг!— деди қалтироқ овоа билан мистер Астлей кўзлари йилтираганча,— шуни билингки, эй нотанти, по-муносиб, майда ва шўрлик одам, мен Гомбургга атай унинг топшириғи билан келдим, сизни кўриш, сиз билан чин юракдан узоқ ўтириб гаплашиш ва ҳаммасини,— сизнинг барча туйгуларингиз, ўй-хаёлларингиз, умидларингиз ва... хотираларингизни унга ўтказиш учун келганиман!

— Наҳотки! Наҳотки?— деб қичқириб юбордим мен ва кўз ёшлиларим селдай оқа бошлади. Мен ҳеч уларни

тўхтатолмас, умримда биринчи маротаба шу ҳолга тушпшм эди.

— Ҳа, эй бечора одам, у сизни севарди, буни мен сизга очиқ айтишим мумкин, чунки сиз — тамом бўлган одамсиз! Бу ҳам ҳали кам, агар сизга у ҳали ҳамон сизни севади десам, ўшанда ҳам — сиз барибир шу ерда қоласиз! Ҳа, сиз ўзингизни ҳалок қилдингиз! Сиз қобилиятили эдингиз, туйғун табиатли, ўқтам одам әдингиз: сиз яхши одамларга жуда муҳтоҷ бўлган ватанингизга фойда келтиришингиз мумкин эди, лекин — сиз мана шу ерда қоласиз, ҳаётингиз барбод бўлди. Мен сизни айбламайман. Назаримда, барча руслар ҳам мана шундайлар ёки шундай бўлишга майллари бор. Рулетка бўлмаса, шунга ўхшаш бирон нарсани тошадилар. Истиснолар камданкам учрайди. Мехнат нималигини тушуммаган фақат сизгина эмас (мен сизнинг ҳалқигиз ҳақида айттаётганим йўқ). Рулетка — кўпроқ руслар бол ўйни. Шу пайтгача сиз ҳалол яшаб келдингиз. Ўғирлик қилишдан хизматкор бўлишни афзал билдингиз... лекин келажакда нима бўлади, мен буни ўйлашдан қўрқаман. Бас, яхши қолинг! Ҳозир пулиңгиз ҳам қолмаган бўлса керак? Мен сизга ўн луидор бераман, бошқа бермайман, чунки сиз уларни барибир ютқазиб қўясиз. Олинг. Хайр энди! Олинг дейман!

— Йўқ, мистер Астлей, ҳозир айтилган шунча гапдан кейиш...

— О-ол-инг! — деб қичқирди у. — Мен аминманки, сиз ҳамон олижаноб йигитсиз, сизга чин дўст каби қўлимни бераман. Агар ўйинни, Гомбургни шу заҳоти ташлаб, ватанингизга жўнаб кетишингизга ишончим комил бўлганда эди, мен сизга ҳозирнинг ўзида ишни бошлаб юбориши учун минг фунт беришга тайёр эдим. Аммо мен минг фунт эмас, ўн луидор бероётирман, чунки минг фунт бўладими, ўн луидорми, ҳозирги пайтда сиз учун мутлақо фарқи йўқ; барибир — ютқизасиз. Олинг ва яхши қолинг.

— Агар сизни охирги марта бир қучоқлаб олишга пижозат берсангиз, оламан.

— О, жоним билан!

Биз чиндан қучоқлашдик, сўнг мистер Астлей кетди.

Йўқ, у ҳақ эмас! Агар мен Полина ва Де-Грие ҳақида қаттиқ гапирган бўлсам, у жуда қаттиқ ва енгил-елли хулоса чиқарди. Мен ўзим ҳақимда ҳеч нарса демайман. Зоро... зоро, буларнинг ҳаммаси ҳозирча бутунлай ундеймас. Буларнинг ҳаммаси ҳозирча қуруқ сўз, сўз, сўз, ҳолбуки, иш қилмоқ керак! Энди энг муҳими, Швейцария!

Эртагаёқ, — о, қапииди, эртанинг ўзидаёқ жўнаб кетиш мумкин бўлса! Яна бошқатдан тирилсанг, қайтадан тугилсанг. Уларга исботлаб бериш керак... Мен ҳали яна одам бўлишим мумкин буни Полина билib қўйсин. Ҳозирининг ўзида... лекин энді ҳозир кеч бўлиб қолди,— аммо — эртага... о, юрагим сезиб турибди, бошқача бўлиши мумкин эмас! Ҳозир ўн беш луидор шулим бор, мен эса кези келганда ўн беш гульден билан ҳам бошлаганиман! Агар аста ўйналса...— наҳот, наҳот мен шунчалар ёш бола бўлсам! Наҳот мен ўзим билмасамки, тамом бўлган одамман. Лекин нега мен қайта тирилолмас эканман. Шундай! умрингда бир мартағина тежаб иплатсанг ва сабр-тоқат билан кутсанг, ҳаммасига эришасан, тамом! Бир мартағина ўзингни тутсанг, бир соат ичидан бутун тақдиринг ботиқача бўлиб кетади! Энг муҳими — прода! Етти ой илгари Рулетенбургда бутунлай ютқизиб қўйиншимидан олдин шунига ўхшаш нимадир бўлганлигини эслаш кифоя. О ана уни матонат деса бўлар эди: мен ўшандага ҳаммаси, ҳаммасини ютқизиб қўйгандим... Воксалдан чиқдим, қарасам, нимчамнинг киссасида бир гульден мисирлаб турибди. «Э ҳали овқатга ҳам пул қолибди-ку!»— деб ўйладим мен, лекин юз қадамча юргач, ўйланиб қолдим ва орқамга қайтдим. Шу биргина гульденни тапнue га тикдим (шу сафар тапнue эди), биласизми, ёлғиз ўзинг, бегона ерларда, она юртинг, дўстларинг, ёру биродарларингдан йироқда, бугун ҳатто нимага тамадди қилишингни ҳам билмасдан сўнгги гульденни, сўнгги, сўнгги гульденни тикишипгда аллақандай ўзгача бир ҳис бор, рост айтаман! Мен ютдим ва йигирма дақиқадан сўнг воксалдан чўптақда бир юз етмиш гульден билан чиқдим. Бу бўлган гап! Кўрдингизми, сўнгги гульденнинг қилган ишини! Ўшандагу ҳим тушиб кетганда, юрагим дов бермаганда, нима бўларди?..

Эртага, эртага ҳаммаси тугайди!

ИЗОХ

Перовский эсдаликлари. В. А. Перовский (1794—1857) 1812 йил

Батан уруши қатнашчиси, граф. «Эсдаликлар»нинг парчаларида Москвадан чекинаётган французлар сафдан орқада қолган касаллар ва ярадорларни отиб ташлагапликларини ёзган.

Шато — қаср, қалъа.

Фатер — ота.

Ротшильд, Гоппе ва Комп.— Европада жуда бадавлат банкир хонадонлариниг бошлиқлари.

Гейн — йўқол!

Барберини— Римнинг машҳур зотларидан. Уларнинг номлари XIII асрдан шуҳрат қозонган.

Поль де Кок— француз адаби (1794—1871). Буржуа ахлоқи ҳақидағи романлари ўз вақтида анча шуҳрат тошган.

Лайдак— полякча: муттаҳам, қаллоб.

Балакирев— И. А. Балакирев (1869—1963) 1839 йилда босилиб чиққан күлгили латифаларни ёзган деб тахмин қилинди. Бу латифалар анча тилга тушган.

Бланшар— Мари Бланшар (1778—1819)— эри билан ҳаво шарида бир неча бор осмонга кўтарилган аёл. Ҳаво шарида машъала ўйнаб томоша кўрсатаётганда шар ёниб кетиб, ҳалок бўлган.

Гомбург— ўша пайтларда машҳур немис курортларидан бири. У ерда рулетка ўйнишари авж олганди. Ф. М. Достоевский 1863 йилда Гомбургда бўлган ва ўйинхоналарни бориб кўрган.

Егер— Европанинг айрим қўшинларида маҳсус ўқчи полкларнинг аскари.

Гульден— ёки флорин: батзи Марказий Европа мамлакатларида 14—19 асрларда амалда бўлган тилла, кейинроқ кумуш танга.

Фут— узувлик ўлчови— бпр фут—30, 48 см.

Луидор— қадимги француз олтин тангаси.

Франк— Франция пул бирлиги.

Талер— тилла ва кумуш танга. Биринчи марта Богемияда 1518 йилда кумушдан зарб қилинган. Шимолий Германия, Пруссия ва Саксонияда амалда бўлган.